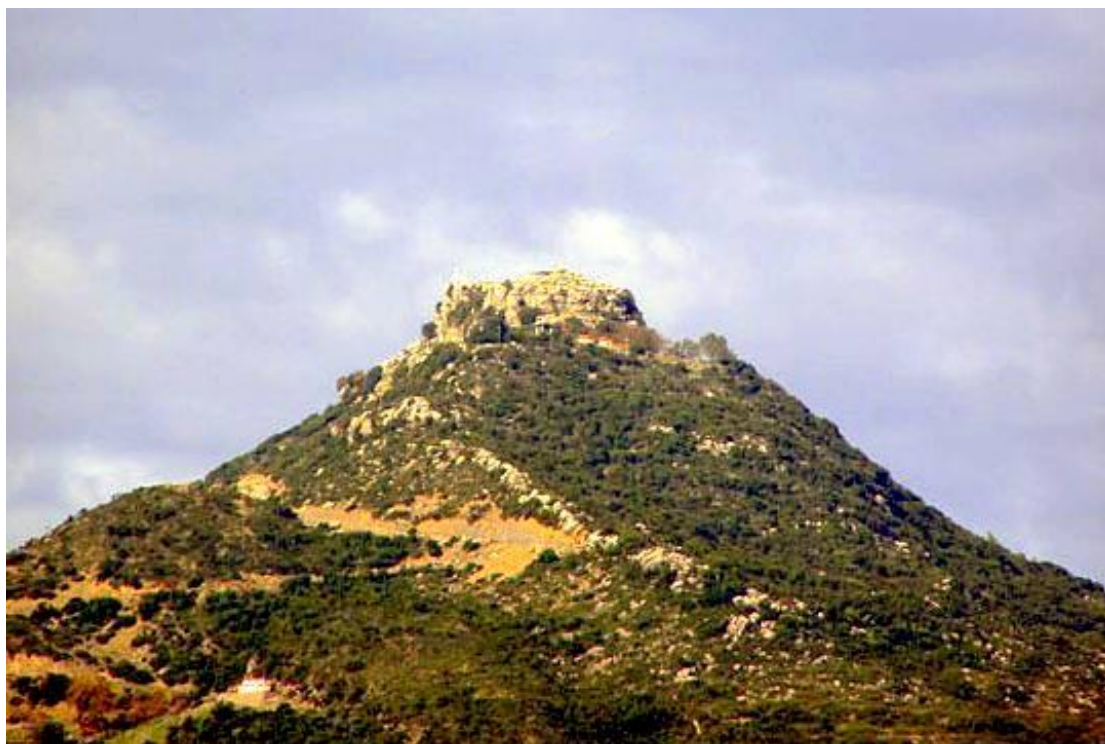

ΙΟΝΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΤΗΣ ΠΛΗΡΟΡΟΦΙΑΣ ΚΑΙ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΚΗΣ
ΤΜΗΜΑ ΑΡΧΕΙΟΝΟΜΙΑΣ, ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΟΝΟΜΙΑΣ ΚΑΙ
ΜΟΥΣΕΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΤΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΚΑΙ ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΤΟΥ ΝΟΜΟΥ
ΑΓΡΙΝΙΟΥ

ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ ΦΟΙΤΗΤΗ: ΧΕΙΝΟΠΩΡΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ
ΕΠΟΠΤΗΣ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ: ΖΑΧΟΥ ΒΙΧΕΛΜΙΝΑ-ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ
ΑΡΙΘΜΟΣ ΜΗΤΡΩΟΥ ΦΟΙΤΗΤΗ: Β2015025

ΚΕΡΚΥΡΑ 2019

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στην πτυχιακή εργασία παρουσιάζεται αναλυτικά η Βυζαντινή εποχή στην περιοχή της Αιτωλοακαρνανίας και συγκεκριμένα στην πόλη του Αγρινίου. Αναδεικνύεται η επιρροή που άσκησε η βυζαντινή περίοδος στο Αγρίνιο και μελετώνται αναλυτικά τα μνημεία που υπάρχουν ακόμα και σήμερα και αποτελούν αναπόσπαστο μέρος της πολιτισμικής μας κληρονομιάς. Συγκεκριμένα γίνεται αναφορά σε όλα τα μνημεία που βρίσκονται στο Αγρίνιο και αποτελούν μέρος της βυζαντινής εποχής.

Σκοπός της εργασίας αυτής είναι να αναδειχθεί η βυζαντινή εποχή και συγκεκριμένα η βυζαντινή κληρονομιά στην πόλη του Αγρινίου και στην περιοχή της Αιτωλοακαρνανίας ευρύτερα. Τα βυζαντινά και μεταβυζαντινά μνημεία που υπάρχουν στην περιοχή αυτή είναι μέρος του πολιτισμικού πλούτου όλου του κόσμου και τονίζουν τα απομεινάρια της εποχής του Βυζαντίου για να αναδείξουν τη σημαντικότητά του. Θα αναλυθούν όλα τα βυζαντινά και μεταβυζαντινά μνημεία του νομού Αιτωλοακαρνανίας και της περιοχής του Αγρινίου και θα γίνει ιστορική αναδρομή στην βυζαντινή εποχή κατά τους αιώνες που υπήρξε στο Αγρίνιο.

Η εργασία αυτή καλείται να απαντήσει στα ερωτήματα του κοινού για τα γεγονότα που διεξήχθησαν τότε στην πόλη του Αγρινίου και τις επιρροές που άσκησε στην περιοχή η βυζαντινή περίοδος.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Περίληψη.....	2
Περιεχόμενα.....	3
Εισαγωγή.....	5
Κεφάλαιο 1 ^ο : Ιστορική αναδρομή του Αγρινίου και της Αιτωλοακαρνανίας.....	8
1.1. Εισαγωγή- Λίγα λόγια για το Αγρίνιο.....	8
1.2.Η Αιτωλία κατά τη λίθινη και Μυκηναϊκή εποχή.....	10
1.3.Αρχαϊκοί και Κλασσικοί χρόνοι στην Αιτωλία.....	10
1.4.Ελληνιστικοί και Ρωμαϊκοί χρόνοι στην Αιτωλία.....	11
1.5.Η Βυζαντινή περίοδος στο Αγρίνιο κατά τον 13 ^ο αιώνα.....	11
1.6.Το Αγρίνιο από την περίοδο της Τουρκοκρατίας έως τα νεότερα χρόνια.....	12
Κεφάλαιο 2 ^ο : Τα Βυζαντινά μνημεία της Αιτωλίας.....	16
2.1 Βασιλική Μεγάλης Χώρας Αγρινίου.....	16
2.2 Αγία Τριάδα Μαύρικα Αγρινίου.....	18
2.3 Παναγία Τριμητού.....	19
2.4 Άγιοι Πατέρες Βαράσοβας.....	20
2.5 Άγιος Δημήτριος Βαράσοβας.....	22
2.6 Άγιος Νικόλαος Δυτικής Βαράσοβας.....	23
2.7 Άγιος Νικόλαος Νότιας Βαράσοβας.....	23
2.8 Άγιος Πέτρος Βαράσοβας.....	24
2.9 Παναξιώτισσα Γαυρολίμνης.....	25
2.10 Άγιος Γεώργιος χωρίου Αγίου Γεωργίου.....	26
2.11 Άγιος Νικόλαος ο Κρεμαστός.....	27
2.12 Επισκοπή Μάστρου.....	29
2.13 Δύο Εκκλησίες Σταμνάς.....	30
2.14 Άγιος Γεώργιος Αγγελοκάστρου.....	31
2.15 Παναγία του Κάστρου Παραβόλας.....	32
2.16 Άγιος Γεώργιος Καινουργίου.....	33
2.17 Μονή Μυρτιάς.....	34
2.18 Άγιοι Απόστολοι Νερομάνας.....	35
2.19 Άγιος Νικόλαος και Ταξιάρχες Μόκιστας.....	36
2.20 Αγία Σοφία Μόκιστας.....	37
2.21 Ελεούσα Άνω Μυρτιάς.....	38
2.22 Άγιος Ιωάννης Γαλατά.....	39
2.23 Παναγίτσα Καλλιθέας.....	40
Κεφάλαιο 3 ^ο Μεταβυζαντινά μνημεία της Αιτωλίας.....	41
3.1 Φωτμού.....	41
3.2 Μονή Καταφυγίου.....	42

3.3 Μονή Προδρόμου Ανάληψης.....	43
3.4 Αγία Παρασκευή Μάνδρας Θέρμου.....	44
3.5 Άγιος Νικόλαος Ντουγρής.....	45
3.6 Αμπελακιώτισσα.....	46
3.7 Άγιος Νικόλαος Αμπελακιώτισσας.....	47
3.8 Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος Βομβοκούς.....	48
3.9 Ταξιάρχες Γουριάς.....	49
3.10 Αγία Παρασκευή Αιτωλικού.....	50
3.11 Άγιοι Ταξιάρχες Νεοχωρίου.....	51
3.12 Παναγία Αιτωλικού.....	52
3.13 Άγιος Παντελεήμονας Σταμνάς.....	53
3.14 Αγία Παρασκευή Σταμνάς.....	54
3.15 Παντοκράτορας Αγγελοκάστρου.....	55
3.16 Παναγία η Φοινικιά.....	56
3.17 Μονή Βλοχού.....	57
3.18 Άγιος Νικόλαος Βλοχού.....	59
3.19 Κατερινού.....	60
3.20 Κελλάκι Γαβαλούς.....	61
3.21 Άγιος Γεώργιος Ελληνικών.....	62
3.22 Άγιος Αθανάσιος στο Πυργί.....	63
Κεφάλαιο 4° Τα βυζαντινά μνημεία της Ακαρνανίας.....	64
4.1 Παντοκράτορας Μοναστηρακίου.....	64
4.2 Βασιλική στις Γράβες Αστακού.....	65
4.3 Ελεούσα Μύτικα.....	65
4.4 Παναγία Πρεβέντζας.....	66
4.5 Άγιος Στέφανος Ριβίου.....	67
4.6 Εισόδια της Θεοτόκου Παλαιοκατούνας.....	68
4.7 Παναγία η Αλιχνιώτισσα.....	68
4.8 Άγιος Ανδρέας Χαλκιοπούλων.....	69
Κεφάλαιο 5°: Τα Μεταβυζαντινά μνημεία της Ακαρνανίας.....	70
5.1 Λιγοβίτσι.....	70
5.2 Άγιοι Απόστολοι Κωνωπίνας.....	71
5.3 Αγία Δευτέρα Κατούνας.....	71
5.4 Άγιος Νικόλαος Αετού.....	72
5.5 Άγιος Δημήτριος Αετού.....	73
5.6 Αγία Αικατερίνη Αετού.....	74
5.7 Άγιος Μάρκος Τρύφου.....	74
5.8 Παναγία η Λεσινιώτισσα.....	75
5.9 Παναγία Αχυριάτισσα.....	76
5.10 Άγιος Γεώργιος Πόρτας Μπαμπίνης.....	77
5.11 Προφήτης Ηλίας Δραγαμέστου.....	78

5.12	Παναγία η Οδηγήτρια Αχιλλείου.....	79
5.13	Ρόμβη.....	79
5.14	Άγιος Ιωάννης ο Θεολόγος Σκουρτού.....	79
5.15	Αγία Σωτήρα Σκουρτού.....	80
5.16	Άγιος Βασίλειος Σκουρτού.....	80
5.17	Άγιοι Θεόδωροι Σκουρτού.....	81
5.18	Ζωοδόχος Πηγή Αρχοντοχωρίου.....	82
5.19	Άγιος Γεώργιος Αρχοντοχωρίου.....	83
5.20	Άγιος Δημήτριος Αρχοντοχωρίου.....	84
5.21	Παναγία η Ζαπατίνα.....	84
5.22	Άγιος Χριστόφορος Μαχαιρά.....	84
5.23	Αγία Παρασκευή Παλιαμπέλων.....	86
5.24	Κοίμηση Θεοτόκου Κάστρου Βόνιτσας.....	87
5.25	Κοίμηση Θεοτόκου (= Παναγούλα) Βόνιτσας.....	87
5.26	Άγιος Δημήτριος Παλαίρου.....	88
5.27	Αγία Παρασκευή Στάνου.....	89
5.28	Κοίμηση Θεοτόκου Αμβρακιάς.....	90
5.29	Μεταμόρφωση Στάνου.....	90
5.30	Άγιος Γεώργιος Στάνου.....	90
5.31	Αγία Παρασκευή Σαρδινίων.....	91
5.32	Παναγία Βαρετάδας.....	92
5.33	Δρυμονάρι Φλωριάδας.....	93
5.34	Συγγενά Φλωριάδας.....	93
5.35	Μονή Ρέθα.....	94
5.36	Άγιος Θωμάς Εμπεσσού.....	95
5.37	Άγιος Ιωάννης ο Ριγανάς Σπολαίτας.....	96
5.38	Παναγία Παπαδάτου.....	96
	Συμπεράσματα.....	97
	Βιβλιογραφία.....	98

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η Αιτωλοακαρνανία αποτέλεσε αναπόσπαστο μέρος της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας από τον 4^ο μέχρι τον 12^ο μεταχριστιανικό αιώνα. Λόγω της γεωγραφικής της θέσης άλλοτε διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στα πολιτιστικά ή εκκλησιαστικά ζητήματα και άλλοτε περιοριζόταν σε ρόλο περιθωριακό ή ασήμαντο. Στην βυζαντινή εποχή, ο όρος Αιτωλία περιελάμβανε την ευρύτερη περιοχή τη Ηπείρου και της Δυτικής Στερεάς. Αντίθετα ο όρος Ακαρνανία περιοριζόταν δυτικά του Αχελώου ως την Άρτα. Τον 8^ο αιώνα η περιοχή υπαγόταν στο Θέμα Ελλάδος με έδρα τη Θήβα. Στην πρωτοχριστιανική εποχή, φαίνεται ότι υπήρχε μεγάλη ανάπτυξη και εξάπλωση των χριστιανικών κοινοτήτων στην περιοχή. Με το πέρασμα του χρόνου και την επίσημη πλέον κάλυψη της Πολιτείας (312 π.Χ.) οι χριστιανικές κοινότητες χτίζουν μεγαλοπρεπείς ναούς στο γνωστό τύπο της τρίκλιτης βασιλικής. Στην Αιτωλοακαρνανία έχει αποκαλυφθεί ένας σημαντικός αριθμός παλαιοχριστιανικών βασιλικών, είτε σε ερειπιώδη μορφή, είτε σαν πρότερη φάση βυζαντινών και μεταβυζαντινών ναών. Ένας αριθμός βασιλικών έχει έρθει στο φως, είτε κατά τη διάρκεια ανασκαφών, σωστικών ή προγραμματισμένων, είτε κατά τη διάρκεια οικοδομικών εργασιών, κυρίως στη Ναύπακτο. Σημαντικότερες είναι οι βασιλικές της Ναυπάκτου, της Φοινικιάς Μεσολογγίου, της Κάτω Βασιλικής και της Αγίας Σοφίας Μύτικα και οι όρθιες, αν και συρρικνωμένες στο μεσαίο κλίτος, βασιλικές του Αγίου Γεωργίου Ευηνοχωρίου, της Επισκοπής Μάστρου, του Κάστρου της Παραβόλας και της Μεγάλης Χώρας Αγρινίου. Η Ακαρνανία υπαγόταν στη Μητρόπολη Νικοπόλεως, ενώ η Αιτωλία αποτελούσε την επισκοπή Ναυπάκτου που ανήκε στη Μητρόπολη Κορίνθου. Ιδιαίτερης σημασίας ιστορικές πηγές για την περιοχή είναι ο Βίος του Αγίου Βαρβάρου, που ασκήτεψε στο Ξηρόμερο τον 9^ο αιώνα, και η περιγραφή της κατάστασης από τον Ευθύμιο Τορνίτη τον 12^ο αιώνα. Ελάχιστες εξάλλου είναι οι πληροφορίες από επιγραφές, σιγίλλια, έγγραφα και ενθυμήσεις χειρογράφων ή περιηγητών. Τον 13^ο αιώνα η περιοχή προσαρτήθηκε στο λεγόμενο Δεσποτάτο της Ηπείρου. Παρ' όλα αυτά αποτέλεσε θέατρο μαχών Ηπειρωτών Δεσποτών, Λατίνων ηγεμόνων, Σέρβων και Αλβανών πολεμάρχων. Λίγο νωρίτερα, χρονολογούνται και τα πρώτα σπαράγματα από την ιστορία των ναών, όπως στο Καθολικό της Μυρτιάς και οι εκκλησίες της Βαράσοβας που εντάσσουν την περιοχή στην καλλιτεχνική ανάπτυξη της εποχής. Το ρεύμα αυτό απαντάται και στο αντιγραφικό εργαστήριο του Αγίου Νικολάου Κρεμαστού στον Αράκυνθο και υποδηλώνει τις άφθονες δυνάμεις της Δυτικής Ελλάδας, οι οποίες στήριξαν κατόπιν το Δεσποτάτο της Ηπείρου, μετά την πτώση της Πόλης στους Σταυροφόρους, και αποτέλεσαν τη ζύμη για τη διαμόρφωση του νεοελληνικού Έθνους. Ο μητροπολιτικός θρόνος της Ναυπάκτου κατεχόταν από επιφανείς λόγιους, όπως ο χρονογράφος Κωνσταντίνος Μανασσής και ο νομομαθής Ιωάννης Απόκαυκος (1182-1232). Προχωρώντας στον 13^ο αιώνα βλέπουμε την επίδραση της παλαιολόγειας τέχνης σε μνημεία της περιοχής, όπως ο Άγιος Ανδρέας των Χαλκιοπούλων στο Βάλτο, οι Άγιοι Απόστολοι της Νερομάνας και η Ελεούσα Άνω Μυρτιάς.

Στον ναό των Αγίων Αποστόλων της Νερομάνας κυρίως, αλλά και νωρίτερα στο χωριό Χαλκιοπούλοι η τέχνη της επαρχιακής Αιτωλοακαρνανίας αγγίζει τη μεγάλη τέχνη των αστικών κέντρων.

Σύμφωνα με τον κο. Αθανάσιο Παλιούρα (ΑΙΤΩΛΙΑ-Αποκαλύπτοντας το Βυζαντινό πολιτισμό μέσα από τις ανασκαφές), η βυζαντινή περίοδος αποτέλεσε σημαντικό και αναπόσπαστο μέρος της πολιτισμικής κληρονομιάς του νομού Αιτωλοακαρνανίας και συγκεκριμένα της πόλης του Αγρινίου.Σημαντικό κέντρο της βυζαντινής περιόδου στην περιοχή της Αιτωλοακαρνανίας αποτέλεσε η Βαράσοβα η οποία είναι ένας συμπαγής ασβεστολικός όγκος 917 μέτρων που ξεπηδά δίπλα στη θάλασσα απέναντι από την Πάτρα.Εκεί υπάρχει το σπήλαιο του Αγίου Νικολάου Βαράσοβας που ανέδειξε τον σπηλαιώδη ασκητισμό και την Βαράσοβα ως το Άγιο όρος της Αιτωλίας και το προσκύνημα στον Άγιο Νικόλαο. Λέγεται επίσης και τρίκορφη καθώς ξεχωρίζουν καθαρά οι τρεις ισούψεις κορφές της. Πίσω από την από την κορφή υπάρχει ένα καταπράσινο λιβάδι με μεγάλα δέντρα που έχει ένα πηγάδι με δροσερό νερό.Στα νότια και νοτιοδυτικά οι πλαγιές της βυθίζονται απότομα στη θάλασσα.Εκεί ανυψώνονται και οι σημαντικότερες ορθοπλαγιές της μεταξύ δύο χωριών: της Βασιλικής και του Γαλατά. Η οικονομία στην περιοχή αυτή αναπτύχθηκε ταχύτατα, καθώς οι δυνατότητες ανάπτυξής της είναι πολύ μεγάλες.Ωστόσο πρέπει να γίνει κάποιος σχεδιασμός ώστε να αντικατασταθούν τα καρφιά, να αναβαθμιστούν οι εκπαιδευτικές διαδρομές και τα μονοπάτια και να ενημερωθούν και να συνεργαστούν οι τοπικοί φορείς για την ίδρυση ενός αθλητικού κέντρου Βαράσοβας.Άλλα μεγάλα Βυζαντινά μνημεία στην περιοχή της Αιτωλοακαρνανίας είναι το κάστρο του Βλοχού ή Ακρόπολη των Θεστιέων, το αρχαίο Θέρμο που περιλαμβάνει τα εξής μνημεία: Προϊστορικά ελλειψοειδή και τετράπλευρα κτίρια και μέγαρα Α και Β. Των δύο τελευταίων τα ζητήματα χρονολόγησης και χρήσης είναι υπό μελέτη και παραμένουν ανοικτά.Ο ναός του Θερμίου Απόλλωνοςπου βρισκόταν στο βορειοανατολικό τμήμα του ιερού. Είχε δύο κύριες αρχιτεκτονικές φάσεις: την αρχαϊκή, με σημαντικό κεραμοπλαστικό διάκοσμο και τη φάση του 3^{ου} αιώνα π.Χ.Η ανατολική και δυτική στοά: ανήκουν σε τύπο που χαρακτηρίζει τη βορειοδυτική Ελλάδα. Μπροστά από την ανατολική υπήρχαν εξέδρες και στήλες με ψηφίσματα προξενίας.Το «Βουλευτήριο»: τετράπλευρο κτίριο με πρόσταση, στο νοτιοανατολικό τμήμα του περιβόλου.Η Κρήνη: βρισκόταν βόρεια της δυτικής στοάς και είχε σχήμα ορθογώνιας δεξαμενής με ημικυκλική εξέδρα στην ανατολική πλευρά.Σημαντικό βυζαντινό μνημείο είναι και η αρχαία Στράτος, το Αρχαιολογικό μουσείο Αγρινίου,η αρχαία Λιμναία,το Βουκάτιο ή πύργος της Παραβόλας,η νέα Πλευρώνα,η αρχαία Πάλαιρος,η αρχαία Αλυζία και ο άγιος Ιωάννης επισκοπής.Επίσης κάποια βυζαντινά και μεταβυζαντινά μνημεία του νομού Αιτωλοακαρνανίας είναι διάφοροι Λιμναίοι οικισμοί στη Λιμνοθάλασσα, οι Πελάδες όπως τους ονόμαζαν,ο Άγιος Ιωάννης της Θολής,ο Άγιος Σώστης ή αλλιώς Βασιλάδι και οι Άγιοι ταξιάρχες Γουριάς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΕΠΟΧΗΣ ΣΤΟ ΑΓΡΙΝΙΟ

1.1.ΕΙΣΑΓΩΓΗ–ΛΙΓΑ ΛΟΓΙΑ ΓΙΑ ΤΟ ΑΓΡΙΝΙΟ

Το Αγρίνιο είναι η μεγαλύτερη πόλη της Αιτωλοακαρνανίας και αποτελεί το συνδετικό κρίκο μεταξύ Αιτωλίας και Ακαρνανίας. Η θέση της πόλης ορίστηκε από τον υδάτινο αρχαίο θεό τον Αχελώο που είναι και ποταμός ο οποίος κυλά δίπλα της και κείται στα βορειοδυτικά της λίμνης Τριχωνίδας, στην άκρη σχεδόν του μεγάλου «αιτωλικού πεδίου». Βρίσκεται στους πρόποδες του Παναιτωλικού όρους και σε υψόμετρο 90 μέτρα. Σύμφωνα με το Μύθο το Αγρίνιο οφείλει την ονομασία του στον Άγριο, τον γιο του βασιλιά της Πλευρώνας και Καληδόνας, Πορθάονα και της Ευρύτης. Χαρακτηριστικά ο Όμηρος αναφέρει: «...Πορθεί γαρ τρεις παῖδες ευμύμονες εξεγένοντο... Άγριος ηδὲ Μέλας, τρίτατος δ' ἦν ἱππότης Οἰνεύς». Ο μύθος θέλει τον Άγριο να εκδιώκεται από τον Πλευρώνα από το Διομήδη και να ιδρύει στη συνέχεια το Αγρίνιο. Σύμφωνα με ένα άλλο μύθο και μια άλλη εκδοχή το Αγρίνιο οφείλει την ονομασία του σε ένα αρχαίο λαό που είχε ζήσει στην περιοχή, τους Αγραίους. Οι Αγραίοι ή αλλιώς Αγριάνες ήταν πρώτοι κάτοικοι του Αγρινίου και κατέβηκαν από τα Άγραφα κι ακολουθώντας το ρεύμα του ποταμού Αχελώου έφτασαν στο Αγρίνιο όπου και διέμεναν. Τέλος σύμφωνα με μια Τρίτη άποψη το Αγρίνιο πήρε την ονομασία του από το Θεό «Άγριο Απόλλωνα» που ήταν θεός του κυνηγιού και λατρεύονταν στην περιοχή. Η πόλη χτίστηκε από το βασιλιά Άγριο που ήταν απόγονος του γενάρχη Αιτωλού και του γιού του Πλευρώνα. Η πόλη είναι χτισμένη δίπλα σχεδόν στον ποταμό Αχελώο που ήταν φυσικό σύνορο ανάμεσα στην Αιτωλία και την Ακαρνανία και βρέθηκε αρκετές φορές υπό την κυριαρχία και των δύο πλευρών. Το 314 π.Χ. καταστράφηκε από τον Κάσσανδρο.

Είλ. 5. Έρεμία οίκιας Β. τοῦ Ἀγρινίου. Εἰς τὸ βάθος ὁ δυτικὸς λόφος τῆς Ἀκροπόλεως.

Οι ανασκαφές που έκανε ο Μηλιάδης το 1920 έδειξαν ότι η αρχαία πόλη βρίσκονταν στο γειτονικό Ζαπάντι (σημερινή Μεγάλη Χώρα), τα τελευταία χρόνια όμως έχουν βρεθεί πολλά αρχαία ακόμα και στο κέντρο της σημερινής πόλης.

Η πόλη του Αγρινίου φημίζεται για την μεγάλη συγκομιδή της σε καπνό. Από τα παλιά χρόνια η καλλιέργεια καπνού ήταν μια μεγάλη εμπορική δραστηριότητα στην περιοχή και επέφερε μεγάλα κέρδη στους γεωργούς όπως φαίνεται και στην εικόνα πιο πάνω.

1.2.ΤΟ ΑΓΡΙΝΙΟ ΚΑΤΑ ΤΗ ΛΙΘΙΝΗ ΚΑΙ ΜΥΚΗΝΑΪΚΗ ΕΠΟΧΗ

Ολόκληρος ο χώρος της Αιτωλίας και της Ακαρνανίας είναι κατοικημένος τουλάχιστον από την Παλαιολιθική εποχή, όπως μαρτυρούν τα εργαλεία από πυριτόλιθο που ανακαλύπτονται κυρίως στις παραποτάμιας και παραλίμνιες περιοχές. Η ζωή συνεχίστηκε όπως μαρτυρούν λίθινα εργαλεία αλλά και σπήλαια με νεολιθική κεραμική και κατά τη Νεολιθική εποχή. Στο Αρχαιολογικό μουσείο Αγρινίου εκτίθενται νεολιθικά ευρήματα από σπήλαια της Ακαρνανίας(Αγίου Νικολάου, Αστακού και Βιρίνας Αρχοντοχωρίου).

Η Μυκηναϊκή Αιτωλία, όπως μας πληροφορεί ο Όμηρος είναι η πεδινή ζώνη μεταξύ Εύηνου και Αχελώου. Κατά τον Στράβωνα, οι δύο σπουδαιότερες πόλεις που αποτελούσαν τα κοσμήματα της Ελλάδας ήταν η Πλευρώνα και η Καλυδώνα. Οι Καλυδώνιοι και οι Πλευρώνιοι έλαβαν μέρος στον Τρωϊκό πόλεμο με σαράντα καράβια, έχοντας αρχηγό τον Θόα γιο του βασιλιά της Πλευρώνας Ανδραίμονα (Ιλιάδα Β 638). Ωστόσο Μυκηναϊκοί τάφοι έχουν βρεθεί σε πολλές θέσεις, τόσο στην Αιτωλία όσο και στην Ακαρνανία.

1.3.ΑΡΧΑΪΚΟΙ ΚΑΙ ΚΛΑΣΣΙΚΟΙ ΧΡΟΝΟΙ ΣΤΗΝ ΑΙΤΩΛΙΑ

Η Πρώτη επαφή των Αιτωλών και των Ακαρνάνων με την κύρια Ελλάδα οφείλεται στη στρατηγική σημασία του χώρου πάνω στη μεγάλη θαλάσσια οδό Κοριανθιακού-Κέρκυρας-Ιταλίας. Μέσα σε αυτές τις συνθήκες η περιοχή δέχθηκε την ευεργετική πολιτιστική επίδραση της θαλασσοκράτειρας τότε Κορίνθου, η οποία ίδρυσε έναν ικανό αριθμό εμπορείων στην παραλιακή ζώνη.

Στην διάρκεια του Πελοποννησιακού πολέμου οι δύο συγγάτοικοι στις όχθες του Αχελώου βρίσκονται αντιμέτωποι, οι μεν Ακαρνάνες σαν φίλοι των Αθηναίων, οι δε Αιτωλοί ως σύμμαχοι του Πελοποννησιακού συνασπισμού. Ο Αθηναίος στρατηγός Δημοσθένης εισέβαλε στην Αιτωλία το 426 π.Χ., ενώ μετά την λήξη του πολέμου ο Σπαρτιάτης βασιλιάς Αγησίλαος το 389 π.Χ.εισέβαλε αιφνιδιαστικά στην Ακαρνανία.Μέσα σε αυτές τις συνθήκες δημιουργήθηκε το απύθμενο μίσος μεταξύ των δύο πλευρών.Με την επιβολή της ειρήνης της Κορίνθου από τον Φίλιππο και κατά την διάρκεια της εκστρατείας του Αλέξανδρου στην Ασία, στην οποία έλαβαν μέρος Αιτωλοί και Ακαρνάνες με επιφανέστερο τον Φίλιππο τον Ακαρνάνα,προσωπικό γιατρό του Μεγα-Αλέξανδρου, επικρατούσε ησυχία και ειρήνη.

1.4. ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΟΙ ΚΑΙ ΡΩΜΑΙΚΟΙ ΧΡΟΝΟΙ ΣΤΗΝ ΑΙΤΩΛΙΑ

Μετά το θάνατο του Αλεξάνδρου το 323 π.Χ. ,ξέσπασε επανάσταση των Αθηναίων και των Αιτωλών κατά των Μακεδόνων, γνωστότερη ως Λαμιακός πόλεμος , που οδήγησε στην τελική νίκη των Μακεδόνων του Αντιπάτρου.

Ο Λαμιακός πόλεμος σημάδεψε την εμφάνιση στο προσκήνιο της ελληνικής ιστορίας του Κοινού των Αιτωλών ή αλλιώς Αιτωλικής Συμπολιτείας. Η έννοια του κοινού εμφανίζεται για πρώτη φορά σε γραπτή πηγή το 389 π.Χ , όταν ο Αγησίλαος έστειλε επιστολή στο Κοινό των Ακαρνάνων στη Στράτο(Ξεν. Ελληνικά 4,6). Λίγο αργότερα πρέπει να δημιουργήθηκε και το κοινό των Αιτωλών με έδρα το θρησκευτικό Ιερό τους , το τέμενος του Θέρμιου Απόλλωνα, δίπλα στη σημερινή ομώνυμη πόλη.Ο Θέρμιος Απόλλων ήταν ο μόνος και στέρεος δεσμός όλων των Αιτωλών και η ακρόπολη της πολιτικής τους ιστορίας. Κανένα άλλο παρόμοιο δείγμα θρησκευτικού ιερού δεν έχει τόση συνέχεια παρουσίας.Στην συγκέντρωση των πολιτών του Κοινού εκλέγονταν ο Στρατηγός με ετήσια και μη ανανεώσιμη θητεία καθώς και οι υπόλοιποι άρχοντες του Κοινού. Η δομή της οργάνωσης του Αιτωλικού Κοινού ήταν κάτι νέο και πρωτοποριακό στη διακυβέρνηση των κρατών πέρα από το πρότυπο των ανατολικών βασιλείων των Διαδόχων και το ανάλογο μοντέλο πόλης-κράτους.

Το Κοινό των Αιτωλών καθιερώθηκε στον πίνακα των μεγάλων δυνάμεων της εποχής μετά την επιτυχημένη απόκρουση της Γαλατικής επιδρομής το 278 π.Χ. στη μάχη των Κοκκαλίων και τη σωτηρία του Ιερού του Απόλλωνα στους Δελφούς , το οποίο αργότερα περιέλαβαν στην επικράτειά τους . Στους Δελφούς, μετά την περιφανή νίκη τους, πίσω από τον Ναό του Απόλλωνα ανήγειραν μεγάλη Στοά όπου αφιέρωσαν πλήθος λαφύρων. Το Ιερό για 107 χρόνια διοικήθηκε από τους Αιτωλούς , ενώ τελούνταν ειδική γιορτή , τα Σωτήρια σε ανάμνηση της νίκης τους.

Δυστυχώς , η όξυνση των παθών και η διχόνοια των Ελλήνων , επέτρεψαν την ενεργό ανάμειξη των Ρωμαίων . Η αντίθεση των Αιτωλών προς τους φιλομακεδόνες Ακαρνάνες , τους οδήγησε στην υπογραφή του Αιτωλορωμαϊκού Συμφώνου , το 212 π.Χ. Η υποδούλωση ήταν πλέον ζήτημα χρόνου. Η ήττα του Φιλίππου Ε΄ το 197 π.Χ. στις Κυνός Κεφαλές από τους Ρωμαίους και τους Αιτωλούς , και του τελευταίου Μακεδόνα βασιλιά Περσέα το 146 π.Χ. στην Πύδνα , μετέτρεψαν την Ελλάδα σε ρωμαϊκή επαρχία.

1.5. Η BYZANTINΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΣΤΟ ΑΓΡΙΝΙΟ ΚΑΤΑ ΤΟ 13^ο ΑΙΩΝΑ

Το 13^ο αιώνα Αυτοκράτορας του Βυζαντίου ήταν ο Αλέξιος Α΄ ο Κομνηνός,ο οποίος έχτισε στην περιοχή του αρχαίου Αγρινίου νέα πόλη δίνοντας την ονομασία Μεγάλη Χώρα.Προσπάθησε να συγκεντρώσει τους μικροοικισμούς της περιοχής που ασχολούνταν με τη γεωργία και την κτηνοτροφία και εν τέλει το Αγρίνιο πήρε το όνομα «Βραχώρι». Το 1294, η περιοχή αποτελεί το Δεσποτάτο της Ηπείρου και δίνεται ως προίκα στη Θάμαρ, κόρη του Δεσπότη της Ηπείρου Νικηφόρου,ο οποίος την πάντρεψε με τον Φίλιππο γιο του ηγεμόνα του Τάραντα, Κάρολου Β΄ του Ανδεγαυού. Ο Φίλιππος απέκτησε και τα δικαιώματα για τη διαδοχή του θρόνου

της Ηπείρου. Μετά από μια εποχή έντονων διενέξεων κατά το διάστημα 1340-1355 η περιοχή μαζί με ολόκληρο το Δεσποτάτο της Ηπείρου έπεσε στα χέρια του Στέφανου Δουσάν, ηγέτη των Σέρβων. Μετά το θάνατο του Δουσάν η αυτοκρατορία του διαμελίστηκε και η περιοχή πέρασε στην εξουσία των Αλβανών που είχαν γενικό αρχηγό τον Κάρολο Τόπια. Τότε δημιουργήθηκαν στην περιοχή τέσσερα μικρά κράτη, ένα από αυτά ήταν το κράτος του Μπούα στο οποίο υπάγονταν το Βραχώρι. Τα κράτη αυτά ήρθαν σε ρήξη μεταξύ τους με αποτέλεσμα να εμπλακούν οι Τούρκοι που κατείχαν τη Μακεδονία και στο τέλος να εισβάλλουν στην Αιτωλοακαρνανία και να την καταστρέψουν.

1.6.ΤΟ ΑΓΡΙΝΙΟ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ ΕΩΣ ΣΗΜΕΡΑ

Γύρω στο 1450 η Δυτική Στερεά, κατακτήθηκε από τους Τούρκους. Το 1460 παραδόθηκε το τελευταίο οχυρό της Αιτωλοακαρνανίας, το Αγγελόκαστρο. Κατά τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας η περιοχή ονομαζόταν Κάρλελι, από τους Καρόλους Τόκους της Κεφαλονιάς. Η περιοχή της Ναυπάκτου ονομαζόταν Βενέτικο επειδή ως το 1499 ήταν Ενετική κτίση (Α' Ενετοκρατία). Κατά τη διάρκεια των ενετοτουρκικών πολέμων η καταδυνάστευση συνεχίστηκε από τις επιχειρήσεις των εμπόλεμων και τις ξαφνικές επιδρομές των πειρατών. Στα μνημεία αυτού του χώρου και ιδιαίτερα της Μονής Μυρτιάς, έχουμε μπροστά μας ένα πανόραμα της μεταβυζαντινής ζωγραφικής τέχνης και όλες τις σχολές της, την Κριτική, την Ηπειρωτική και τη λαϊκή τεχνοτροπία του 17^{ου} και 18^{ου} αιώνα. Ο αναχωρισμός γνώρισε έξαρση και ιδρύθηκαν πολλά μοναστήρια. Ενώ τα προσκτίματα και τα κελιά ακολουθούν τύπους της κοσμικής λαϊκής τέχνης, τα κέντρα των μονών, τα Καθολικά προσπαθώντας να τηρήσουν τη Βυζαντινή

ναοδομική παράδοση , μέσα σε δύσκολες οικονομικές συνθήκες, δημιουργούν νέους τύπους.Οι Βενετοί έκαναν αισθητή την παρουσία τους με οχυρωτικά έργα, που υποδήλωναν το χαρακτήρα της παρουσίας στο χώρο και κυρίως στην παραλιακή ζώνη.Αφού τελικά επικράτησαν οι Τούρκοι, η περιοχή οργανώθηκε στο Σαντζάκι του Κάρλελι με έδρα πρώτα το Αγγελόκαστρο και στη συνέχεια το Βραχώρι¹(σημερινό Αγρίνιο). Κατά τα μέσα του 16^{ου} αιώνα δημιουργήθηκαν τα αρματολίκια του Βάλτου και Ξηρομέρου και στα τέλη του 18^{ου} αιώνα δημιουργήθηκαν αντίστοιχα τα αρματολίκια του Βλοχού, του Απόκορου, του Ζυγού και των Κραβάρων. Επίσης την ίδια περίοδο ανδρώθηκε και το κίνημα της κλεφτουριάς.Το 1770 στα Ορλωφικά συμμετείχε όλη σχεδόν η περιοχή εκτός από το Βενέτικο. Ο στόλος του Μεσολογγίου καταστράφηκε για αντίποινα, ενώ οι Γριβαίοι της Βόνιτσας “πίπτουν μέχρι ενός” κοντά στο Αγγελόκαστρο. Η επανάσταση του εικοσιένα άργησε να ξεσπάσει στην Αιτωλοακαρνανία εξαιτίας της παρουσίας ισχυρού τουρκικού στρατού στα Γιάννενα. Ο καπετάνιος του Ζυγού Δημήτριος Μακρής, χτύπησε στις 5 Μαΐου στο Περιθώρι τουρκικό απόσπασμα. Η επανάσταση επισπεύδεται , το Μεσολλόγι ξεσηκώνεται στις 20 Μαΐου του 1821 με την εμφάνιση του ελληνικού στόλου στα ανοιχτά. Τότε οι οπλαρχηγοί: Γεώργιος Βαρνακιώτης, Θεόδωρος Γρίβας, Αλεξάκης Βλαχόπουλος, Ανδρέας Στάικος, Σωτήριος Γκοτζαμάνης, και Γιώτης Βαρνακιώτης πολιορκούν το Βραχώρι, την έδρα του Σαντζακιού που τελικά καταλήφθηκε στις 11 Ιουνίου 1821.Η στρατηγική σημασία της Αιτωλοακαρνανίας για τη διατήρηση της επανάστασης στη Δυτική Ελλάδα αλλά και την ασφάλεια της Πελοποννήσου τη φέρνουν στο προσκήνιο κάθε φορά. Το 1822 η εισβολή του Κιουταχί και του Ομέρ Βρυώνη , παρά τη νίκη του Γ.Βαρνακιώτη και του Θ.Γρίβα στον Αετό κορυφώνεται για την πολιορκία του Μεσολογγίου.

Η αποτυχία της εκστρατείας αυτής, ολοκληρώθηκε στη μάχη του Αγίου Βλασίου με τη νίκη του Γεωργίου Καραϊσκάκη. Οι Τουρκαλβανοί το 1823 προσπάθησαν να κατέλθουν από την Ευρυτανία στη Δυτική Ελλάδα με τον πασά της Σκόρδας. Στη μάχη που έγινε στο Κεφαλόβρυσο, σκοτώθηκε ο Μάρκος Μπότσαρης και τάφηκε στο Μεσολόγγι. Η ίδια στρατιά (του Τζελαλεντίν Μπέη), πολιορκήσε αργότερα δίχως επιτυχία το Αιτωλικό με τη βοήθεια του Ομέρ Βρυώνη. Τον Απρίλιο του 1825 ξεκίνησε από τη στρατιά του Κιουταχί η πολιορκία του Μεσολογγίου, που ήταν το τελευταίο οχυρό της επανάστασης στη Στερεά Ελλάδα. Ο Κιουταχής αργότερα βοηθήθηκε από τον Ιμπραήμ της Αιγύπτου. Την ίδια χρονιά (Ιούνιος-Αύγουστος του 1825), απελευθερώθηκε το Απόκouro μετά από μια σειρά επιτυχών μαχών του Γεωργίου Καραϊσκάκη, ο οποίος εκδίωξε τους 2500 Τουρκαλβανούς του Άγου Μουχουρντάρη, απ’ το στρατόπεδό τους στο Πετροχώρι. Η πτώση της πόλης του Μεσολογγίου δεν έσβησε στην ουσία τη φλόγα της επανάστασης με την έξοδο της φρουράς στις 10 Απριλίου 1826.

---

¹ Έτσι ονομαζόταν εκείνη την περίοδο η περιοχή του Αγρινίου.

Η ηρωϊκή έξοδος της πόλης του Μεσολογγίου.

Το Αγρίνιο κατοικήθηκε από πρόσφυγες των ορεινών περιοχών της Αιτωλίας και Ευρυτανίας, καθώς και από Ηπειρώτες και Σουλιώτες. Αυτό το πληθυσμιακό μωσαϊκό εμπλουτίστηκε ακόμη περισσότερο με τους Μικρασιάτες πρόσφυγες του 1922. Σήμερα το Αγρίνιο είναι μια από τις πιο γρήγορα αναπτυσσόμενες πόλεις της Ελλάδας.

Η πόλη του Αγρινίου, κεντρική πλατεία της πόλης (Πλατεία Δημοκρατίας).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο

ΤΑ BYZANTINA ΜΝΗΜΕΙΑ ΤΟΥ ΝΟΜΟΥ ΑΓΡΙΝΙΟΥ

BYZANTINA ΜΝΗΜΕΙΑ ΤΗΣ ΑΙΤΩΛΙΑΣ

2.1.ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΜΕΓΑΛΗΣ ΧΩΡΑΣ ΑΓΡΙΝΙΟΥ

Στο νοτιοανατολικό μέρος του προαστίου του Αγρινίου Μεγάλη Χώρα (= Ζαπάντι) βρίσκεται ο κοιμητηριακός ναός της Κοίμησης της Θεοτόκου. Είναι σπουδαίο μνημείο του νομού Αγρινίου κι έχει μελετηθεί από τον Ορλάνδο. Σήμερα αποτελείται από μια στενόμακρη αίθουσα (18.20 x 8.50), και έχει στην ανατολική πλευρά μια μεγάλη ημικυκλική ασίδα που απλώνεται σε όλο σχεδόν το πλάτος του ναού. Από την αρχιτεκτονική και τη ζωγραφική του μελετάται η οικοδομική του εξέλιξη η οποία διαιρείται σε πέντε περιόδους. Η πρώτη περίοδος είναι η παλαιοχριστιανική² στην οποία ο ναός χτίστηκε ως τρίκλιτη³ βασιλική. Σήμερα σώζεται η ασίδα και τέσσερις πεσσοί με τα δύο ανατολικότερα τόξα. Στο κάτω μέρος του κυλίνδρου της ασίδας υπάρχουν τρία μονόβολα φωτιστικά ανοίγματα με πλίνθινα τοξωτά υπέρυθρα και στο πάνω υπάρχουν ανακουφιστικά τόξα, από τα οποία τα δύο πλαϊνά είναι τεταρτοκύκλια και τα μεσαία παρουσιάζει ανεπαίσθητη καμπύλη. Στη δεύτερη περίοδο γίνεται φανερό πως ο ναός συμπύχθηκε και περιορίστηκε στο μεσαίο κλίτος, αυτό έγινε και σε άλλους ναούς λόγω καταστροφής ή πολυχρόνιας εγκατάλειψης. Τον 7^ο και 8^ο αιώνα έγιναν και οι επιδρομές των Σλάβων στην περιοχή και επηρέασαν τους ναούς. Στην Τρίτη περίοδο αντικαταστάθηκε η ξύλινη στέγη με χτιστή κυλινδρική καμάρα, πράγμα που σημαίνει ότι οι μαστορες της εποχής έπρεπε να ενισχύσουν τις μακριές πλευρές με σειρά τυφλών ασίδων για να εξουδετερώσουν το βάρος των ωθήσεων προς τα πλάγια. Στην τέταρτη περίοδο που είναι η περίοδος μετά την Άλωση και ειδικά τον 16^ο αιώνα, ο ναός ζωγραφίστηκε με τοιχογραφίες. Στην Πέμπτη περίοδο, δηλαδή το 1805 κατά τη μαρτυρία του Λαμπάκη νεότερες ανάγκες οδήγησαν στην επέκταση του ναού στα δυτικά. Γκρεμίστηκε με αυτό τον τρόπο ο τοιχογραφημένος δυτικός τοίχος και χτίστηκε νάρθηκας μήκους 5.50 μ. προς τα δυτικά.

---

² Παλαιοχριστιανική ονομάζεται η περίοδος από τον 4^ο έως και τον 7^ο αιώνα και αρχίζει με την ίδρυση της Κωνσταντινούπολης από τον Μέγα Κωνσταντίνο το 330 και τη μεταφορά σε αυτή της έδρας της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας από τη Ρώμη.

³ Τρίκλιτη βασιλική είναι ένα δημόσιο κτίριο που το χρησιμοποιούσαν στην αρχαία Ρώμη ως χώρο συνεδριάσεων, εμπορικών συναλλαγών αλλά και ως δικαστήρια. Οι ανάγκες λατρείας των χριστιανών έκαναν τη βασιλική από τον 4^ο αιώνα να αποτελεί τον κυριότερο αρχιτεκτονικό τύπο εκκλησιαστικού κτιρίου τόσο στην Ανατολή όσο και στη Δύση, είτε στην αρχαία μορφή, είτε ως τρουλαία βασιλική.

Σε μεταγενέστερες εποχές περίπου κοντά στο 1805, το λιθόχτιστο τέμπλο του ναού εμλουτίστηκε με ξύλινο τέμπλο με τέτοιο τρόπο που δεν φαινόταν η επιφάνεια του λίθινου. Έτσι εξηγήθηκε και η σιωπή του Ορλάνδου. Με μεγάλη δυσκολία έγινε φανερό ένα μικρό μέρος του λίθινου τέμπλου, καθώς και δύο θαυμάσιες προσωπογραφίες των Αποστόλων Πέτρου και Παύλου. Κι οι δυο τους κρατούν στα χέρια τους ευαγγέλιο και έχουν τα χαρακτηριστικά τους γλαφυρά και αναπαραστατικά. Ο Παύλος έχει κυματιστά γένεια και λίγα μαλλιά και ο Πέτρος κοντά στρογγυλά γένεια.

2.2. ΑΓΙΑ ΤΡΙΑΔΑ ΜΑΥΡΙΚΑ ΑΓΡΙΝΙΟΥ

Στην τοποθεσία Μαύρικα, πέντε χιλιόμετρα νότια του Αγρινίου, κοντά στη λίμνη Λυσιμαχία βρίσκεται η Αγία Τριάδα. Πήρε την ονομασία της από ομώνυμο νεότερο εξωκκλήσι που είναι χτισμένο από το 1884 και βρίσκεται μερικά μέτρα πιο ανατολικά από την τοπική προφορική παράδοση. Το αξιόλογο αυτό μνημείο σώζεται στο μεγαλύτερό του μέρος μέσα στο νερό και προεξέχει μόνο ο τρούλλος. Λίγα λόγια για το μνημείο αυτό έχει γράψει ο Λαμπάκης που το θεωρεί σκαρίφημα της κατοχής το 1886 και μια σύντομη περιγραφή για το μνημείο δίνει ο Βοκοτόπουλος το 1975. Ο συγκεκριμένος ναός ανήκει στον τύπο του ελεύθερου σταυρού ως προς την κάτοψή του. Ο σταυρός έχει ισοϋψείς καμαροσκέπαστες κεραίες και στο χώρο συνάντησης υψώνεται ο τρούλλος. Ανήκει στο σχήμα του ελεύθερου σταυρού της πρώτης παραλλαγής κατά Ορλάνδο, όπου τα τέσσερα σκέλη του σταυρού κατασκευάζονται ισομήκη, σχηματίζουν δηλαδή τον λεγόμενο ελληνικόν σταυρόν. Ο τρούλλος και οι καμάρες χτίστηκαν με πλίνθους και μόνο σε ορισμένα σημεία παρεμβάλλονται λίθοι, που δεν αποκλείεται να προέρχονται από μεταγενέστερες επισκευές. Όσον αφορά τη χρονολόγηση του συγκεκριμένου μνημείου αξίζει να σημειωθεί πως παραμένει βυθισμένο και προσχωμένο στο νερό και είναι δύσκολο να χρονολογηθεί. Είναι όμως γνωστό πως ο τύπος του ελεύθερου σταυρού με τρούλλο, κατάγεται από τα ρωμαϊκά μαισωλεία και συνεχίζεται στα μαρτύρια της παλαιοχριστιανικής περιόδου. Δεν είχε τότε μεγάλη διάδοση στη μεταβυζαντινή και υστεροβυζαντινή περίοδο στην ηπειρωτική Ελλάδα και γι' αυτό τα γνωστά παραδείγματα είναι ελάχιστα. Σύμφωνα με εκτιμήσεις του Βοκοτόπουλου, τα χαρακτηριστικά του δείχνουν πως τοποθετείται στα τέλη του 9^{ου} αιώνα ή στο πρώτο μισό του 10^{ου} αιώνα. Τα χαρακτηριστικά που δείχνουν την χρονολογική τοποθέτηση του μνημείου στους αιώνες αυτούς είναι : το ψηλό και τετράγωνο τύμπανο του τρούλλου του, η μορφή των παραθύρων, η περιορισμένη χρήση οδοντωτών ταινιών, καθώς και η έλλειψη πλίνθινου διακόσμου.

2.3. ΠΑΝΑΓΙΑ ΤΡΙΜΗΤΟΥ

Στην ανατολικότερη πλευρά του Αρακύνθου, πάνω σε πλάτωμα με νερά, πλατάνια και πυκνή βλάστηση μπορεί να δει κανείς τα απομεινάρια μιας τρίκλιτης βασιλικής, της Παναγίας Τρημιτού. Μετά τον Εύηνο ποταμό, κοντά στο συνοικισμό Παραδείσι και ύστερα από μια ώρα πορείας, μέσα σε μαγευτική δασική έκταση απλώνεται ο χώρος του αρχαίου μοναστηριού. Κάποια στοιχεία και κυρίως γλυπτά του σευγκεκριμένου μνημείου μας οδηγούν στην παλαιοχριστιανική περίοδο, όπου τοποθετείται η ίδρυση της βασιλικής. Το τοπωνύμιο Τριμητού ίσως προέρχεται από τη λέξη του Ερημίτου (του Ερημίτου, τ'ρημίτου, τ'ρημιτού), και δεν αποκλείεται να πρόκειται για τη Μονή των Ερημιτών, μετόχι της οποίας είχε επισκεφθεί το 1238 ο οικουμενικός πατριάρχης στη Νίκαια τότε, Γερμανός Β'. Ο ναός χτίστηκε ως τρίκλιτη βασιλική με ξύλινη στέγη και σήμερα σώζονται οι εξωτερικοί του τοίχοι, αλλού σε μεγαλύτερο κι αλλού σε μικρότερο ύψος. Πρόσφατα πάνω στο κεντρικό κλίτος του ναού χτίστηκε ένας νεότερος που διατήρησε την παλιότερη τοιχοποιία στη βόρεια πλευρά και λίγο στη νότια σε ύψος 0.90 μ. Από τις τρεις ημικυκλικές ασίδες σώζεται σε μεγαλύτερο ύψος (περίπου 2.50 μ.) η κόγχη του Διακονικού, που μόνη αυτή διασώζει μονόλοβο τοξωτό παράθυρο μόνο από τη νότια πλευρά. Κάποια χαρακτηριστικά προσδίδουν στο ναό την ιδιότητα να ήταν καθολικό μοναστήρι. Ο μεγάλος τοίχος της αυλής φανερώνει ότι ο ναός ήταν καθολικό μοναστήρι. Στην άκρη του νότιου τοίχου σώζεται δωμάτιο ή σειρά κελλιών που θα υπήρχαν ως τη νοτιοδυτική γωνία του. Διατηρείται σχεδόν ολόκληρη η ανατολική του πλευρά και παρουσιάζει το ίδιο σύστημα τοιχοδομίας με το ναό. Διασώζει δίλοβο παράθυρο χωρίς το διαχωριστικό κιονίσκο. Η οδοντωτή ταινία που πλαισιώνει με τεταρτοκύκλια τα τόξα των λοβών φανερώνει τάση πρωτοτυπίας του τεχνίτη ή και τεχνικής αδυναμίας⁴. Το μνημείο χρονολογείται στα τέλη της πρώτης χιλιετίας και αυτό γίνεται φανερό από το σύστημα τοιχοδομίας, την περιορισμένη χρήση οδοντωτών ταινιών, καθώς και το γεωμετρικό και φυσικό διάκοσμο του επιστυλίου.

---

⁴ Κατά τον Βοκοτόπουλο η ατέλεια παρατηρείται στα πρώιμα μνημεία.

2.4. ΑΓΙΟΙ ΠΑΤΕΡΕΣ ΒΑΡΑΣΟΒΑΣ

Στη γυμνή και απόκρυμνη βορειοανατολική πλευρά της Βαράσοβας⁵, μετά από ανάβαση δύο ωρών συναντάει κανείς μια σειρά από σπήλαια, ανάμεσα στα οποία πιο σπουδαίο είναι το ασκηταριό των Αγίων Πατέρων. Το σπήλαιο ήταν ζωγραφισμένο όμως με το πέρασμα των χρόνων και την πολυχρόνια εγκατάλειψή του, καταστράφηκαν τα περισσότερα επιχρίσματα. Σήμερα σώζονται τέσσερις παραστάσεις που έχουν μεγάλες φθορές αλλά συνάμα παρουσιάζουν μεγάλο εικονογραφικό ενδιαφέρον. Αυτές οι παραστάσεις είναι οι εξής : 1. Η Μεταμόρφωση στην οποία ο Χριστός ολόσωμος ευλογεί μέσα σε ελλειψοειδή δόξα, ενώ κρατάει κλειστό ειλητάριο στο αριστερό του χέρι. Δίπλα του συζητούν οι δύο προφήτες, ο Μωϋσής κι ο Ηλίας. Στο κάτω μέρος της παράστασης ξεχωρίζουν οι τρεις Απόστολοι σε διάφορες στάσεις. 2. Η Πεντηκοστή στην οποία εικονίζονται σε μετωπική στάση όλοι οι Απόστολοι καθιστοί σε μια σειρά. 3. Η Ύψωση του Τιμίου Σταυρού στην οποία υψώνεται στο κέντρο ο τίμιος σταυρός και στο πλάι ζωγραφίζονται δύο ολόσωμοι φτερωτοί άγγελοι, ντυμένοι με αυτοκρατορική στολή και κρατώντας στα χέρια τους σκήπτρα. Πάνω δεξιά υπάρχει μια επιγραφή που λέει : Η ΥΨΩΣΗ ΤΟΥ ΤΙΜΙΟΥ ΣΤΑΥΡΟΥ. 4. Το κεφάλι ενός αγίου σε υπερφυσικό μέγεθος με χαρακτηριστική ούλη κόμη που μας θυμίζει τον Απόστολο Πέτρο. Μάλλον ο άγιος ζωγραφίστηκε σε προτομή. Ο αρχαϊκός τύπος των τοιχογραφιών χρονολογεί το μνημείο στη νέα βυζαντινή φάση που αρχίζει αμέσως μετά την εικονομαχία. Η διάταξη των Αποστόλων και το πύρινο τρίγωνο στην Πεντηκοστή, το οικείο πλησίασμα του Χριστού και των προφητών και η έλλειψη των φωτεινών ακτίνων στη Μεταμόρφωση καθώς και το υπερφυσικό κεφάλι του αγίου μας μεταφέρουν στην τέχνη των εκκλησιών της Καππαδοκίας που αναπτύχθηκε από τον 9^ο ως τον 12^ο αιώνα.

---

⁵ Η Βαράσοβα είναι βουνό της Αιτωλοακαρνανίας που βρίσκεται ανατολικά του Εύηνου ποταμού και δυτικά του Αντιρρίου και της Παλιοβούνας. Η Βαράσοβα αποτελεί επίσης το Άγιο όρος της Αιτωλίας.

ΒΑΡΑΣΟΒΑ : ΤΟ ΑΓΙΟ ΟΡΟΣ ΤΗΣ ΑΙΤΩΛΙΑΣ.

2.5. ΑΓΙΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΒΑΡΑΣΟΒΑΣ

Μισή ώρα πάνω από το χωριό Κάτω Βασιλική, σε χαμηλό λοφίσκο νοτιοανατολικά της Βαράσοβας υπάρχουν τα ερείπια του Βυζαντινού ναού, ο οποίος ήταν αφιερωμένος στον άγιο Δημήτριο. Ο ναός παρουσιάζει μεγάλο αρχιτεκτονικό ενδιαφέρον καθώς πρόκειται για σπάνιο μεταβατικό τύπο που συνδέει τον ελεύθερο με τον εγγεγραμμένο τρίκογχο ναό, όπως έδειξε ο Ορλάνδος⁶. Το οικοδομικό υλικό που χρησιμοποιήθηκε για την ανοικοδόμηση του συγκεκριμένου ναού είναι οι γκριζοπράσινοι ασβεστόλιθοι σφυροκοπημένοι, ώστε να συναρμολογούνται άνετα σε οριζόντιες στρώσεις. Στους τοίχους του Ιερού υπάρχουν ακόμα και σήμερα ηχεία για την ακουστική του χώρου. Ο ναός έχει διπλό αρχιτεκτονικό ρυθμό. Στον ανατολικό χώρο παρουσιάζει τον τύπο του ημιεγγεγραμμένου μονόκλιτου τρικόγχου ναού με τρούλλο, ενώ προς τα δυτικά τον τύπο του σταυροειδούς εγγεγραμμένου με νάρθηκα. Ορισμένα αρχιτεκτονικά τεκμήρια οδηγούν στην τοποθέτηση του ναού στο δεύτερο μισό του 10^{ου} αιώνα ή στο πρώτο του 11^{ου} αιώνα.

---

⁶ Ο Αναστάσιος Ορλάνδος ήταν Έλληνας αρχιτέκτονας, αρχαιολόγος, ακαδημαϊκός, ο σπουδαιότερος ερευνητής της ελληνικής αρχιτεκτονικής και ένας από τους θεμελιωτές της επιστήμης της βυζαντινής τέχνης στην Ελλάδα.

2.6. ΑΓΙΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΔΥΤΙΚΗΣ ΒΑΡΑΣΟΒΑΣ

Στη βάση της δυτικής ορθοπλαγιάς της Βαράσοβας, μετά από δύσκολη ανάβαση δύο ωρών και άνω, από το Περιθώρι, και στο ύψος απ' όπου αντικρύζουμε κάτω το χωριό Γαλατάς, συναντούμε σειρά από σπήλαια. Το μεγαλύτερο είναι αυτό του Αγίου Νικολάου και είναι ένα από τα δύο σπήλαια που τιμούνται στη Βαράσοβα. Ο ναϊσκος του αγίου Νικολάου χρησιμοποιήθηκε ως ασκηταριό κατά τους βυζαντινούς χρόνους, είναι κατασκευασμένος με ασβεστόπετρες ελαφρά επεξεργασμένες και με πλίνθους που τοποθετούνται στους οριζόντιους αρμούς, και στους κάθετους πάλι οριζόντια. Μπροστά στο σπήλαιο υπάρχει δεξαμενή για να συγκεντρώνει τα νερά της βροχής. Στο ναό είναι φανερό πως δεν υπάρχουν τοιχογραφίες. Σημαντικό είναι το γεγονός ότι σώζεται μεγάλο μέρος του ναού και η δεξαμενή βρίσκεται σε καλή κατάσταση. Αυτά τα γεγονότα δείχνουν ότι το σπήλαιο εγκαταλείφθηκε πολύ αργότερο από το άλλο του Αγίου Νικολάου που βρίσκεται κι αυτό στη Βαράσοβα και συγκεκριμένα στη νότια πλευρά της.

2.7. ΑΓΙΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΝΟΤΙΑΣ ΒΑΡΑΣΟΒΑΣ

Στη νότια πλευρά της Βαράσοβας, ανάμεσα στην Κάτω Βασιλική και στο Κρυονέρι εύκολα μπορεί να αντικρύσει κανείς πάνω στους βράχους το σπήλαιο του Αγίου Νικολάου. Μετά από δύσκολη ανάβαση είκοσι λεπτών συναντά το άνοιγμα του σπηλαίου. Το ευρύχωρο άνοιγμα του σπηλαίου έκφραζε εγκάρσιο διώροφο κτίριο με κελλιά. Υπήρχε μικρός διάδρομος που διαμόρφωνε το διαβατικό και αποτελούσε τη μοναδική πρόσβαση προς το εσωτερικό. Βρέθηκαν δύο τμήματα από αρράβδωτο κίονα και τέσσερα αποτμήματα λίθινων θωρακίων. Από αυτά τα τελευταία φέρουν ανάγλυφη διακόσμηση με σταυρούς, κλάδους και ρόδακες.

2.8. ΑΓΙΟΣ ΠΕΤΡΟΣ ΒΑΡΑΣΟΒΑΣ

Αν ξεκινήσει κανείς από το χωριό Περιθώρι και ανηφορίσει τη δυτική πλαγιά της Βαράσοβας, μετά από πορεία μιας ώρας, θα φτάσει σ' ένα χώρο με πολύ ψηλά δέντρα και νερά. Πάνω από αυτή τη μικρή όαση βρίσκεται ερειπωμένο το μοναστήρι του Αγίου Πέτρο. Από την τοιχοδομία του ναού, το μνημείο χρονολογείται στην υστεροβυζαντινή περίοδο και είναι το μόνο από τα μοναστήρια της Βαράσοβας που διασώζει τον περιτειχισμένο περίβολο.

2.9. ΠΑΝΑΞΙΩΤΙΣΣΑ ΓΑΥΡΟΛΙΜΝΗΣ

Σε μια ήρεμη και ερημική τοποθεσία, ανάμεσα σε πεύκα, ελιές και κυπαρίσσια, δύο χιλιόμετρα βόρεια της Γαυρολίμνης, σώζεται ο ναός της Κοίμησης της Θεοτόκου που είναι πολύ γνωστός με το όνομα Παναξιώτισσα. Το επίθετο της Παναγίας Παναξιώτισσα είναι μοναδικό στον ορθόδοξο χώρο και πολύ πιθανό να σημαίνει «αυτή που αξιώθηκε των πάντων». Ο ναός είναι σταυροειδής εγγεγραμμένος με τρούλλο και ανήκει στον ειδικό τύπο των λεγόμενων «ελλαδικών μεταβατικών» της κατηγορίας αυτής. Οι τοίχοι είναι χτισμένοι με ντόπιες σταχτιές ασβεστόπετρες, ελαφρά επεξεργασμένες στην εξωτερική τους πλευρά, που τοποθετούνται σε οριζόντιες στρώσεις με άφθονο κονίαμα. Οι στέγες των κεραιών του σταυρού είναι δόριχτες και καταλήγουν σε αετώματα. Το τέμπλο του ναού είναι νεότερο. Φαίνεται πως ο ναός ήταν τοιχογραφημένος κατά τη βυζαντινή εποχή. Ο Ορλάνδος χρονολόγησε το μνημείο στο δεύτερο μισό του 10^{ου} αιώνα.

2.10. ΑΓΙΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΧΩΡΙΟΥ ΑΓΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ

Ανάμεσα στα χωριά Άγιος Γεώργιος και Ευηνοχώρι, σε απόσταση περίπου δύο χιλιομέτρων και από τα δύο, βρίσκεται η εκκλησία του Αγίου Γεωργίου, που αποτελεί σήμερα τον κοιμητηριακό ναό του πρώτου χωριού. Ο ναός πρωτοχτίστηκε ως τρίκλιτη βασιλική κατά την παλαιοχριστιανική περίοδο. Τη μεταβυζαντινή περίοδο, από τις αρχές του 10^{ου} αιώνα ως τις αρχές του 11^{ου} αιώνα επισκευάστηκε σημαντικά. Την εποχή του Δεσποτάτου προστέθηκε κατά τον άξονα του ναού και Τρίτη αντηρίδα που έκλεισε το κεντρικό τοξωτό παράθυρο. Στην ίδια εποχή έγινε και η ζωγραφική της αψίδας. Την εποχή της Τουρκοκρατίας ο ναός περιορίστηκε στο ανατολικό τμήμα του κεντρικού κλίτους και κλείστηκαν τα παράθυρα της αψίδας και τα τόξα των πλευρικών ανοιγμάτων. Ωστόσο δεν υπάρχουν πληροφορίες ότι σε κάποια φάση ο χώρος χρησιμοποιήθηκε ως μοναστήρι.

2.11. ΑΓΙΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ Ο ΚΡΕΜΑΣΤΟΣ

Στη νοτιοδυτική πλευρά του Αρακύνθου που βλέπει προς τη λιμνοθάλασσα του Αιτωλικού, εκεί όπου οι βράχοι πέφτουν απότομοι και κοφτεροί, υπάρχει πλήθος απόκρημνων σπηλαίων που δεν έχουν ακόμα ερευνηθεί. Ένα από αυτά είναι ο Άγιος Νικόλαος ο Κρεμαστός που παρουσιάζει μέγιστο ενδιαφέρον, γιατί φαίνεται πως ήταν «το πιο σημαντικό ασκητικό κέντρο της περιοχής κατά το Μεσαίωνα». Η μνήμη του Αγίου γιορτάζεται δύο φορές το χρόνο, στις 6 Δεκεμβρίου και στις 20 Μαΐου. Όσον αφορά τις τοιχογραφίες διαπιστώνεται οργανωμένο εικονογραφικό πρόγραμμα με κύριο γνώρισμα τις μεγάλες χριστολογικές και θεομητορικές γιορτές. Οι παραστάσεις του σπηλαίου από τα δεξιά προς τα αριστερά είναι οι εξής : 1. Βρεφοκρατούσα Θεοτόκος, 2. Γέννηση του Χριστού, 3. Κάτω και αριστερά από τη γέννηση διακρίνεται η βάπτιση του Χριστού απ'όπου σώζονται στο αριστερό δύο άγγελοι, 4. Διακρίνονται οι άγιοι Κωνσταντίνος και Ελένη, 5. Σε υπερφυσικό μέγεθος και σε προτομή εικονίζεται ο Ιωάννης ο Χρυσόστομος, 6. Η σκηνή του Ευαγγελισμού, 7. Προτομή σε υπερφυσικό μέγεθος του Αγίου Νικολάου, 8. Αριστερά του Αγίου Νικολάου Ο ΠΑΛΑΙΟΣ ΤΩΝ ΗΜΕΡΩΝ, 9. Κάτω από τον Παλαιό των Ημερών διακρίνεται ο διάκονος Εύπλους, 10. Αριστερά και πάνω από τον Παλαιό των Ημερών ζωγραφίζεται η Ανάληψη, 11. Εις Άδου Κάθοδος, 12. Η Παναγία με αριστοκρατική στολή κρατεί το Χριστό σε μετάλλιο και παριστάνεται ανάμεσα σε δύο σεβίζοντες αρχαγγέλους, 13. Η Μεταμόρφωση, 14. Διακρίνονται πέντε Απόστολοι στραμμένοι προς το κέντρο, 15. Ο Πρωτομάρτυρας Στέφανος, που κρατεί λιβαντίδα και θυμιατάρι, 16. Η Κοίμηση της Θεοτόκου, 17. Η Βαϊφόρος, 18. Η Σταύρωση, 19. Ο Αρχάγγελος Μιχαήλ, 20. Αδιάγνωστος Άγιος, 21. Η Μετάδοση και Μετάληψη των Αποστόλων, 22. Αδιάγνωστη αγία σε στηθάριο, πιθανότατα η αγία Θέκλα, 23. Ο Ευαγγελισμός, 24. Αδιάγνωστη μορφή κατεστραμένη, 25. Η εις Άδου Κάθοδος. Διακρίνονται ο Χριστός που υψώνει τον Αδάμ, η Εύα σε στάση ικεσίας, ο Πρόδρομος που ευλογεί, ο Δαβίδ (ή ο Σολομών) και ο Άβελ, 26. Αρχάγγελος Γαβριήλ σε μετωπική στάση. Επίσης σώζεται και μέρος της τοιχογράφησης του μικρού σπηλαίου. Διακρίνεται στη βόρεια πλευρά ο Χριστός στον τύπο της Βλαχερνίτισσας με το Χριστό σε μετάλλιο. Το σπουδαίο αυτό ασκητικό κέντρο χρονολογείται στο διάστημα από το 10^ο ως το 13^ο αιώνα. Στοιχεία που βοηθούν στην παρακολούθηση της ιστορίας και καλλιτεχνικής εξέλιξης της μονής του Αγίου Νικολάου του Κρεμαστού είναι : 1. Επιγραφή με το όνομα του πρώτου ιδρυτή, 2. Σιγίλλιο του Ναυπάκτου και Άρτης Ιωάννου Αποκαύκου, 3. Επιγραφή δεξιά της εισόδου, δίπλα στον αρχάγγελο Μιχαήλ, 4. Συγκριτική μελέτη παρόμοιων συγχρόνων μνημείων.

Ο ΑΓΙΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ Ο ΚΡΕΜΑΣΤΟΣ

2.12. ΕΠΙΣΚΟΠΗ ΜΑΣΤΡΟΥ

Ανάμεσα στα μνημεία της Παραχελωίτιδας την πρώτη θέση κατέχει η επισκοπή Μάστρου, που τιμάται στο όνομα του αγίου Ιωάννη του «Ριγανά⁷». Βρίσκεται νότια του χωριού Μάστρου, και δυτικά του απλώνεται πεδιάδα, την οποία διασχίζει ο Αχελώος ποταμός. Αρχικά ο ναός χτίστηκε ως τρίκλιτη ξυλόστεγη βασιλική με υπερυψωμένο το μεσαίο κλίτος, με τρεις ημικυκλικές αψίδες και με νάρθηκα. Ο παλαιός τρίκλιτος ναός είχε στην κάτοψη το σχήμα του στενόμακρου ορθογωνίου και χωριζόταν σε τρία κλίτη με συνεχόμενους τοίχους, ισοπαχείς προς τους εξωτερικούς. Ο ναός είναι χτισμένος με αργούς λίθους και πλίνθους και με χρήση άφθονου κονιάματος. Στο τεταρτοσφαίριο της κόγχης διακρίνεται η Πλατυτέρα ανάμεσα σε δυο ολόσωμους αρχαγγέλους με αυτοκρατορικές στολές, που κρατούν σφαίρα. Ο ναός ήταν στρωμένος με ψηφιδωτό δάπεδο. Σώθηκαν μικρά τμήματα μέχρι σήμερα κυρίως στη βορειοανατολική γωνία του κεντρικού κλίτους και στο δάπεδο της κόγχης του ιερού με διακόσμηση παλαιοχριστιανικής εποχής. Η τρίκλιτη βασιλική Μάστρου ανήκει στην κατηγορία των ναών που αποτελούν συνδυαστικό κρίκο ανάμεσα στις παλαιοχριστιανικές βασιλικές και στις βασιλικές της μεσοβυζαντινής περιόδου. Ανήκει στα μνημεία της σκοτεινής περιόδου που αρχίζει από τα μέσα του 7^{ου} αιώνα και τελειώνει στα μέσα του 9^{ου} αιώνα. Υπάρχει διχασμός στη χρονολόγηση του μνημείου, καθώς ο Βοκοτόπουλος το τοποθετεί στα τέλη του 7^{ου} αιώνα ή στον 8^ο αιώνα, ενώ ο Κατσαρός δέχεται δύο μεταγενέστερες φάσεις στον 8^ο και στον 10^ο αιώνα.

⁷ Στην περιοχή της Αιτωλοακαρνανίας και αλλού με το επίθετο «Ριγανάς» ονομάζονται οι ναοί και τα εξωκκλήσια που είναι αφιερωμένα στο Γενέσιο του Προδρόμου και γιορτάζουν στις 24 Ιουνίου, όταν ανθίζει η ρίγανη.

2.13. ΔΥΟ ΕΚΚΛΗΣΙΕΣ ΣΤΑΜΝΑΣ

Ξεκινώντας από το πρόχθιο χωριό Παλαιομάνινα και περνώντας στην απέναντι όχθη του Αχελώου βρισκόμαστε στην τοποθεσία Δύο Εκκλησίες. Στη μαρτυρία του Καντακουζηνού η πόλη βρισκόταν κοντά στο Αγγελόκαστρο. Ο ναός διατηρεί σχεδόν όλο το ύψος του ως τη στέγη. Είναι μονόχωρος δρομικός και σχηματίζει ορθογώνιο στην κάτοψη. Η σιακόσμιση του ναού είναι απλή. Έχει οδοντωτές ταινίες στο τόξο της δυτικής θύρας και στα τοξωτά παράθυρα, καθώς και σε πλίνθους σταυρούς που εντιχοίζονται στη δυτική και νότια πλευρά. Χρονολογείται στην πρώτη χιλιετία όπως δείχνουν οι πλίνθινες ζώνες της τοιχοδομίας που συναντούμε στα κτίσματα της Δυτικής Ελλάδας και μας θυμίζει την τοιχοδομία του ναού της Επισκοπής Μάστρου. Συγκεκριμένα χρονολογείται στα τέλη της πρώτης χιλιετίας και κατά μεγάλη πιθανότητα στο 10^ο αιώνα.

2.14. ΑΓΙΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΑΓΓΕΛΟΚΑΣΤΡΟΥ

Στο λόφο του Αγγελοκάστρου, στο κέντρο περίπου του ερειπωμένου φρουρίου, υψώνεται ο ναός του Αγίου Γεωργίου. Από τον παλιό ναό σώθηκαν τρίπλευρη αψίδα του Ιερού, ο βόρειος τοίχος σε ύψος 5.30 μ. και ο τοίχος της πρόσοψης. Ο ναός ήταν σταυροειδής εγγεγραμμένος με τρούλλο. Ο τρούλλος δυτικά στηριζόταν σε δύο πεσσούς. Οι σωζόμενοι τοίχοι του ναού δεν έχουν τοιχογραφίες, εκτός από την ανατολική πλευρά, όπου ταινία από πλίνθινα φιαλοστόμια στέφει την άντυγα του δίβολου παραθύρου και συνεχίζεται στις πλευρές της αψίδας και στα υπόλοιπα τμήματα του τοίχου. Η πλίνθινη διακοσμητική ταινία από φιαλοστόμια, που διατρέχει την αψίδα και τα υπόλοιπα τμήματα του ανατολικού τοίχου, μας οδηγεί από τον 13^ο ως τον 15^ο αιώνα, γιατί μνημεία που παρουσιάζουν την ίδια διακόσμηση απαντούν συνήθως από τα μέσα του 13^{ου} ως τον 15^ο αιώνα. Ο Ορλάνδος χρονολογεί το μνημείο στα τέλη του 13^{ου} ή στις αρχές του 14^{ου} αιώνα. Όμως η απουσία πλούσιου κεραμοπλαστικού διακόσμου το απομακρύνει από τον 13^ο αιώνα.

2.15. ΠΑΝΑΓΙΑ ΤΟΥ ΚΑΣΤΡΟΥ ΠΑΡΑΒΟΛΑΣ

Στο λόφο της Παραβόλας, όπου στην αρχαιότητα υπήρχε «η ασημαντος πόλις Βουκάτιον⁸», υψώνεται η Κοίμηση της Θεοτόκου, ένας ναός σημαντικός από αρχιτεκτονική αλλά και διακοσμητική άποψη. Σήμερα αποτελείται από μια στενόμακρη αίθουσα που διαθέτει μεγάλη ημικυκλική αψίδα εσωτερικής διαμέτρου 4.62 μ. στην ανατολική της πλευρά. Από τα αρχιτεκτονικά στοιχεία που σώζονται για το Βουκάτιο σήμερα μπορούμε να παρακολουθήσουμε την οικοδομική εξέλιξη τεσσάρων περιόδων. Αρχικά ο ναός εντάσσεται στα παλαιοχριστιανικά μνημεία. Η πρώτη περίοδος που προκύπτει είναι η Μεταβυζαντινή, στην οποία ο ναός εξακολουθεί να είναι μια τρίκλιτη βασιλική. Στη συνέχεια εντοπίζουμε την περίοδο της εποχής του Δεσποτάτου στην οποία ο ναός περιορίστηκε σε μεσαίο κλίτος. Φαίνεται ότι μετά από καταστροφή ξαναχτίστηκαν οι τοίχοι έτσι ώστε στη σημερινή εποχή να μην χρειάζεται ανασύνθεση. Η περίοδος που ακολουθεί είναι φυσικά η περίοδος της Τουρκοκρατίας που είχε πλήξει την περιοχή του Αγρινίου όπως αναφέραμε παραπάνω. Στην περίοδο αυτή λοιπόν ο ναός επεκτάθηκε δυτικά, τοιχίστηκε με τρίλοβο παράθυρο της αψίδας και έχει μικρά ανοίγματα σαν πολεμίστρες.

---

⁸ Το Βουκάτιο είναι φρούριο και οικισμός στο λόφο της Παραβόλας, με τείχη της ακρόπολης και στογγυλούς πύργους. Επίσης από αυτή την ονομασία του φρουρίου πήρε το όνομά του κι ένα έθιμο που γιορτάζεται κάθε χρόνο στην Παραβόλα κοντά στις απόκριες.

2.16. ΑΓΙΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΑΙΝΟΥΡΓΙΟΥ

Νότια του χωριού Καινούργιο Αιτωλοακαρνανίας, κοντά στη λίμνη Τριχωνίδα, υπάρχει ένα εξωκκλήσι που χτίστηκε στα τέλη του προηγούμενου ή στις αρχές του αιώνα μας στη θέση κάποιου άλλου παλαιότερου ναού. Από τον παλιό ναό διατηρήθηκε η αψίδα, η οποία ενσωματώθηκε στο νέο κτίσμα. Τα τελευταία χρόνια όλος ο ναός σοβατίστηκε εξωτερικά και δεν κατάφερε να σωθεί η αψίδα. Μόνο στην κόγχη οι ανακαινιστές σεβάστηκαν τη μοναδική παράσταση της Πλατυτέρας με τους αρχαγγέλους. Η Παναγία στον τύπο της Οδηγήτριας, κάθεται σε διακοσμημένο θρόνο χωρίς ερεισίνωτο⁹. Κρατεί στα γόνατά της το Χριστό, που έχει κλειστό ειλητάριο¹⁰ στο αριστερό, ενώ με το δεξί ευλογεί. Στα πλάγια βρίσκονται οι δύο αρχάγγελοι που στρέφονται ελαφρά προς τη Θεοτόκο κρατώντας στα χέρια τους τη σφαίρα. Κάτω από την Πλατυτέρα με δυσκολία διακρίνονται ίχνη της παράστασης των συλλειτουργούντων ιεραρχών. Ο ναός χρονολογείται με βάση την τοιχογραφία που διασώζει, από τον 11^ο ως τον 13^ο αιώνα.

⁹ Ερεισίνωτο είναι το κάθισμα πλάτης ή ακόμα και το στήριγμα που στηρίζει την πλάτη.

¹⁰ Το ειλητάριο είναι χειρόγραφη επιμήκης μεμβράνη (περγαμηνή) που τυλιγόταν γύρω από μικρό κυλινδρικό ξύλο.

2.17.ΜΟΝΗ ΜΥΡΤΙΑΣ

Στη μέση περίπου του παραλιμνίου δρόμου, που συνδέει τη Αγρίνιο με το Θέρμο, βρίσκεται το μοναστήρι της Μυρτιάς, ονομαστό, ιστορικό και καλλιτεχνικό κέντρο της περιοχής. Είναι χτισμένο σε μαγευτική τοποθεσία με τα περιβόλια της Γουρίτσας και τη λίμνη Τριχωνίδα στα πόδια του. Το μοναστήρι είναι αφιερωμένο στα Εισόδια της Θεοτόκου. Η επιγραφή που έχει από το 1491 αναφέρεται στη μνήμη «της Υπεραγίας δεσποινής ημών Θεοτόκου και αειπαρθένου Μαρίας της Φανερωμένης», αλλά είναι γνωστό σήμερα ως «μοναστήρι της Μυρτιάς». Το μοναστήρι είναι στενόμακρο τετράπλευρο με διεύθυνση από τα ανατολικά προς τα δυτικά. Τα τελευταία χρόνια η Αρχαιολογική εταιρία έκανε πολλές επισκευές στον περίβολο και στο καθολικό του ναού. Από παλαιά διατηρείται καμαροσκέπαστο διαβατικό στην ανατολική πλευρά και δύο κρήνες. Η πρώτη καλύπτεται με τόξο διπλής καμυλότητας, που αποτελεί χαρακτηριστική τεχνική των χρόνων της Τουρκοκρατίας και η άλλη, που βρίσκεται δεξιά καθώς περνάμε το διαβατικό, είναι όμοια αλλά μικρότερη. Στο μοναστήρι υπάρχει και κρυφό σχολειό που λειτουργούσε παλαιότερα. Έχει καγκελωτή πόρτα και στο εσωτερικό του οδηγεί σε ένα χώρο που στο κέντρο του είναι τοποθετημένο ένα βάθρο, πάνω στο οποίο υπάρχουν κεριά για να μπορούν οι μοναχοί, αλλά και οι επισκέπτες να βλέπουν. Είναι διακοσμημένο με κάποιες ελάχιστες και μικρές τοιχογραφίες, οι οποίες δεν διακρίνονται τόσο καλά εξαιτίας της φθοράς που έχουν υποστεί από το πέρασμα των χρόνων και της κακής η έλλειψης συντήρησης.

2.18. ΑΓΙΟΙ ΑΠΟΣΤΟΛΟΙ ΝΕΡΟΜΑΝΑΣ

Στον περιτειχισμένο χώρο της ακρόπολης του αρχαίου Φιστύου¹¹, που βρίσκεται στον ανηφορικό δρόμο της Νερομάνας, σώζεται το μοναστήρι των Αγίων Αποστόλων. Στην περιοχή των παραλίμνιων χωριών από την Παραβόλα ως τη Μυρτιά και την Καλλιθέα, είναι γνωστό με το όνομα «Παλαιομονάστηρο». Το μεγαλύτερο τμήμα του περιβόλου του μοναστηριού συμπίπτει με την ακρόπολη. Βόρεια ανατολικά και δυτικά χρησιμοποιείται το αρχαίο τείχος του 4^{ου} ή των αρχών του 3^{ου} αιώνα σε ύψος τεσσάρων περίπου μέτρων. Το καθολικό βρίσκεται στο κέντρο. Βόρεια υπάρχουν τα κελλιά, δυτικά σώζεται η κινστέρνα και νοτιοδυτικά διακρίνεται το βορδοναρείο. Το καθολικό παρουσιάζει τρεις οικοδομικές φάσεις. Στην αρχή χτίστηκε μονόχρωμος ναῖσκος, μεταγενέστερα προστέθηκε τρουλλαίος νάρθηκας και αργότερα απλό υπόστεγο στη δυτική πλευρά του νάρθηκα. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι διακοσμητικές ταινίες πάνω στο σιχάριο του πρωτομάρτυρα Στεφάνου, οι οποίες προέρχονται από τη Μακεδονική Σχολή. Στον κυρίως ναό υπάρχουν παραστάσεις με τη Βάπτιση, τη Μεταμόρφωση, την Κοίμηση της Θεοτόκου, την Υπαπαντή καθώς και παραστάσεις διαφόρων Αγίων. Στο μισογκρεμισμένο νάρθηκα υπάρχουν πλήρως εκτεθειμένες στα καιρικά φαινόμενα, υπέροχες Παλαιολόγειες Αγιογραφίες με τη Δευτέρα Παρουσία, τους χορούς των Προφητών και των Δικαίων κ.α.

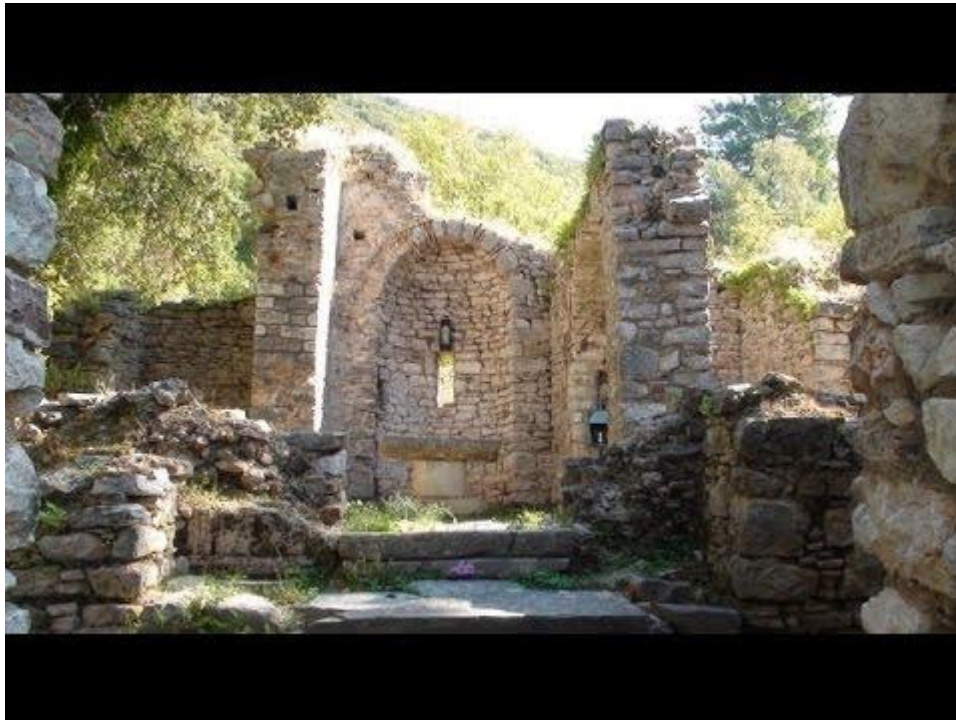
¹¹ Στεργιόπουλος, Αρχαία Αιτωλία, 94 – 95. Το Φιστύον είναι μια αρχαία πόλη η οποί βρίσκεται στην περιοχή της Νερομάνας.

2.19. ΑΓΙΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΚΑΙ ΤΑΞΙΑΡΧΕΣ ΜΟΚΙΣΤΑΣ

Στην ανατολική πλευρά της παλαιάς Μάκιστας, πάνω από τη ρεματιά με άφθονα νερά και πλατάνια, στο κοιμητήριο του χωριού, υπάρχει συγκρότημα τριών εκκλησιών : του Αγίου Νικολάου, των Ταξιαρχών και της Αγίας Σοφίας. Οι εκκλησίες αυτές έχουν μεγάλο ενδιαφέρον ως προς την αρχιτεκτονική τους δομή, καθώς μεγάλης σημασίας είναι το οικοδομικό υλικό που χρησιμοποιήθηκε, οι αρχαίες βυζαντινές επιγραφές που διασώζονται και τα ονόματα των κτητόρων. Ο ναός των Ταξιαρχών δένεται εξωτερικά με το ανατολικό τμήμα της νότιας πλευράς του Αγίου Νικολάου. Επίσης παρουσιάζει ενδιαφέρον και εσωτερικά, αφού η επιμελημένη ημικυκλική κόγχη είναι χτισμένη με πελεκητούς ογκόλιθους. Το δάπεδο καλύπτεται με ορθογώνιες πλάκες, που σχηματίζουν στο κέντρο διάκοσμο. Πάνω από την πρόθεση ένα ταράστιο επίκρανο, που προέρχεται από το αρχαίο ιερό, πρέπει να έχει σχέση με τη στέγαση.

2.20. ΑΓΙΑ ΣΟΦΙΑ ΜΟΚΙΣΤΑΣ

Τριάντα μέτρα βορειότερα του Αγίου Νικολάου και των Ταξιαρχών βρίσκονται τα ερείπια της Αγίας Σοφίας. Σώζονται οι εξωτερικοί τοίχοι και τα ανατολικότερα τόξα από τις πεσσοστοιχίες που χώριζαν το ναό σε τρία κλίτη. Ο ναός έχει το σχήμα τρίκλιτης βασιλικής και διαθέτει δυτικά νάρθηκα, που το δάπεδό του είναι χαμηλότερο από τον κύριο ναό κατά τρεις βαθμίδες. Εξωτερικά οι τοίχοι έχουν υποστεί μεγάλες φθορές. Οι καμάρες διακόπτονται από άλλες εγκάρσιες και ψηλότερες. Παλαιότερα υπήρχε στο ναό του Αγίου Νικολάου αναρτημένο μέσα σε πλαίσιο δακτυλογραφημένο κείμενο του λαογράφου Δημ. Λουκόπουλου, που υποστήριζε ότι η Αγία Σοφία χτίστηκε την εποχή του Δεσποτάτου της Ηπείρου, και πιθανότατα ανάμεσα στα χρόνια 1296 - 1318.

2.21. ΕΛΕΟΥΣΑ ΑΝΩ ΜΥΡΤΙΑΣ

Σε μια από τις ωραιότερες τοποθεσίες της Αιτωλοακαρνανίας βρίσκεται το σπήλαιο της Παναγίας Ελεούσας στην Άνω Μυρτιά. Μοιάζει με εξώστη στην άκρη του απόκρυμνου βράχου, απ'όπου απολαμβάνει κανείς τον κάμπο με τα περιβόλια της Γουρίτσας, τη λίμνη Τριχωνίδα και τον καταπράσινο Ζυγό στο βάθος. Τα δύο μικρά σπήλαια μέσα στο βράχο δημιουργούν ένα είδος δίκογχου δίκλιτου ναού. Ο βόρειος τοίχος είναι είναι ασβέστωμένος, πράγμα που δυσχεραίνει τη μελέτη της τοιχοδομίας του. Ο δίκογχος ναΐσκος της Παναγίας Ελεούσας παρουσιάζει ενδιαφέρον για το σχήμα του, για τις αξιόλογες τοιχογραφίες του, για την επιγραφή και για ένα μικρό κιονόκρανο που διασώζει. Σώζονται τέσσερις τοιχογραφίες, τρεις στον κυρίως ναό και μία στην κόγχη του βόρειου Ιερού. Από τα ίχνη που διακρίνουμε καταλ΄ήγουμε στο συμπέρασμα ότι ο ναός ήταν κατάγραφος, αλλά η πτώση του επιχρίσματος σε πολλά σημεία, οι ρωγμές, τα συνεχή ασβεστώματα και προπαντός οι μεταγενέστερες επισκευές εξαφάνισαν το εικονογραφικό πρόγραμμα. Στο τοξωτό τύμπανο της δυτικής πλευράς της νότιας καμάρας παριστάνεται η Σταύρωση του Χριστού. Στη νότια πλευρά της νότιας καμάρας σώζεται σε κακή κατάσταση η Γέννηση του Χριστού. Στη βόρεια πλευρά της νότιας καμάρας ζωγραφίζεται η Ανάσταση του Χριστού στον τύπο της εις Άδου Καθόδου. Στη βόρεια τοξωτή κόγχη του ναΐσκου διακρίνεται η παράδοση του Νόμου. Οι τοιχογραφίες χρονολογούνται στην παλαιολόγεια εποχή. Στην αριστερή πάνω γωνία της δυτικής θύρας του βόρειου τοίχου έχει εντοιχιστεί μαρμάρινη πλάκα, που διασώζει επιγραφή από λαϊκό τεχνίτη. Είναι κακοσκαλισμένη και σε μερικά σημεία δυσανάγνωστη. Ανάμεσα στις δύο θύρες υπάρχει μικρή εσοχή, όπου βρίσκεται μικρό κιονόκρανο που έστεφε κάποτε κιονίσκο ή πεσσίσκο. Στις πλευρές του επαναλαμβάνεται σχηματοποιημένο ανθέμιο.

2.22.ΑΓΙΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ ΓΑΛΑΤΑ

Περπατώντας τη γέφυρα του Ευήνου κοντά στο Ευηνοχώρι και στρίβοντας δεξιά συναντούμε σε μικρή απόσταση το Γαλατά. Ένα χιλιόμετρο νότια του χωριού, στο κτήμα του Κ. Ντούμα, βρίσκεται ιδιωτικός κομψός ναΐσκος, που είναι αφιερωμένος στον άγιο Ιωάννη τον Πρόδρομο. Το μνημείο έμενε άγνωστο και τα τελευταία χρόνια. Η Αρχαιολογική Υπηρεσία το ανακήρυξε διατηρητέο και έκανε κάποιες επισκευαστικές και στερεωτικές εργασίες¹². Ο ναός είναι μονόκλιτος σταυροεπιστεγής της παραλλαγής Α1 κατά τον Ορλάνδο¹³. Δηλαδή το μνημείο παρουσιάζει ορθογώνια κάτοψη, όπου δεν σημειώνεται η ύπαρξη εγκάρσιας καμάρας, επειδή οι πλάγιοι τοίχοι συνεχίζονται αδιάσπαστοι σε όλο το μήκος. Ο ναός είναι ιστορημένος με παραστάσεις της παλαιολόγειας εποχής που τις χαρακτηρίζει απλικότητα και λαϊκό ύφος. Οι τοιχογραφίες έχουν πάθει μεγάλες φθορές και ολόκληρα τμήματα έχουν καταπέσει. Από τις μεγαλύτερες παραστάσεις σώζεται η Γέννηση του Χριστού, η Υπαπαντή, η Μεταμόρφωση, τα Εισόδια της Θεοτόκου, η Αποκαθήλωση και ο Θρήνος. Στη νότια πλευρά της καμάρας απλώνεται η Πεντηκοστή.

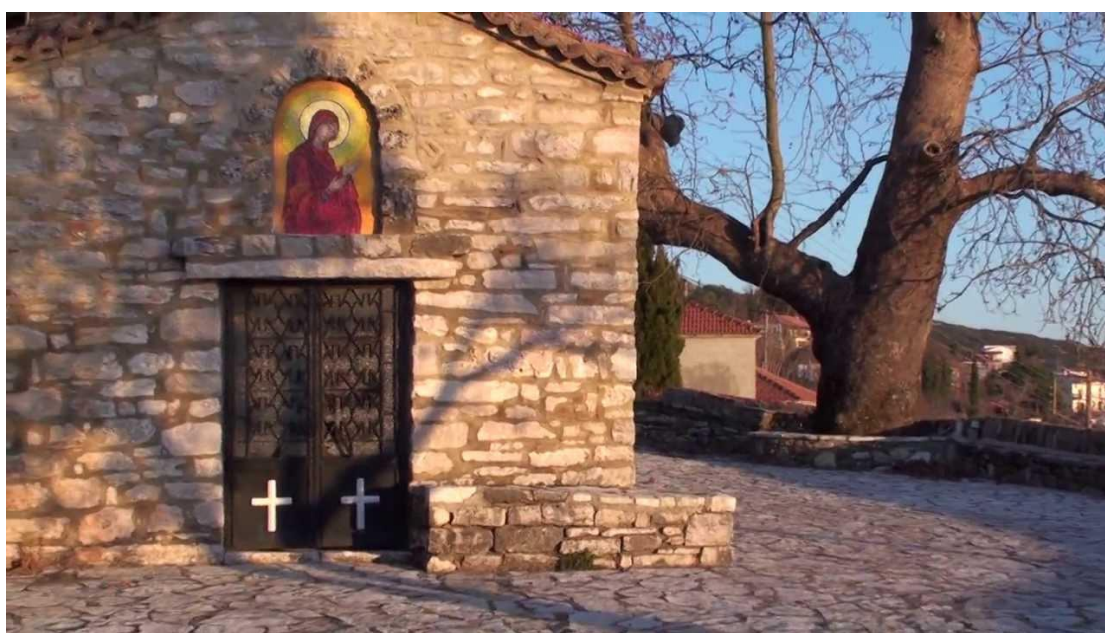

¹² Π. Βοκοτόπουλος, Άγιος Ιωάννης Γαλατά, ΑΔ 27 (1972) Χρονικά, 440.

¹³ Ορλάνδος, Οι σταυρεπίστεγοι, 42 – 44.

2.23. ΠΑΝΑΓΙΤΣΑ ΚΑΛΛΙΘΕΑΣ

Μονόχωρος ναῖσκος μέσα στο χωριό Καλλιθέα ή αλλιώς Προστοβά. Είναι χτισμένος με ελαφρά επεξεργασμένους ασβεστόλιθους χωρίς τη βοήθεια κονιάματος. Οι δόμοι τοποθετούνται σε οριζόντιες στρώσεις που φανερώνουν 'οτι ο τεχνίτης γνώριζε το καλλίγραμμα πλινθοπερίκλειστο σύστημα, αλλά εδώ αναγκάζεται να υποταχθεί στο υλικό που διαθέτει.. Η αψίδα του είναι ημικυκλική και η δίρριχτη στέγη, ενώ παλαιότερα ήταν κεραμοσκέπαστη, τελευταία μετά από μικές επισκευές, σκεπάστηκε με πλάκες. Χαρακτηριστική είναι η αρχιτεκτονική ομοιότητα του ναΐσκου με τα αντίστοιχα παλαιά καθολικά της Μονής Μυρτιάς και της Μονής Αγίων Αποστόλων που είδαμε πιο πάνω. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η Παναγίτσα για το εικονογραφικό πρόγραμμα και την τεχνοτροπία των τοιχογραφιών.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο

ΤΑ ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΤΟΥ ΝΟΜΟΥ ΑΓΡΙΝΙΟΥ

ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΤΗΣ ΑΙΤΩΛΙΑΣ

3.1. ΦΩΤΜΟΥ

Ύστερα από πεζοπορία, σε παραλίμνιο μονοπάτι τριών χιλιομέτρων από τα λουτρά της Μυρτιάς προς το βορρά ή κατηφορίζοντας από το Πετροχώρι δύο περίπου χιλιόμετρα προς το νότο, σε ήμερη πλαγιά δίπλα στη λίμνη Τριχωνίδα, συναντά κανείς το μοναστήρι του «Φωτμού». Το όνομά του ίσως να προέρχεται από το τοπωνύμιο «Φωτεινού». Το καθολικό ήταν αφιερωμένο στον άγιο Γεώργιο, πράγμα άγνωστο αφού η κτητορική επιγραφή λέει ότι είναι αφιερωμένο στη Θεοτόκο. Ζωγραφίστηκε το 1589 από Λινοτοπίτες ζωγράφους. Σε μια φάση ίσως στο τέλος του προηγούμενου αιώνα ή στην αρχή του αιώνα μας κήκε με αποτέλεσμα να καταστραφούν οι περισσότερες τοιχογραφίες και να εγκαταλειφθεί το μοναστήρι. Δεν αποκλείεται όμως να άναβαν φωτιές οι βοσκοί που βοσκούσαν εκεί τα πρόβατά τους για να ζεσταθούν και με τους καπνούς να καταστράφηκαν οι τοιχογραφίες. Όσον αφορά την αρχιτεκτονική του ναού, ο ναός είναι μονόχωρη καμαροσκέπαστη βασιλική με ημικυκλική αψίδα, την οποία τρυπα δίβολο παράθυρο που χωρίζεται με κιονίσκο και περιβάλλεται με κεραμωτή ταινία. Είναι χτισμένος με ελαφρά επεξεργασμένες ασβεστόπετρες και με τη βοήθεια κονιάματος. Πάνω στο παράθυρο του νότιου τοίχου, πίσω από το χώρο του δεξιού ψάλτη, σώζεται η επιγραφή της ιστόρησης του ναού. Είναι γραμμένη μέσα σε αετωματικό ζωγραφικό πλαίσιο και μας αποκαλύπτει τη χρονολογία της τοιχογράφησης του ναού που είναι το 1589.

3.2. ΜΟΝΗ ΚΑΤΑΦΥΓΙΟΥ

Στο χαμηλότερο σημείο της μεγάλης χαράδρας που απέχει από το συνδυατικό δρόμο των χωριών Ταξιάρχη – Δρυμόνα μιας ώρας πεζοπορία, βρίσκεται το μικρό καθολικό παλαιού μοναστηριού, γνωστού στην περιοχή με το διπλό όνομα «Καταφύγι» ή «Καταφείδι», αφιερωμένου στην Κοίμηση της Παναγίας που γιορτάζει στις 23 Αυγούστου. Το πρώτο όνομα το αποδίδουν στην ύπαρξη παλαιάς εικόνας της Παναγίας που έβρισκε καταφύγιο εκεί. Το δεύτερο όνομα το συσχετίζουν με τον παραπόταμο του Εύηνου Φιδάκια, που κυλά κοντά στο μοναστήρι. Το μοναστήρι σύμφωνα με την παράδοση ανήκει στην υστεροβυζαντινή περίοδο. Στη σημερινή του μορφή δεν είναι απαλαιότερο του 17^{ου} αιώνα. Το καθολικό έχει τοιχογραφίες που ανήκουν στο πρώτο μισό του 18^{ου} αιώνα. Στο ιερό του και ειδικότερα στο τεταρτοσφαίριο της αψίδας εικονίζεται η Πλατυτέρα στον τύπο της Βλαχερνίτισσας ως τη μέση, ανάμεσα σε δύο αγγέλους. Στο βόρειο τοίχο παριστάνονται ο Μυστικός Δείπνος, ο Νιπτήρ, η Προδοσία, η Σταύρωση, ο Επιτάφιος Θρήνος και η εις Άδου Κάθοδος, ενώ από τους ολόσωμους αγίους εικονίζονται από το τέμπλο και προς τα αριστερά οι άγιοι Πέτρος και Παύλος με την εκκλησία στα χέρια τους, Δημήτριος, Νέστωρ, Θεόδωρος ο Στρατηλάτης, Μηνάς ο Αιγύπτιος, Ευστάθιος, Κωνσταντίνος και Ελένη, ο Παχώμιος με τον αρχάγγελο Ραφαήλ.

3.3. ΜΟΝΗ ΠΡΟΔΡΟΜΟΥ ΑΝΑΛΗΨΗΣ

Σε μαγευτική τοποθεσία, μια περίπου ώρα ανατολικά του χωριού Ανάληψη (παλαιά Δερβέκιστα), βρίσκεται το μοναστήρι του Τιμίου Προδρόμου. Η ίδρυσή του σύμφωνα με την παράδοση, τοποθετείται στο 12^ο αιώνα με βάση το σιγίλλιο του οικουμενικού Πατριαρχείου προς τη Μονή Μυρτιάς, αλλά έγιμε γνωστό στα χρόνια της Τουρκοκρατίας. Το καθολικό είναι ναός μονόκλιτος στραυρεπίστεγος της κατηγορίας Α1 κατά Ορλάνδο με ημικυκλική αψίδα ανατολικά.. Χαρακτηριστικό γνώρισμα αποτελεί η υπερύψωση του κεντρικού τμήματος της δίρριχτης στέγης σε τόσο μήκος όσο είναι το πλάτος της εγκάρσιας καμάρας. Στα χρόνια της Τουρκοκρατίας το καθολικό κάηκε και ξαναχτίστηκε πολλές φορές. Αυτό που σώζεται ετοιμόρροπο σήμερα χτίστηκε το 1802. Το ξυλόγλυπτο τέμπλο του είναι απλό και κομψό και διατηρείται σε καλή κατάσταση. Δυτικά σε μικρή απόσταση έξω από το μοναστήρι υπάρχει η κρήνη. Το τμήμα της που σώζεται μέχρι σήμερα χτίστηκε το 1802 από τον κλεφταρματωλό της περιοχής Βουνόρτα.

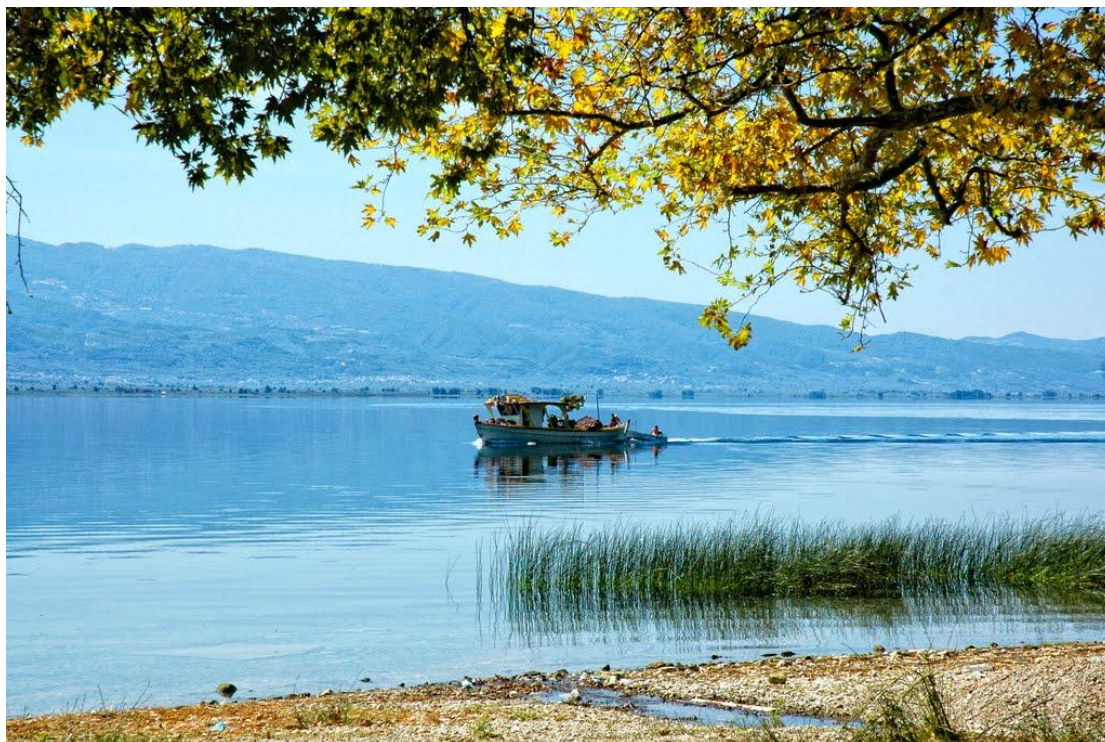
3.4. ΑΓΙΑ ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ ΜΑΝΔΡΑΣ ΘΕΡΜΟΥ

Βορειοανατολικά του Θέρμου και ε μικρή απόσταση από το συνοικισμό Μάνδρα, στο κέντρο μικρού οροπεδίου, βρίσκεται το μοναστήρι της Αγίας Παρασκευής. Η ντόπια παράδοση τοποθετεί την ίδρυσή του στο 16^ο αιώνα. Στο τέμπλο έχει ζωγραφισμένες δύο εικόνες : του Χριστού και του Προδρόμου που δείχνουν ότι ζωγραφίστηκαν το 1771. Το σημερινό καθολικό χτίστηκε το 1831, όπως δηλώνει μια λιθοσκάλιστη επιγραφή στη δυτική θύρα : «Εν έτει αωλά – Ιουνίου ια΄ 1831». Το 1825 οι Τούρκοι έκαψαν το μοναστήρι και κατέστρεψαν το καθολικό αλλά σώθηκαν οι εικόνες του τέμπλου. Έτσι το 1831 υψώθηκε καινούργιος ναός, που είναι μονόχωρος κεραμοσκεπής με τρούλλο. Το καθολικό βρίσκεται προς τη δυτική πλευρά μεγάλου περιμανδρωμένου περιβόλου με πολλά κυπαρίσσια. Στη δυτική πλευρά επίσης υπάρχει σειρά χαμηλών κελλιών και στη νότια υπόστεγο. Ο ναός διαθέτει ξυλόγλυπτο τέμπλο διακοσμημένο με κληματίδες, σταφύλια και πουλιά.

3.5. ΑΓΙΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΝΤΟΥΓΡΗΣ

Δεξιά του δρόμου Αγρινίου – Θέρμου, διακόσια μέτρα πριν από τη Ντουγρή, βρίσκεται το εκκλησάκι του αγίου Νικολάου. Είναι μικρός μονόχωρος καμαροσκέπαστος ναΐσκος με ημικυκλική αψίδα ανατολικά. Χτίστηκε με ασβεστόπετρες και άφθονο κονίαμα, ενώ στους αρμούς κατά διαστήματα τοποθετούνται κάθετα ή συνήθως σε οριζόντιες ατρώσεις πλίνθοι. Η στέγη είναι δίρριχτη, κεραμοσκέπαστη. Στο νότιο τοίχο ανοίχτηκαν δύο νεότερα ορθογώνια παράθυρα, ενώ πάνω από τη χαμηλή δυτική θύρα σχηματίζεται τοξωτό αψίδωμα, όπου θα ήταν ζωγραφισμένη η εικόνα του αγίου Νικολάου. Κάποιοι λένε ότι ο ναός πρέπει να είναι χτισμένος πάνω σε άλλο παλαιότερο ναό. Η προφορική παράδοση αναφέρει ότι ο ναΐσκος χτίστηκε το 16^ο αιώνα ή το αργότερο τον 17^ο αιώνα. Αυτό φαίνεται από τις λιγοστές στρώσεις των οριζόντιων πλίνθων.

Η ΝΤΟΥΓΡΗ

3.6. ΑΜΠΕΛΑΚΙΩΤΙΣΣΑ

Πάνω από το απομακρυσμένο χωριό της Ναυπακτίας Αμπελακιώτισσα (παλαιά Κοζίτσα) υψώνεται το ιστορικό μοναστήρι «της Παναγίας της Αμπελακιώτισσας». Τα αξιολογότερα στοιχεία του μοναστηριού είναι το αρχιτεκτονικό σχέδιο του καθολικού, η λατρευτική εικόνα της Παναγίας Αμπελακιώτισσας, το καλλιτεχνικά επιχρυσωμένο και επαργυρωμένο χέρι του αγίου Πολυκάρπου, ο σπάνιος επιτάφιος της Μαριώρας και η σωζόμενη χρονολογία της αρχικής οικοδομής του ναού. Το καθολικό είναι τρίκλιτη τρουλλάια βασιλική με ημικυκλική αψίδα που έχει επτά αβαθείς κόγχες. Η στέγη είναι δίρριχτη κεραμοσκεπάστη και στα τρία κλίτη, και σε όλο το μήκος της οροφής διαμορφώνονται φουρνικά. Όλοι οι τοίχοι διακοσμούνται με λιθανάγλυφα κοσμήματα όπως δέντρα, ζώα, ανθρώπινα κεφάλια. Ο σημερινός ναός είναι χτισμένος το 1847, αλλά σύμφωνα με νέο σχέδιο που δεν έχει καμία σχέση με τον παλαιότερο ναό του 1456. Η πρόσοψη του ναού είναι εντυπωσιακή. Κάτω από το μονόλοβο αετωματικό καμπαναριό ανοίγεται μεγάλη τοξωτή είσοδος. Οι μονόλιθες παραστάσεις απολήγουν στο άνω μέρος σε τριφυλλοειδές τόξο. Υπάρχουν πάνω του σκαλίσματα με άνθη, επαναλαμβανόμενες ανθρώπινες μορφές, φίδια και παγανιστικά ζώα, δέντρα, εργαλεία και σύμβολα, φανερώνουν τη διακοσμητική διάθεση του ηπειρώτη «πελεκάνου». Ο ναός δεν είναι τοιχογραφημένος στο τέμπλο και στα κελιά. Το ξυλόγλυπτο τέμπλο είναι διακοσμημένο με απλές παραστάσεις στις οποίες το κυρίαρχο μοτίβο είναι η κληματαριά με τα σταφύλια.

3.7. ΑΓΙΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΑΜΠΕΛΑΚΙΩΤΙΣΣΑΣ

Ο ναός του Αγίου Νικολάου στο χωριό Αμπελακιώτισσα (παλαιά Κοζίτσα) διασώζει αρκετά δείγματα του παλαιού κτιρίου, που ανακαινίστηκε στο χρονικό διάστημα 1744 – 1748. Ο σημερινός ναός είναι απλή τρίκλιτη βασιλική με δίρριχτη στέγη και υψωμένο στη δυτική πλευρά γυναικωνίτη. Ανακαινίστηκε το 1880 όπως αναφέρει μια επιγραφή στο δυτικό τοίχο. Το τέμπλο είναι ένα από τα καλύτερα τέμπλα της περιοχής. Φιλοτεχνήθηκε το 1748 δια χειρός Αθανασίου, που τον ξανασυνατήσαμε το 1744 να σκαλίζει την υπέρθυρη επιγραφή της ανακαίνισης και να αποκαλεί τον εαυτό του χρυσοχόο. Το τέμπλο απλώνεται σε όλο το πλάτος του ιερού και υψώνεται σε ζώνες αφήνοντας χώρο για τις μεγάλες εικόνες και για τις δύο σειρές των μικρότερων. Οι εικόνες του τέμπλου είναι μεγάλες και σύγχρονες. Τον κύριο ναό τον κοσμεί φατνωματική ρομβωτή οροφή με χρωματικούς συνδυασμούς, όμοιους με αυτούς που συναντάμε σε εκκλησίες και παλαιά αρχοντικά της Ηπείρου.

3.8. ΑΓΙΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ Ο ΠΡΟΔΡΟΜΟΣ ΒΟΜΒΟΚΟΥΣ

Δέκα περίπου χιλιόμετρα βορειοανατολικά της Ναυπάκτου, σε ορεινή και απόκρημνη περιοχή, βρίσκεται το μοναστήρι του Αγίου Ιωάννου Προδρόμου, γνωστό με την προσωδυμία «Βομβοκού». Το καθολικό του μοναστηριού παρουσιάζει τριπλό ενδιαφέρον αρχιτεκτονικό, γλυπτικό και ζωγραφικό. Το μοναστήρι από αρχιτεκτονικής άποψης, ανήκει στον τύπο του σταυροειδούς με τρούλλο. Το ιδιαίτερο γνώρισμα στην εγκάρσια κεραία του σταυρού είναι οι χοροί αγιορείτικου τύπου. Οι τρεις ανίδες του ιερού είναι εξάπλευρες και στη μέση καθεμιάς ανοίγεται δίλοβο παράθυρο. Η στέγη είναι κεραμοσκέπαστη δίρριχτη και το δυτικό αέτωμα στέφει μονόλοβο καμπαναριό. Ο κομψός δωδεκάπλευρος τρούλλος στηρίζεται πάνω σε τετράγωνη βάση και φέρει αβαθείς τοξωτές κόγχες στις πλευρές. Ο τρούλλος και οι πλάγιοι χοροί διακοσμούνται κατά διαστήματα με οδοντωτές ταινίες. Ανάμεσα στην είσοδο και στην τοξωτή κόγχη της πρόσοψης βρίσκονται εντοιχισμένα δύο ενδιαφέροντα μικρά γλυπτά άγνωστης προέλευσης. Το εικονογραφικό πρόγραμμα του κατάγραφου ναού είναι το καθιερωμένο στο 17^ο αιώνα. Η εικονογράφηση του ναού δεν αποκλείεται να είναι σύγχρονη με την ανέγερση του ναού το 1695. Η Πλατυτέρα της κόγχης δεσπόζει με ανοιχτά τα χέρια της στο ιερό.

3.9. ΤΑΞΙΑΡΧΕΣ ΓΟΥΡΙΑΣ

Νοτιοανατολικά της Γουριάς, σε μικρή απόσταση από το χωριό, σώζεται το μοναστήρι των Ταξιαρχών. Το μικρό καθολικό είναι χτισμένο στο κέντρο περιτειχισμένης αυλής, ανάμεσα σε πεύκα, κυπαρίσσια και φοίνικες. Αρχικά χτίστηκε μονόχωρη καμαροσκέπαστη αίθουσα με δίρριχτη στέγη και πλατιά ημικυκλική αψίδα ανατολικά. Οδοντωτή ταινία διατρέχει το ημικύκλιο κάτω από το γείσο, και πιο κάτω περιζώνουν την αψίδα λίθινες ταινίες. Στις μακρόστενες εφτά πλευρικές επιφάνειες σκαλίζονται ισάριθμα τυφλά αψιδώματα με ελαφριά οξυκόρυφη απόληξη, ενώ στο μεσαίο αψιδώμα ανοίγεται στενό μονόλοβο παράθυρο. Στο τρίτο από τα αριστερά αψιδώμα και στο έβδομο, κάτω από το σταυρό, σκαλίζεται η χρονολογία 1679, και πάνω από το παράθυρο η χρονολογία 1749. Στο πέμπτο σημειώνεται με καλλιγραφικά κεφαλαία γράμματα το όνομα ΜΑΡΚΟΣ, ενώ μια τρίστιχη επιγραφή στο τρίτο έχει φθαρεί και δεν διαβάζεται πλέον. Σε μεταγενέστερους χρόνους επεκτάθηκε ο ναός δυτικά με την προσθήκη νάρθηκα, του οποίου χαρακτηριστικό γνώρισμα είναι η χαμηλότερη στέγη.

3.10. ΑΓΙΟΙ ΤΑΞΙΑΡΧΕΣ ΝΕΟΧΩΡΙΟΥ

Βγαίνοντας από το Νεοχώρι και ακολουθώντας το δρόμο που οδηγεί στο Λούρο προς τις εκβολές του Αχελώου, μετά από μισή ώρα περίπου, φτάνει κανείς σε ύψωμα που ονομάζεται Ταξιάρχης. Στην περιοχή αυτή βρίσκεται το μοναστήρι των Ταξιαρχών που έδωσε και το όνομά του στο χώρο. Παλαιότερα η γύρω περιοχή καλύπτονταν με έλη και η πρόσβαση στο μοναστήρι γινόταν από την ανατολική πλευρά του λοφίσκου με λιθόστρωτο διάδρομο που ονομάζονταν γέφυρα. Επειδή υπήρχε συνεχής κίνδυνος από τους πειρατές που χρησιμοποιούσαν ως ορμητήρια τις κοντινές Εχινάδες, το ηγουμενείο είναι χτισμένο με τη μορφή ισχυρού πύργου, όπου εύρισκαν ασφάλεια οι μοναχοί. Ο ναός σχηματίζει τρίκλιτη βασιλική στην κάτοψη και πάνω εγγεγραμμένο σταυροειδή με τρούλλο. Ο τρούλλος υψώνεται στη συνάντηση των κεραιών του σταυρού, είναι οχτάπλευρος και δειαθέτει στενά μονόλοβα παράθυρα προς τα τέσσερα σημεία του ορίζοντα. Το ηγουμενείο είναι επιβλητικό με τη φρουριακή μορφή που παρουσιάζει. Είναι χτισμένο με αργούς και γωνιασμένο με πελεκητούς λίθους στη βορειοδυτική γωνία της αυλής.

3.11. ΑΓΙΑ ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ ΑΙΤΩΛΙΚΟΥ

Δυτικά του Αιτωλικού, στην περιοχή που ονομάζεται Αστροβίτσα, πάνω σε ομαλό λοφίσκο υψώνεται ο ναός της αγίας Παρασκευής. Είναι σταυρεπίστεγος του τύπου Α1 κατά τον Ορλάνδο και στη συνάντηση των κεραιών του σταυρού τοποθετείται ο οχταγωνικός υπερυψωμένος τρούλλος, με στενά ορθογώνια παράθυρα που ανοίγονται στα τέσσερα σημεία του ορίζοντα. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η κτητορική επιγραφή που είναι εντοιχισμένη στην πρόσοψη αριστερά και λίγο πιο ψηλά από την είσοδο. Η επιγραφή αυτή μας αποκαλύπτει ότι ο εκλαμπρότατος συνταγματάρχης Γιαννάκης Λουντερέκας, μαζί με τον αδερφό του Αλέξανδρο και τον ιερομόναχο Μακάριο, είναι οι κτήτορες του ναού της αγίας Παρασκευής το 1698. Επίσης είναι αξιοσημείωτο ότι πρωτοστατεί στην ανέγερση του ναού ο Κολονέλο Γιαννάκης Λουντερέκας που δύο χρόνια πριν, δηλαδή το 1696 τον συναντήσαμε πάλι μεταξύ των κτητόρων του Αγίου Γεωργίου των Ελληνικών στο Ζυγό.

3.12. ΠΑΝΑΓΙΑ ΑΙΤΩΛΙΚΟΥ

Ο μητροπολιτικός ναός του Αιτωλικού είναι αφιερωμένος στην Κοίμηση της Θεοτόκου. Ξαναχτίστηκε μετά τους σεισμούς του 1965 στο ρυθμό της τρίκλιτης βασιλικής. Αλλά και ο παλαιότερος ναός, που είχε το σχήμα απλής μονόκλιτης βασιλικής, ήταν κτίσμα του 1877, που αποτελούσε με τη σειρά του επέκταση μικρότερου ναού. Ο ναός έμεινε στην οστορία από την περιβόητη δίκη του Καραϊσκάκη, που έγινε εκεί τον Απρίλιο του 1824. Η Παναγία τοτ τέμπλου κρατεί στο αριστερό της χέρι το Χριστό που ευλογεί. Εικονίζεται στον τύπο της Οδηγήτριας και στα πλάγια σημειώνεται : Η ΦΟΒΕΡΑ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ. Στο τεταρτοσφαίριο της κόγχης εικονίζεται η Πλατυτέρα με ανοιχτά τα χέρια και το Χριστό στο στήθος της. Στο μικρό, απλό και λίθινο τέμπλο, σώζονται μερικές τοιχογραφίες που επεκτείνονται στην αρχή του βόρειου και νότιου τοίχου του κύριου ναού. Τα τεχνοτροπικά χαρακτηριστικά μας δείχνουν ταλαντούχο καλλιτέχνη που έδρασε στο 16^ο αιώνα.

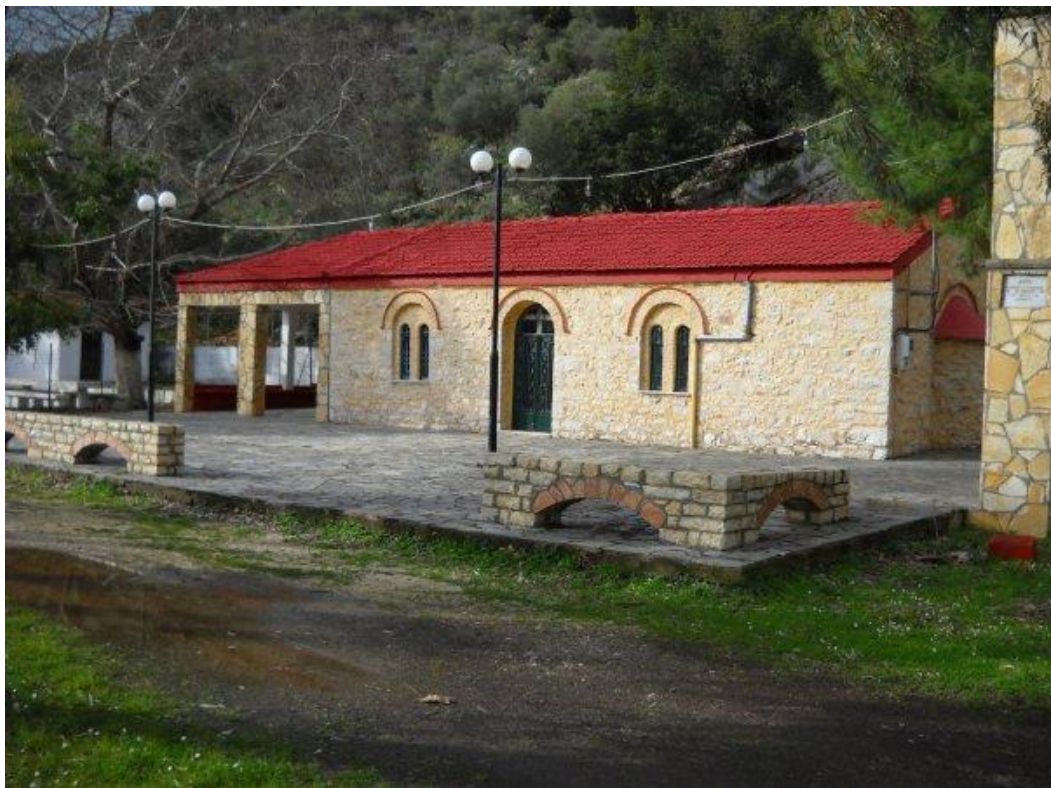
3.13. ΑΓΙΟΣ ΠΑΝΤΕΛΕΗΜΟΝΑΣ ΣΤΑΜΝΑΣ

Στο ανατολικό μέρος της Σταμνάς, σε μια από τις δυτικότερες πλαγιές του Αρακύνου που βλέπουν τη λιμνοθάλασσα του Αιτωλικού, βρίσκεται ο άγιος Παντελεήμονας. Πρόκειται για μικρό μοναστήρι χτισμένο σε πυκνό δάσος από βελανιδιές και κυπαρίσσια. Ότι σώζεται από το παλαιό μοναστηράκι είναι ο ανατολικός τοίχος με την αψίδα του καθολικού και τα ερειπωμένα κελλιά στη βόρεια πλευρά. Η αψίδα είναι πεντάπλευρη με μικρό οξυκόρυφο φωτιστικό άνοιγμα στη μέση. Έχει χτιστεί με πελεκητές ασβεστόπετρες που είναι τοποθετημένες σε πλάγιες στρώσεις. Εξαιτίας της μεγάλης κλίσης του εδάφους στα βόρεια και νότια, η αψίδα έχει προσχωθεί νοτιοανατολικά σχεδόν ως το παράθυρο. Κάτω από το ημικυκλικό γείσο περιτρέχουν το ημικύκλιο δύο διακοσμητικές ταινίες που δημιουργούν κυμάτιο. Στο αέτωμα, πάνω από την αψίδα ανοίγεται σταυρόσχημο κυκλικό φωτιστικό. Η αψίδα καθώς και ολόκληρος ο ανατολικός τοίχος εξωτερικά, έχουν επιχρισθεί, όπως δείχνουν τμήματα του επιχρίσματος που διατηρούνται ακόμη. Ο ναός ξαναχτίστηκε το 1855 πάνω στις παλαιές μάλλον βάσεις, ενώ διατηρήθηκε η αρχική του αψίδα. Στο βόρειο εξωτερικό τοίχο είναι χαραγμένη μια επιγραφή στην οποία αναγράφονται τα ονόματα των οικογενειών της Σταμνάς. Το καθολικό είναι στενόμακρη μονόχωρη αίθουσα, χωρίς ιδιαίτερο αρχιτεκτονικό ενδιαφέρον. Διατηρούνται οι τοξωτές θύρες και τα παράθυρα της βόρειας πλευράς. Τα κελιά και ο ανατολικός τοίχος της εκκλησίας είναι της ίδιας εποχής, δηλαδή στα τέλη του 18^{ου} αιώνα.

3.14. ΑΓΙΑ ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ ΣΤΑΜΝΑΣ

Η αγία Παρασκευή Σταμνάς είναι μια εκκλησία η οποία αποτελεί κοιμητηριακό ναό του χωριού, είναι μονόχωρη αίθουσα με ημικυκλική αψίδα, δίρριχτη στέγη και ξύλινη οροφή. Οι τοιχογραφίες που σώζονται στην συγκεκριμένη εκκλησία φανερώνουν ότι ο καλλιτέχνης έκανε το έργο του το 16^ο αιώνα. Στο τεταρτοσφαίριο της κόγχης εικονίζεται η Πλατυτέρα, με ανοιχτά χέρια και το Χριστό στο στήθος της. Στο μικρό, απλό και λίθινο τέμπλο της, σώζονται μικρές τοιχογραφίες που επεκτείνονται στην αρχή του βόρειου και νότιου τοίχου του κύριου ναού. Πάνω από την Ωραία Πύλη ο κοσμητής σχηματίζει τοξωτή έξαρση, όπου ζωγραφίζονται τα λεγόμενα λυπητερά.

3.15.ΠΑΝΤΟΚΡΑΤΟΡΑΣ ΑΓΓΕΛΟΚΑΣΤΡΟΥ

Πάνω στο λοφίσκο που υψώνεται ανατολικά του Αγγελοκάστρου και απέναντι από το βυζαντινό φρούριο βρίσκεται το μοναστήρι του Παντοκράτορα, αφιερωμένο στη Μεταμόρφωση του Χριστού. Το καθολικό στο κέντρο της αυλής σχηματίζει τρίκλιτη βασιλική στην κάτοψη και στην άνοψη στραυροειδή με τρούλλο. Ο τρούλλος είναι οκταγωνικός και στην κάθε πλευρά του ανοίγεται στενό μονόλοβο παράθυρο που πλαισιώνεται από τόξο στενό με ελαφρά οξικόρυφη απόληξη. Οι τοίχοι του ναού χτίζονται με πελεκημένες ασβεστόπετρες που τοποθετούνται σε οριζόντιες στρώσεις. Το τέμπλο είναι απλό ξυλόγλυπτο, εκτός από τις μεγάλες εικόνες, οι οποίες κοσμούνται με Δωδεκάορτο, τα Αποστολικά και στην κορυφή με τα λυπητερά. Μεγάλη κεφαλαιογράμματη κτητορική επιγραφή με πλίνθους απλώνεται εξωτερικά σε όλο το πλάτος της ανατολικής πλευράς.

3.16. ΠΑΝΑΓΙΑ Η ΦΟΙΝΙΚΙΑ

Στον παλαιό δρόμο Αιτωλικού – Μεσολογγίου, ανάμεσα στις αλυκές της λιμνοθάλασσας, σχηματίζεται μια μικρή νησίδα. Από το 1804 φιλοξενεί ένα μικρό ναΐσκο που είναι αφιερωμένος στα Εισόδια της Θεοτόκου. Ο ναός είναι περιμαντρωμένος κι ανατολικά έξω από τον τοίχο υπάρχει κινστέρνα με νεότερο προστομιαίο και πανύψηλο ευκάλυπτο. Ο ναός είναι απλός μονόχωρος με δίρριχτη στέγη εξωτερικά και ξύλινα οροφή εσωτερικά. Ανατολικά σχηματίζεται πεντάπλευρη αψίδα με μικρό μονόλοβο τοξωτό παράθυρο στη μέση. Οι τοίχοι είναι χτισμένοι με ελαφρά επεξεργασμένους λίθους. Κατά τα τελευταία χρόνια έχουν γίνει πολλές επεμβάσεις καθώς είναι φανερή η άφθονη χρήση τσιμέντου. Στο υπέρυθρο της εισόδου σώζεται αετωματικό αψίδωμα με τοξωτή κόγχη, όπου αναγράφεται η χρονολογία της οικοδόμησης του ναΐσκου, δηλαδή το 1804. Στο κάτω μέρος εξέχει ταινία με μαρμαρόπετρα που έχει ανάγλυφο σκάλισμα με σταυρό στη μέση και κυμάτια στα άκρα.

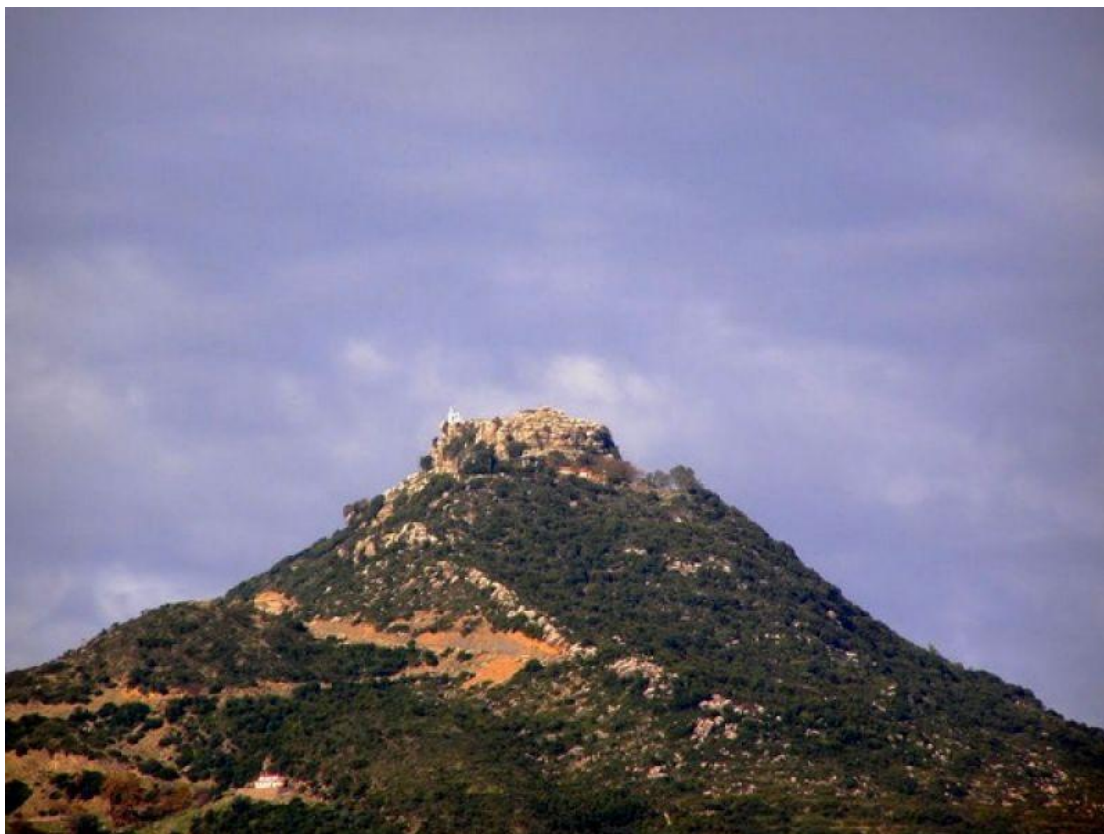

3.17.ΜΟΝΗ ΒΛΟΧΟΥ

Η ιερά μονή Βλοχού αποτελεί ένα από τα πιο μεγαλοπρεπέστερα φρούρια που υψώνονται πάνω από την πεδιάδα του Αγρινίου. Ο τόπος είναι γεμάτος από προϊστορικές, αρχαίες, βυζαντινές και νεότερες ιστορικές και καλλιτεχνικές μνήμες. Ονομάζεται ακρόπολη των Θεστιέων και βρίσκεται στην κορυφή μιας πυραμίδας εφτακοσίων περίπου μέτρων. Όταν κανείς παρακολουθεί από μακριά ή και από ψηλά τον Βλοχό (το κάστρο των Θεστιέων), έχει την αίσθηση ότι η κορυφή του μοιάζει με απολιθωμένο καράβι που «πορεύεται» από το Βορρά προς το Νότο σε μια αδιάκοπη πορεία. Και η κορυφή του ή αλλιώς ονομαζόμενη και ως «Γλας» μοιάζει με πρύμνη. Το κάτω μέρος της ακροπόλεως όπου βρίσκεται το μοναστήρι της Παναγίας μοιάζει με πλώρη караβιού. Αυτή η εικόνα της πέτρινης κορυφής του Βλοχού εντυπωσιάζει, τόσο τους ντόπιους, όσο και τους επισκέπτες που έρχονται κάθε χρόνο να προσκυνήσουν και να μαγευτούν από την υπέροχη θέα. Στην περιοχή των Θεστιέων έχουν κατοικήσει άνθρωποι από τα βάθη των αιώνων. Διάφορα «όστρακα» που υπάρχουν στην περιοχή αυτή όπως στο Βλοχό, στα Πετρωτά¹⁴, στην Παλιοχώρα, στο Κάτω Χωριό και αλλού μαρτυρούν ότι ο τόπος έχει κατοικηθεί από τους προϊστορικούς ακόμα χρόνους, και μετά δεν έπαψε να κατοικείται συνέχεια και αδιάκοπα. Από εκεί αντικρύζει κανείς τις πανύψηλες κορφές του Παναιτωλικού όρους στα ανατολικά, τις ακίνητες λίμνες του Βραχωρίου (Αγρινίου), και του Αγγελοκάστρου στα νότια, αλλά και τον Αχελώο δυτικά, μπροστά από τα Ακαρνανικά βουνά. Κάτω από την ακρόπολη υψώνεται το μοναστήρι του Βλοχού, που είναι αφιερωμένο στην Κοίμηση της Θεοτόκου. Στο κέντρο της αυλής, που περιστοιχίζεται από παλαιότερα και νεότερα κελλιά, βρίσκεται το καθολικό, ένας απλός μονόχωρος ναός με ημικυκλική αψίδα στα ανατολικά. Η στέγη είναι δίρριχτη και η ξυλόγλυπτη οροφή είναι κατασκευασμένη με πολλή τέχνη. Το απλό ξυλόγλυπτο τέμπλο με το λεπτουργημένο βημόθυρο πρέπει να είναι δημιούργημα του ίδιου τεχνίτη. Στο επάνω μέρος έχουν σκαλιστεί μέσα σε περιστρεφόμενα φυλλώματα οι καβαλλάρηδες άγιοι : ο Γεώργιος αριστερά που σκοτώνει το δράκοντα και ο Δημήτριος δεξιά που συντριβεί το Σκυλογιάννη. Το σημερινό καθολικό μαζί με τη σειρά κελλιών στα νότια της αυλής και τη τοξωτή μεγάλη είσοδο με το διαβατικό στα δυτικά, είναι του 18^{ου} αιώνα. Χτίστηκε στα θεμέλια παλαιότερου ναού, που με τη σειρά είχε χτιστεί πάνω στα ερείπια βυζαντινού. Οι εικόνες του ναού είναι του 19^{ου} αιώνα. Η πιο αξιόλογη είναι μια απλοϊκή και εκφραστική που παριστάνει τον Παντοκράτορα και στολίζει το Δεσποτικό. Τα κειμήλια και τα ιερά σκεύη του Βλοχού είναι ένα Ευαγγέλιο, μια λειψανοθήκη, ένα δισκοπότηρο και μια σφραγίδα με την επιγραφή : ΕΤΟΥΤΙ Η ΒΟΥΛΑ ΗΝΕ ΤΙΣ ΠΑΝΑΓΙΑΣ ΑΠΟ ΤΟ ΒΛΟΧΟ ΤΟ ΜΟΝΑΣΤΗΡΙ 1824. Τα συγκεκριμένα κειμήλια φυλάγονται στο σκευοφυλάκιο της μονής Προυσσού¹⁵.

¹⁴ Τοποθεσία προς τη βόρεια πλευρά του Καινουργίου. Οφείλει την ονομασία της στα πέτρινα και κεραμικά λείψανα αρχαίου οικισμού.

¹⁵ Π.Λ. Βοκοτόπουλος, Το σκευοφυλάκιο της Μονής Προυσσού, ΑΔ 21 (1966) Χρονικά 275, 278, 280, 282.

ΒΛΟΧΟΣ – ΑΚΡΟΠΟΛΗ ΘΕΣΤΙΕΣΩΝ – ΓΛΑΣ

ΙΕΡΑ ΜΟΝΗ ΚΟΙΜΗΣΗΣ ΤΗΣ ΘΕΟΤΟΚΟΥ ΣΤΟ ΒΛΟΧΟ

3.18. ΑΓΙΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΒΛΟΧΟΥ

Ο ενοριακός ναός του Άνω Βλοχού είναι αφιερωμένος στον Άγιο Νικόλαο. Πρόκειται για απλή μονόχωρη αίθουσα που σχηματίζει ανατολικά ημικυκλική αψίδα, την οποία διατρυπά στενό δίλοβο παράθυρο χωριζόμενο με πεσσίσκο. Στην ποδιά του παραθύρου και σε ολόκληρο το ημικύκλιο εξέχει λίθινη ταινία. Η στέγη είναι δίρριχτη, αλλά στις δυο στενές πλευρές καταλήγει στο λεγόμενο μισό κεντρί. Στη δυτική είσοδο χτίστηκε πρόσφατα απλό κωδωνοστάσιο. Ο ναός δεν είναι εύκολο να χρονολογηθεί εξαιτίας των πολλών κατασκευών που έχουν προκύψει κατά καιρούς. Από τα χαρακτηριστικά της αψίδας προκύπτει ότι ο ναός χρονολογείται στον 17^ο αιώνα. Υπάρχει και μια υπέρυθρη επιγραφή σε σκαλιστό λίθο εντοιχισμένο στο νότιο τοίχο που μας δείχνει τη χρονολογία κατασκευής που είναι το 1769. Ως κτήτορας εμφανίζεται ο Γεώργιος Πολιτάκης. Από την ίδια εποχή σώζονται τρεις μικρές φορητές εικόνες. Η Κοίμηση της Θεοτόκου, η Σταύρωση και η Ανάσταση του Λαζάρου. Την εποχή του 1954 και μετά λειτούργησε ως δημοτικό σχολείο του Βλοχού, λόγω των επισκευών που διενεργούνταν στο κανονικό σχολείο. Στο σχολείο του Βλοχού, δηλαδή και στον άγιο Νικόλαο που χρησιμοποιήθηκε για κάποια χρόνια ως σχολείο, μεγάλος δάσκαλος ήταν ο ιερέας της ίδιας της εκκλησίας που δίδασκε στα παιδιά τα γράμματα και κήρυττε το λόγο του Θεού.

3.19. ΜΟΝΗ ΚΑΤΕΡΙΝΟΥΣ

Το ιστορικό μοναστήρι βρίσκεται στη βόρεια πλευρά του Αρακύνθου, τρία χιλιόμετρα πάνω από τη Γαβαλού. Η προσωνυμία «Κατερινού», δεν έχει εξακριβωθεί, αλλά μάλλον πρόκειται για τοπωνύμιο. Στους ντόπιους κατοίκους της περιοχής το μοναστήρι είναι γνωστό με το όνομα «Παναγία Κατερινούς». Η τοπική παράδοση κάνει λόγο για μια βοσκοπούλα που ονομαζόταν Κατερίνα και με εντολή της Παναγίας έχτισε εικονοστάσι στον τόπο όπου αργότερα ιδρύθηκε το μοναστήρι. Στη μέση της δυτικής πλευράς βρίσκεται παλαιά βρύση. Το καθολικό κατέχει το κέντρο περίπου της αυλής. Ως το 1979 υψωνόταν ως τρίκλιτη βασιλική με εγκάρσιο κλίτος. Στην πρόσοψη υπάρχει μια επιγραφή που λέει : ΓΕΝΝΗΣΙΣ ΘΕΟΤΟΚΟΥ 1769. Το 1979 κστεδαφίστηκε το παλαιό καθολικό που είχε χτιστεί πριν από διακόσια χρόνια και στη θέση του χτίστηκε τρίκλιτη τσιμεντένια βασιλική με υπερυψωμένο το κεντρικό κλίτος.

3.20. ΚΕΛΛΑΚΙ ΓΑΒΑΛΟΥΣ

Ξεκινώντας από τη Γαβαλού και μετά από περπάτημα δύο ωρών στις δασωμένες πλαγιές του Αρακύνθου ή αλλιώς Ζυγού, φτάνει κανείς στο Κελλάκι. Το μικρό κομψό μοναστήρι είναι αφιερωμένο στη Ζωοδόχο Πηγή. Είναι χτισμένο το 1788 και οι ντόπιοι λένε ότι εκεί κατά την Έξοδο του Μεσολογγίου βρήκαν φιλοξενία μερικοί από τους πρόσφυγες. Ο ναός ανήκει στην κατηγορία των σταυροειδών με τρούλλο. Στην ανατολική του πλευρά σχηματίζεται ημικυκλική αψίδα που διατρυνπά δίλοβο παράθυρο χωρισμένο με πεσσίσκο. Οι τέσσερις απολήξεις των κεραιών του σταυρού της σταυρόσχημης στέγης είναι αετωματικές, ενώ στο κέντρο υψώνεται ευρύς οκταγωνικός τρούλλος. Εσωτερικά ο τρούλλος στηρίζεται σε τέσσερις κίονες που δημιουργούν στη βάση τους ορθογώνιο και στέφονται από αντίστοιχα τόξα, τα οποία υποβαστάζουν το βάρος με τη βοήθεια σφαιρικών τριγώνων. Στο κέντρο του δαπέδου, κάτω από τον τρούλλο, έχει τοποθετηθεί λίθινη πλάκα με δικέφαλο αετό και ανθέμια.

3.21. ΑΓΙΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ

Τρία χιλιόμετρα βορειοδυτικά του χωριού Σιβίστα ή αλλιώς Ελληνικά, σε καταπράσινη πλαγιά του Ζυγού, ανάμεσα σε πυκνό δάσος από καστανιές και βελανιδιές, βρίσκεται το μοναστήρι του Αγίου Γεωργίου. Το καθολικό εξωτερικό ανήκει στον σταυρεπίστεγο τύπο. Στη συνάντηση των κεραιών του σταυρού υψώνεται οκταγωνικός τρούλλος, στις πλευρές του οποίου ανοίγονται ισάριθμα μονόλοβα παράθυρα. Χαρακτηριστικό της ημικυκλικής αψίδας είναι η τριπλή διακοσμητική κεράμινη ταινία κάτω από το γείσο και το δίλοβο τοξωτό άνοιγμα που χωρίζεται με κιονίσκο. Ο νέος ναός έγινε με εράνους το 1696 και σύμφωνα με το παλιό σχέδιο φαίνεται ότι δεν αγιογραφήθηκε ποτέ. Οι επιγραφές που έχει ο ναός μαρτυρούν τα ονόματα των κτητόρων του που είναι ο Κολονέλος Γιαννάκης Λουντερέκας και οι συνάδελφοί του Γεώργιος Δαπαβίτζας και Δήμος Λούτας. Στο αέτωμα της ανατολικής πλευράς, πάνω από την κόγχη διατηρούνται μέχρι σήμερα εντοιχισμένα δύο σκυφία με πολύχρωμη διακόσμηση. Μόνο στην ανατολική πλευρά του ναού σώζονται τοιχογραφίες με το γνωστό στολισμένο ύφος του δεύτερου μισού του 18^{ου} αιώνα. Στην κόγχη βρίσκεται η Πλατυτέρα των ουρανών με ανοιχτά τα χέρια.

3.22.ΑΓΙΟΣ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΠΥΡΓΙ

Στο χωριό Πυργί ή αλλιώς Παλαιά Βελάουστα Αγεινίου, σώζεται ο παλαιός ναός του Αγίου Αθανασίου. Είναι απλή μονόχωρη αίθουσα με εξωνάρθηκα στα δυτικά. Ο κύριος ναός επικοινωνεί με το νάρθηκα μέσω μιας μικρής θύρας. Αναστολικά σχηματίζεται ημικυκλική αψίδα, ενώ δυτικά υψώνεται κωδωνοστάσιο με μεγάλο τοξωτό άνοιγμα στην είσοδο, δίλοβο τοξωτό πιο πάνω και μονόλοβο στην κορυφή. Ο ναός παλαιότερα ήταν περιμαντρωμένος. Σήμερα σώζονται σε χαμηλό ύψος ο δυτικός και ο βόρειος μαντρότοιχος και η εξωτερική θύρα στη βόρεια πλευρά. Ο ναός είναι κατάγραφος. Το εικονογραφικό πρόγραμμα χωρίζεται σε τρεις οριζόντιες ζώνες που διατρέχουν όλους τους τοίχους. Στην πάνω ζώνη τοποθετούνται οι μεγάλες ευαγγελικές σκηνές, στη μεσαία στηθάρια με πλήθος αγίων και μαρτύρων και κάτω οι ολόσωμοι άγιοι. Σε μεγάλο τμήμα του νότιου τοίχου έχουν καταστραφεί οι τοιχογραφίες. Το ιερό είναι διακοσμημένο με συνηθισμένες παραστάσεις όπως η Πλατυτέρα, οι ιεράρχες Γρηγόριος ο Θεολόγος, Χρυσόστομος, Βασίλειος και Αθανάσιος, ανάμεσά τους ο Χριστός «ο ζωφόρος άρτος» και στα πλάγια οι αρχάγγελοι Μιχαήλ και Γαβριήλ. Στο μέτωπο της κόγχης είναι τοποθετημένο το Άγιο Μανδήλιο που το κρατούν δύο άγγελοι. Πάνω απλώνεται η Λειτουργία των αγγέλων και μια δυτικότροπη Αγία Τριάδα. Στην κόγχη της Πρόθεσης ζωγραφίζεται ο Χριστός στην Άκρα Ταπείνωση και αριστερά οι διάκονοι Στέφανος και Ρωμανός και ο άγιος Βλάσιος, ενώ δεξιά οι άγιοι Αχίλλειος και Βησσαρίων. Ο ζωγράφος που δημιούργησε τις εικόνες φαίνεται ότι κατείχε την τέχνη που εντάσσεται στη δεύτερη πεντηκονταετία του 18^{ου} αιώνα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4^ο

ΤΑ BYZANTINA ΜΝΗΜΕΙΑ ΤΟΥ ΝΟΜΟΥ ΑΓΡΙΝΙΟΥ

BYZANTINA ΜΝΗΜΕΙΑ ΤΗΣ ΑΙΤΩΛΙΑΣ

4.1. ΠΑΝΤΟΚΡΑΤΟΡΑΣ ΜΟΝΑΣΤΗΡΑΚΙΟΥ

Λίγο πιο έξω από το χωριό Μοναστηράκι βρίσκεται παλαιό μοναστηριακό αφιερωμένο στη Μεταμόρφωση του Σωτήρα. Στους κατοίκους της περιοχής είναι γνωστό ως Παντοκράτορας. Το καθολικό χτισμένο σε μικρό ύψωμα, εξακολουθεί να παραμένει όρθιο παρά τις μεγάλες επισκευές και μετατροπές που έγιναν. Το δυσκολότερο είναι να καθοριστεί ο αρχικός τύπος του ναού, επειδή οι κατά καιρούς μετατροπές στις πλάγιες πλευρές, στην πρόσοψη και στον τρόπο στέγασης δημιουργούν πρόσθετα προβλήματα. Έτσι διακρίνουμε δύο κύριες αρχιτεκτονικές φάσεις : 1. Της εποχής του Δεσποτάτου και 2. Της εποχής της Τουρκοκρατίας. Στην εποχή του Δεσποτάτου είχε διατυπωθεί η άποψη ότι ο ναός είχε χτιστεί ως τρίκλιτη βασιλική αν και δεν αποκλείεται η άποψη το μνημείο να ανήκει στην κατηγορία των εγγεγραμμένων σταυροειδών με τρούλλο. Σύμφωνα με τα σχέδια των αρχιτεκτόνων Βελένη και Θοχαρίδη, το μνημείο πρέπει να ενταχθεί στην κατηγορία των δικιόνιων εγγεγραμμένων σταυροειδών με τρούλλο και στην εποχή του Δεσποτάτου. Εσωτερικά οι κεραίες του σταυρού στεγάζονταν με καμάρες. Η σωζόμενη καμάρα του ιερού είναι ισοϋψής με τις αντίστοιχες των παραβημάτων. Στο εσωτερικό του ναού και μπροστά από το λιθόχτιστο τέμπλο βρίσκονται τρεις μονόλιθοι αρράβδωτοι κίονες. Την εποχή της Τουρκοκρατίας, μετά την Άλωση το ερειπωμένο μνημείο επισκευάστηκε και άλλαξε εντελώς μορφή.

4.2. ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΣΤΙΣ ΓΡΑΒΕΣ ΑΣΤΑΚΟΥ

Βορειοδυτικά του σημερινού Αστακού υπάρχουν τα ερείπια της αρχαίας και μεσαιωνικής πόλης. Στα βυζαντινά χρόνια η περιτειχισμένη πόλη ονομαζόταν «Δραγαμέστος» ή «Δραγαμεστός». Μεγάλο ενδιαφέρον παρουσιάζει η μεταβυζαντινή τρίκλιτη βασιλική που βρίσκεται στο κέντρο περίπου της βυζαντινής πόλης. Χτίστηκε με ελαφρά επεξεργασμένες ασβεστόπετρες και στους οριζόντιους αρμούς τοποθετήθηκαν απλές σειρές πλίνθων, ενώ απλές ή διπλές πλίνθοι κάλυψαν τους κάθετους και λοξούς αρμούς. Καλύτερα σώζεται η τοιχοδομία της μεγάλης ημικυκλικής αψίδας, που αν και δεν είναι βαθμιδωτή είναι δυνατό να οδηγήσει στους ναούς της πρώτης χιλιετίας. Σε μεταγενέστερη εποχή στο χώρο του κεντρικού κλίτους χτίστηκε μονίκλιτος ναός, μικρότερος του προηγούμενου, που με τη σειρά του ερειπώθηκε. Η τοιχοδομία του νεότερου ναού, που φτάνει σε ύψος 2.50 μ., έγινε με αργούς λίθους χωρίς προσπάθεια για κεραμοσκεπαστική διακόσμηση.

4.3. ΑΓΙΑ ΕΛΕΟΥΣΑ ΜΥΤΙΚΑ

Πρόκειται για έναν ναό που είναι χτισμένος σε σπηλιά, βρίσκεται σε δυσπρόσιτη πλαγιά των Ακαρνανικών, βορειοδυτικά του Μύτικα πάνω από την παραλιακή τοποθεσία «Βούλκος». Στους βυζαντινούς χρόνους πρέπει να αποτέλεσε ασκηταριό. Το ιερό βρίσκεται χαμηλότερα από το επίπεδο της υπόλοιπης σπηλιάς και χωρίζεται με χαμηλό πέτρινο θωράκιο. Εξαιτίας της δύσκολης ανάβασης η σπηλιά εγκαταλείφθηκε για μεγάλο χρονικό διάστημα. Το 1938 όμως έγιναν ορισμένες διευθετήσεις για την ευκολότερη άνοδο και όσοι μπορούν σκαρφαλώνουν ως εκεί την ημέρα της γιορτής στις 23 Αυγούστου. Από το εικονογραφικό πρόγραμμα σώζεται στο τεταρτοσφαίριο της κόγχης τμήμα της Πλατυτέρας με έναν αρχάγγελο και κάτω απ' αυτή οκτώ άγιοι, έξι ιεράρχες και δύο διάκονοι σε μετωπική στάση. Η πλατυτέρα μας φέρνει στο νου τα εκφραστικά πρόσωπα των αγγέλων του Αγίου Νικολάου του Κρεμαστού, και μας αναγκάζει να δεχτούμε κατ' αρχήν ως πιθανότερη χρονολογία τα τέλη του 12^{ου} αιώνα. Οι μετωπικές ιερατικές στάσεις των δύο ιεραρχών αγίων, η ιδιαίτερη γραμμική τεχνοτροπία, η σκληρή πτυχολογία και τα εκφραστικά πρόσωπα με τη διαπεραστική ματιά μας οδηγούν στον 11^ο αιώνα ή στις αρχές του 12^{ου}.

ΑΓΙΑ ΕΛΕΟΥΣΑ ΜΥΤΙΚΑ

4.4. ΠΑΝΑΓΙΑ ΠΡΕΒΕΝΤΖΑΣ

Στην Πρεβέντζα, συνοικισμό του χωριού Μαλατέϊκα Βάλτου, σωζόταν σε απόσταση 200 μ. περίπου από τη δεξιά όχθη του Αχελώου, μονόχωρος ναός με πλούσιο κεραμοπλαστικό διάκοσμο, αφιερωμένος στο Γενέσιο της Θεοτόκου. Το 1969 η περιοχή κατακλύστηκε από τα νερά του φράγματος Καστρακίου και μαζί με άλλα, καταποντίστηκε και ο κομψός ναός. Ο ναός είχε δίρριχτη πλακοσκέπαστη στέγη, ενώ ο νάρθηκας μονόρριχτη. Πρώτα διατυπώθηκε η άποψη ότι ο αρχικός ναός ήταν τρίκλιτη ξυλόστεγη βασιλική, ύστερα όμως από τη σύντομη σκαφική έρευνα των Τσιγαρίδα – Βελένη για την αποκάλυψη των πλάγιων κλιτών, διαπιστώθηκε ότι ο αρχικός ναός ήταν μονόκλιτη βασιλική είχαν προσκολληθεί δύο παρεκκλήσια, που επικοινωνούσαν με τον κύριο ναό με μεγάλα τοξωτά ανοίγματα. Ο ναός ήταν κατάγραφος, αλλά μεγάλα τμήματα είχαν καταπέσει. Στο τεταρτοσφαίριο της κόγχης του ιερού παριστανόταν η Θεοτόκος όρθια πάνω σε υποπόδιο στον τύπο της Βλαχερνίτισσας. Όλες οι τοιχογραφίες ήταν σύγχρονες του ναού.

4.5. ΑΓΙΟΣ ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΡΙΒΙΟΥ

Σε απόσταση ενός περίπου χιλιομέτρου ανατολικά του εθνικού δρόμου Αγρινίου – Αμφιλοχίας, στο ύψος του χωριού Ρίβιο, υψώνεται σε χαμηλή πλαγιά, που βλέπει προς τη λίμνη Αμβρακία, ο κομψότατος ναΐσκος του Αγίου Στεφάνου. Το ναό μελέτησε και δημοσίευσε το 1968 ο Μπούρας. Ο ναός έχει κάτοψη απλού ορθογωνίου με δυο ζευγάρια παραστάδες που προεξέχουν 85 εκατοστά περίπου στις μακριές πλευρές του ναού. Η χαμηλή Αγία Τράπεζα είναι χτιστή στην κόγχη του ιερού, καθώς και η Πρόθεση στο βόρειο τοίχο. Οι τοίχοι του ναού χτίστηκαν με πλινθοπερίκλειστο σύστημα. Ο ναός έχει δύο εισόδους δυτικά και βόρεια. Δίλοβα τοξωτά παράθυρα ανοίγονται στο βόρειο και στο νότιο αέτωμα της κεραίας, που χωρίζονταν πιθανότατα με κιονίσκο και τρούλλο. Τρία στενόμακρα μονόλοβα ανοίγονται στις αντίστοιχες πλευρές της τρίπλευρης αψίδας. Τα δίλοβα στέφονται με διπλή σειρά πλίνθων που επιστέφεται στη συνέχεια από οδοντωτή ταινία, ενώ τα μονόλοβα του τρούλλου και της αψίδας πλαισιώνονται με απλή σειρά πλίνθων στεφόμενη με οδοντωτή ταινία. Ο Μπούρας τοποθέτησε το μνημείο αυτό με βεβαιότητα στο πρώτο μισό του 13^{ου} αιώνα και μεγάλη πιθανότητα στην πρώτη τριακονταετία του.

4.6. ΕΙΣΟΔΙΑ ΤΗΣ ΘΕΟΤΟΚΟΥ ΠΑΛΑΙΟΚΑΤΟΥΝΑΣ

Ανάμεσα στην Κατοχή και στο Πεντάλοφο, δυτικά του Αχελώου, βρίσκεται το χωριό Παλαιοκατούνα, που τελευταία μετονομάστηκε σε Λεσίνι. Την ανατολική άκρη του χωριού κοσμεί σήμερα ο ενοριακός ναός των Εισοδίων της Θεοτόκου, ένα μνημείο των Δεσποτών της Ηπείρου. Το μνημείο είναι τρίκλιτη βασιλική. Ιδιομορφία παρουσιάζουν οι σχέσεις των κλιτών. Το μεσαίο είναι πολύ πλατύ σε σύγκριση με τα πλαϊνά, που είναι άνισα μεταξύ τους. Στενά μονόλοβα παράθυρα ανοίγονταν στις μακριές πλευρές, τρία στη βόρεια και τέσσερα στη νότια. Η τοιχοδομία του μνημείου κατασκευάστηκε με πλινθοπερίκλειστο σύστημα. Οι ορθογώνιοι, αλλά όχι πάντοτε γωνιασμένοι λίθοι τοποθετούνται σε οριζόντιες στρώσεις και χωρίζονται με μια σειρά πλίνθων ενώ κάθετα στους αρμούς οι πλίνθοι μπαίνουν διπλές. Ο ναός με το πέρασμα των αιώνων δέχτηκε σημαντικές μεταβολές που άλλαξαν τα μορφολογικά χαρακτηριστικά του. Ορισμένα μορφολογικά και διακοσμητικά στοιχεία βοηθούν στη χρονολόγηση του μνημείου. Ο Ορλάνδος διευρύνοντας το ενδιαφέρον του και μελετώντας κυρίως τις μεσοβυζαντινές βασιλικές του ελλαδικού χώρου τις ταξινομεί σε τρεις κατηγορίες. Ονόμασε ελληνιστικές βασιλικές όσες ξυλόστεγες φέρουν υπερυψωμένο φωταγωγό με μεγάλα παράθυρα. Σε αυτή την κατηγορία κατέταξε έντεκα ναούς από τον 11^ο ως τον 14^ο αιώνα. Στη δεύτερη κατηγορία τις ονομάζει ανατολικές ή ανατολίζουσες και παραθέτει παραδείγματα πέντε ναών από τον 11^ο ως τον 13^ο αιώνα.

4.7. ΠΑΝΑΓΙΑ ΑΛΙΧΝΙΩΤΙΣΣΑ

Τρία περίπου χιλιόμετρα νοτιοανατολικά της Βόνιτσας, λίγο πριν από την Κοίμηση της Θεοτόκου του 1726, βρίσκεται ο μικρός ναΐσκος της Παναγίας της Αλιχνιώτισσας. Είναι αφιερωμένος στη Ζωοδόχο Πηγή. Η προσωδυμία Αλιχνιώτισσα πιθανότατα προέρχεται από τα γύρω αλώνια, όπου λίχνιζαν μετά το αλώνισμα το σιτάρι. Ο ναΐσκος είναι μονόχωρος με μοναδική θύρα εισόδου δυτικά. Η στέγη είναι δίρριχτη. Το μνημείο έχει ασβεστωθεί εσωτερικά και εξωτερικά στις δυο στενές πλευρές. Διακρίνεται όμως η τοιχοδομία με τον κεραμοπλαστικό διάκοσμο. Από τα ελάχιστα στοιχεία που διασώζει ο μικρός ναΐσκος της Παναγίας της Αλιχνιώτισσας διαπιστώνουμε πως πρόκειται για όψιμο μνημείο του Δεσποτάτου. Η τρίπλευρη ασίδα είναι ενδεικτικό στοιχείο των μνημείων αυτής της περιόδου. Οι επικρατέστερες ενδείξεις χρονολογούν το μνημείο στο 14^ο αιώνα.

4.8.ΑΓΙΟΣ ΑΝΔΡΕΑΣ ΧΑΛΚΙΟΠΟΥΛΟΥ

Πάνω από την τεχνητή λίμνη των Κρεμαστών, στο βορειοανατολικό του βουνού Κανάλα, γύρω στα τέσσερα χιλιόμετρα βόρεια του χωριού Χαλκιοπούλου, βρίσκεται το σπήλαιο όπου ασκήτεψε στο πρώτο μισό του 13^{ου} αιώνα ο ονομαστός όσιος της περιοχής Ανδρέας ο Εριμίτης. Το σπήλαιο έχει μικρό πλάτος και ύψος και μεγάλο βάθος. Σε απόσταση δώδεκα μέτρων από την είσοδο υπάρχει χτιστή κόγχη, που σε συνδυασμό με πρόχειρο νεότατο τέμπλο δημιουργούν το χώρο του ιερού. Η Πλατυτέρα ιστορείται σε ολόκληρο το τεταρτοσφαίριο ως τη μέση, στον τύπο της Βλαχερνίτισσας, με τα χέρια ανοιχτά σε δέηση. Κάτω από την Πλατυτέρα εικονίζονται οι συλλειτουργούντες ιεράρχες, δύο βόρεια και δύο νότια. Χωρίζονται με διακοσμητική ταινία ανθεμίων. Επίσης διατηρείται τοιχογραφία με τον Επιφάνιο Κύπρου, «οξυγένη», με κλειστό Ευαγγέλιο στα χέρια του. Η Πλατυτέρα χωρίζεται από τους ιεράρχες με ταινία καστανού χρώματος πάνω στην οποία γράφεται κείμενο με λευκά κεφαλαία γράμματα. Οι στίχοι προς την Παναγία του Μιχαήλ Ψελλού υποδεικνύουν τα μέσα του 11^{ου} αιώνα ως αφετηρία για τη χρονολόγηση της παράστασης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5^ο

ΤΑ ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΤΟΥ ΝΟΜΟΥ ΑΓΡΙΝΙΟΥ

ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΤΗΣ ΑΚΑΡΝΑΝΙΑΣ

5.1. ΛΙΓΟΒΙΤΣΙ

Πάνω από τη λίμνη Οζερό, σε ύψωμα που βρίσκεται ανατολικότερα του λόφου, όπου σώζονται τα ερείπια του αρχαίου φρουρίου των Δηριέων, είναι χτισμένο το μοναστήρι του Λιγοβιτισιού, το οποίο είναι αφιερωμένο στην Κοίμηση της Θεοτόκου. Η εξωτερική του μορφή είναι φρουριακή. Στο κέντρο του τοποθετείται καθολικό που ανήκει στον τύπο του τρίκλιτου εγγεγραμμένου σταυροειδούς με τρούλλο. Το μοναστήρι διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στην περιοχή την εποχή του αγώνα του 1821, οπότε για αρκετό διάστημα χρησίμευσε ως έδρα του στρατηγείου του Καραϊσκάκη. Στο βορειοανατολικό τοίχο του καθολικού πάνω σε εντοιχισμένη πλάκα σημειώνεται σταυρός και η χρονολογία 1737. Ανάμεσα στις νεότερες εικόνες του τέμπλου του ναού σώζεται μια του αγίου Χαραλάμπους. Στην ανατολική πλευρά της Τράπεζας απλώνεται η μεγάλη παράσταση της Δευτέρας Παρουσίας, ασβεστωμένη σε μεγάλα τμήματα και κακοδιατηρημένη. Στο κέντρο διακρίνονται καλύτερα τέσσερις ολόσωμοι φτερωτοί άγγελοι.

5.2. ΑΓΙΟΙ ΑΠΟΣΤΟΛΟΙ ΚΩΝΩΠΙΝΑΣ

Ένα χιλιόμετρο βόρεια του χωριού Κωνωπίνα, στο δρόμο προς την Κατούνα, βρίσκεται ο κοιμητηριακός ναός των Αγίων Αποστόλων. Πρόκειται για μονόχωρη ξυλόστεγη αίθουσα με δίρριχτη στέγη, που ανατολικά και δυτικά καταλήγει σε κολοβό αέτωμα. Ο σημερινός ναός χτίστηκε το 1928 πάνω σε παλαιότερο του 16^{ου} αιώνα. Οι τεχνίτες εντοίχισαν στο νότιο τοίχο τρεις επιγραφές του παλαιότερου ναού. Από τον παλαιότερο ναό σώζεται το κάτω τμήμα του βόρειου τοίχου, όπου διατηρείται από την εικονογράφηση η κατώτερη ζώνη. Από ανατολικά προς τα δυτικά ιστορείται η Δέηση, ο Ασπασμός Πέτρου και Παύλου, ο άγιος Γεώργιος, ο άγιος Δημήτριος, ο άγιος Νικόλαος ο Θαλελέγος ή Θαλελαίος, ο άγιος Τρύφων και ο άγιος Αρτέμιος.

5.3. ΑΓΙΑ ΔΕΥΤΕΡΑ ΚΑΤΟΥΝΑΣ

Βορεοδυτικά της Κατούνας, στο δρόμο προς το χωριό Τρύφου, βρίσκεται το μοναστηράκι της Αγίας Δευτέρας¹⁶. Σώζεται η μάντρα με τα ερειπωμένα κελιά και το νεότερο καθολικό. Η μάντρα είναι χτισμένη με αργολιθοδομή και τα γωνιάσματα γίνονται με πελεκημένες ασβεστόπετρες. Στο χώρο των κελλιών βρέθηκε ορθογώνια πέτρα με σκαλισμένη επιγραφή : ΑΓΑΠΙΟΥ ΜΟΝΑΧΟΥ. ¹⁷Το μικρό καθολικό είναι απλή αίθουσα με δίρριχτη στέγη. Η Αγία Δευτέρα δεν πρέπει να είναι παλαιότερη του τέλους του 18^{ου} αιώνα.

¹⁶ Το όνομα οφείλεται στη Λειτουργία που γινόταν τη δεύτερη ημέρα του Πάσχα.

¹⁷ Βρίσκεται στο Μουσείο Αγρινίου.

5.4. ΑΓΙΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΑΕΤΟΥ

Στο κέντρο του τριγώνου, που σχηματίζουν τα τρία μεγάλα χωριά του Ξηρομέρου, η Κατούνα, ο Αετός και η Κωνωπία, βρίσκεται το μοναστήρι του Αγίου Νικολάου. Στα κείμενα των ξένων περιηγητών και των Ελλήνων λογίων της Τουρκοκρατίας το μνημείο είναι γνωστό ως «Μονή Αγίου Νικολάου Αετού», ίσως γιατί υπαγόταν διοικητικά στον Αετό, όπου είχε την έδρα του ο επίσκοπος Αετού. Εσωτερικά η στέγη του ναού είναι καμαροσκέπαστη και εξωτερικά δίρριχτη. Η μακρόστενη καμάρα στηρίζεται στους πλαϊνούς τοίχους. Από το κέντρο και προς τα ανατολικά υψώνεται τρούλλος, δυσανάλογα μεγάλος και ψηλός συγκριτικά με το κτήριο. Στο τύμπανο του τρούλλου ανοίγονται οχτώ μικρά τοξωτά παράθυρα, που λύνουν ως ένα σημείο το πρόβλημα του φωτισμού, επειδή στις μακρές πλευρές δεν υπάρχουν παράθυρα. Οι τοίχοι χτίζονται με ασβεστόπετρες ελαφρά επεξεργασμένες που τοποθετούνται σε οριζόντιες στρώσεις με άφθονο κονίαμα. Ο Άγιος Νικόλαος είναι από τα λίγα μνημεία της περιοχής που διασώζουν ολόκληρο το εικονογραφικό τους πρόγραμμα. Ο χώρος έχει διαιρεθεί σε πέντε μεγάλες ενότητες. Ξεχωρίζουν ο ευρηματικός τρόπος με τον οποίο εκφράζονται ο τρικέφαλος άγγελος και ο διπλός Χριστός πάνω και κάτω στον οίκο του Ακαθίστου. Στο τεταρτοσφαίριο της κόγχης ζωγραφίζεται η Πλατυτέρα με το Χριστό στο στήθος σε μετάλλιο, που ευλογεί και με τα δυο της χέρια. Ο Παντοκράτορας στον τρούλλο καταστράφηκε το 1941. Διατηρούνται όμως η ανώτερη ζώνη του τυμπάνου με τις ουράνιες δυνάμεις και οχτώ προφήτες ανάμεσα στα παράθυρα σε δεύτερη ζώνη. Στο νότιο τοίχο από το ιερό και δυτικότερα εικονίζονται η Γέννηση του Χριστού, η Υπαπαντή, η Βάπτισμα, η Μεταμόρφωση, η Ανάσταση του Λαζάρου, ο Βαϊφόρος, ο Μυστικός Δείπνος, ο Νιπτήρας, η Γεσθημανή σε τρεις φάσεις, η Προδοσία του Ιούδα, η Σταύρωση σε τρεις φάσεις, μπροστά στους αρχιερείς, ο Εμπαιγμός, ο Ελκόμενος, ο Επιτάφιος Θρήνος, ο Λίθος, η Εις Άδου Κάθοδος, η Ψηλάφηση του Θωμά, η Πεντηκοστή και η Αποτομή του Προδρόμου. Σε δεύτερη χαμηλότερη ζώνη εικονίζονται οι 24 οίκοι του Ακαθίστου Ύμνου. Σε τρίτη ζώνη ζωγραφίζεται ο ιερός κόσμος της Παλαιάς Διαθήκης. Τέλος στην κατώτερη ζώνη οι ολόσωμοι άγιοι ζωγραφίζονται μετωπικά, ενώ στα χέρια τους κρατούν ράβδο, δόρυ, σταυρό, λειψανοθήκη ή ευλογούν. Στη μεταβυζαντινή εποχή συνεχίζεται η παλαιά βυζαντινή συνήθεια να παριστάνεται στους τοιχογραφημένους ναούς ο κτήτορας προσφέροντας ομοίωμα του ναού.

5.5. ΑΓΙΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΑΕΤΟΥ

Στην κορυφή του λόφου, όπου υπάρχουν τα ερείπια του μεσαιωνικού φρουρίου του Αετού, βρίσκεται ο ναός του Αγίου Δημητρίου, καθολικό παλαιού μοναστηριού. Πρόκειται για στενόμακρη ξυλόστεγη αίθουσα με δίρριχτη στέγη. Οι τοίχοι χτίστηκαν με ακανόνιστους πωρολίθους της περιοχής και στους αρμούς χρησιμοποιήθηκε κονίαμα και μικρά θραύσματα κεραμιδιών. Στο ιερό και κάτω από τη σημερινή ξύλινη Αγία Τράπεζα σώζονται δύο σπειροειδής βάσεις και τμήμα κιονίσκου από παλαιότερη χρήση. Στο τεταρτοσφαίριο της κόγχης εικονίζεται η Πλατυτέρα με το Χριστό στο στήθος σε μετάλλιο. Το τέμπλο είναι λιθόχτιστο στις επιφάνειες προς τον κύριο ναό, στο επιστύλιο και στα εσωράχια είναι κατάγραφο. Στο κέντρο του επιστυλίου τοποθετείται η Δέηση με το Χριστό, που ευλογεί και κρατά ανοιχτό ευαγγέλιο. Σε πρώτη φάση παλαιότερα κάτω από το όνομα του αφιερωτή ιερομόναχου Ιωάσαφ, διακρινόταν η χρονολόγηση της παράστασης της Παναγίας του τέμπλου. Όλες οι εικόνες του τέμπλου είναι της ίδιας εποχής και ιστορήθηκαν από τον ίδιο καλλιτέχνη. Το 1689 σχεδιάστηκε και εκτελέστηκε στο ιερό του καθολικού του Αγίου Δημητρίου στο φρούριο του Αετού το εικονογραφικό πρόγραμμα από τον ανώνυμο ζωγράφο και με τη φροντίδα των ιερομονάχων Ανθίμου, Ιωάσαφ, Κοσμά, Ιωαννίκου και Διονυσίου. Στη δεύτερη φάση το 1713 με τη φροντίδα του ιερομονάχου Ταρασίου διακοσμήθηκε πιθανότατα ο κύριος ναός, το μικρό τμήμα στο νότιο τοίχο και ιδιαίτερα ο ένθρονος άγιος Δημήτριος.

5.6. ΑΓΙΑ ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΑΕΤΟΥ

Πρόκειται για μια μικρή ξυλόστεγη αίθουσα με δίρριχτη στέγη και ημικυκλική αψίδα. Βρίσκεται στη νοτιοανατολική άκρη του χωριού. Τελευταία τοποθετήθηκε καινούργια στέγη με αποτέλεσμα να χαμηλώσουν ελαφρά οι τοίχοι και να καταστραφεί το πάνω μέρος των τοιχογραφιών. Οι τοιχογραφίες είναι του 1751 και καλύπτουν το χώρο του ιερού και μικρό μέρος των πλάγιων πλευρών προς τη μεριά του τέμπλου, που είναι λίθινο καικατάγραφο. Το τεταρτοσφαίριο της κόγχης του ιερού κοσμεύει η Πλατυτέρα των Ουρανών. Στο μέτωπο της κόγχης τοποθετείται το «Άγιο Μαντίλη» και σε ολόκληρο το αέτωμα πάνω και στα πλάγια ζωγραφίζεται η Ανάληψη του Χριστού. Στη ζώνη του βόρειου και του νότιου τοίχου του ιερού ζωγραφίζεται η Λειτουργία των αγγέλων. Αριστερά από την κόγχη ιστορείται ολόσωμος ο πρωτομάρτυρας Στέφανος ενώ στην κόγχη της Πρόθεσης ο Χριστός στην Άκρα Ταπείνωση ανάμεσα στην Παναγία και στον ευαγγελιστή Ιωάννη. Στο βόρειο τοίχο σώζονται μόνο τρεις παραστάσεις που συνεχίζουν τις τοιχογραφίες του ιερού. Στο νότιο τοίχο εικονίζεται πολυπρόσωπη η Κοίμηση της Θεοτόκου με το επεισόδιο του Ιεφονία. Στο εσωράχιο της Ωραίας Πύλης εικονίζεται ο Χριστός σε μετάλλιο να ευλογεί και με τα δύο χέρια, ενώ στις παραστάδες δύο ολόσωμοι άγγελοι σηκώνουν τα χέρια και κρατούν το δίσκο. Τα χρώματα που επικρατούν είναι οι συνδυασμοί κόκκινου – καστανού, πράσινου – κίτρινου και μπλε – γαλάζιου. Οι προσωπογραφίες είναι λαϊκές αλλά δεν τους λείπει η χάρη και η ομορφιά.

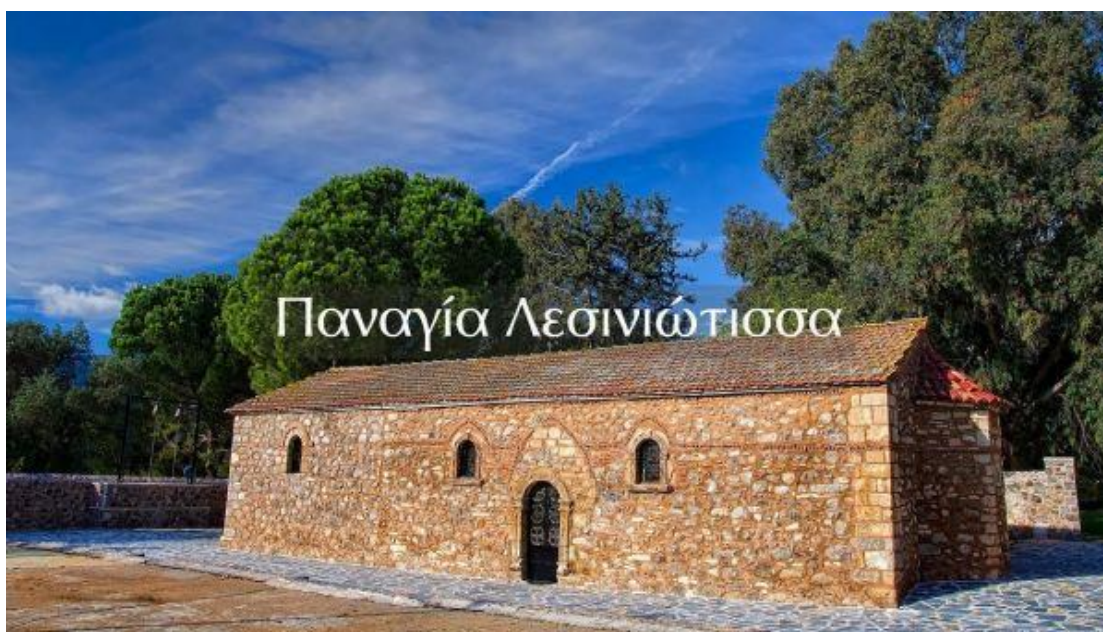
5.7. ΑΓΙΟΣ ΜΑΡΚΟΣ ΤΡΥΦΟΥ

Βόρεια του χωριού Τρύφου, σε απόσταση τριών περίπου χιλιομέτρων βρίσκεται ο ναός του Αγίου Μάρκου. Πρόκειται για μονόχωρη αίθουσα με επτάπλευρη αψίδα και δίρριχτη στέγη που σκεπάζεται με κεραμίδια. Η αψίδα στο πάνω μέρος έχει διπλή σειρά οδοντωτής ταινίας και στο μέτωπο του αετώματος κυκλικό φωτιστικό άνοιγμα. Από το εικονογραφικό πρόγραμμα σώζονται οι τοιχογραφίες του ανατολικού τοίχου του ιερού στο μεγαλύτερο μέρος τους και μερικά υπολείμματα στη νότια πλευρά. Σε καλή κατάσταση είναι οι τοιχογραφίες της κόγχης όπου στο τεταρτοσφαίριο ζωγραφίζεται η Πλατυτέρα των Ουρανών ως τη μέση. Στο νότιο τοίχο και δίπλα στο ιερό σώζονται σε κακή κατάσταση οι τοιχογραφίες της κάτω ζώνης. Είναι από τα ανατολικά ο άγιος Αθανάσιος, ολόσωμος και σε μετωπική στάση, ο πάτριωνας του ναού άγιος Μάρκος στην ίδια στάση, η Κοίμηση της Θεοτόκου και ο άγιος Δημήτριος.

5.8. ΠΑΝΑΓΙΑ Η ΛΕΣΙΝΙΩΤΙΣΣΑ

Στο μεγάλο κτήμα του Λεσινίου, νοτιδυτικά χαμηλού λόφου στην κορυφή του οποίου σώζονται ερείπια αρχαίου φρουρίου και σε αρκετή απόσταση δυτικά της Παλιοκατούνας βρίσκεται το μοναστήρι της Παναγίας Λεσινιώτισσας. Σε παλαιότερους χρόνους ο τόπος ήταν πλημμυρισμένος από έλη και οι προσβάσεις προς το χώρο του μοναστηριού ήταν ελάχιστες. Το καθολικό γνώρισε πολλές οικοδομικές φάσεις. Η παλαιότερη γνωστή χρονολογία οικοδόμησης είναι το 1595. Τα περιθυρώματα της νότιας τοξωτής θύρας έχουν γραμμωτή διακόσμηση. Στο εσωτερικό ο ναός είναι μονόχωρη μακρόστενη αίθουσα που χωρίζεται στο ιερό, στον κύριο ναό και στο νάρθηκα. Στεγάζεται με δίρριχτη στέγη. Η λατρευτική εικόνα του μοναστηριού, είναι του 1709, βρίσκεται σήμερα στη βυζαντινή εκκλησία της Παλαιοκατούνας. Στη νοτιοανατολική γωνία της περιμαντρωμένης αυλής σώζεται το διώροφο ηγουμενείο με τα κελιά. Είναι γνωστό πως το 1823 συγκεντρώθηκε πλήθος λαού από τις γύρω περιοχές στις νησίδες του Λεσινίου και κυρίως στο μοναστήρι της Παναγίας της Λεσινιώτισσας και απέκρουσε πολλές φορές επιθέσεις των Τούρκων και σε μια μάλιστα κυριεύσε και τρία κανόνια.

5.9. ΠΑΝΑΓΙΑ ΑΧΥΡΑ

Στο χωριό Αχυρά, που μεταφέρθηκε τα τελευταία τρία χρόνια εξαιτίας των κατολισθήσεων του εδάφους, σώζεται το καθολικό μοναστηρίου αφιερωμένο στην Κοίμηση της Θεοτόκου. Στους κατοίκους των γύρω χωριών το μοναστήρι είναι γνωστό με το όνομα Παναγία η Αχυριάτισσα. Τελευταίος αξιόλογος ηγούμενος της ιεράς μονής Αχυρά αναφέρεται στα χρόνια της Ελληνικής επανάστασης ο Θεοφάνης. Ο ναός είναι απλή μονόχωρη αίθουσα με δίρριχτη στέγη και μονόλοβο καμπαναριό στη δυτική πλευρά, είναι του 1833, όπως σημειώνεται στο υπέρθυρο της νότιας Θύρας. Χτίστηκε στη θέση παλαιότερου. Στο ιερό και στον κύριο ναό διασώζονται σε κακή κατάσταση τμήματα τοιχογραφιών, όπως η Πλατυτέρα και οι συλλειτουργούντες ιεράρχες στην κόγχη, ο Παντοκράτορας, οι προφήτες και οι Ευαγγελιστές στον κύριο ναό με τα ονόματα των αφιερωτών και χρονολογία 1889. Αξιόλογο είναι το ξυλόγλυπτο τέμπλο, έργο απλοϊκού τεχνίτη, με κληματαριά και σταφύλια, ζώα και αγγέλους που στεφανώνουν. Σώζεται η λατρευτική εικόνα με την Κοίμηση της Θεοτόκου, αλλά δεν διατηρείται σε καλή κατάσταση. Παριστάνει το γνωστό εικονογραφικό τύπο : το Χριστό στο κέντρο να κρατά την ψυχή της και πάνω τη Μετάσταση με τους αγγέλους που την οδηγούν στον ουρανό. Ο ζωγράφος χρησιμοποιούσε καλό πρότυπο του 16^{ου} ή του 17^{ου} αιώνα.

5.10. ΑΓΙΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΠΟΡΤΑΣ ΜΠΑΜΠΙΝΗΣ

Σε ύψωμα του αρχαίου περιτειχισμένου Κάτρου των Φοιτιών, τρία χιλιόμετρα περίπου βόρεια του χωριού Μπαμπίνη, χτίστηκε η μονή της Πόρτας αφιερωμένη στον άγιο Γεώργιο. Προς την ανατολική πλευρά της μεγάλης περιτειχισμένης αυλής υψώνεται το καλλίγραμο καθολικό. Αποτελεί συνδυασμό τρίκλιτης τρουλλαίας βασιλικής με εγγεγραμμένο σταυροειδή. Βόρεια και νότια διαγράφονται επτάπλευροι χοροί αγιορείτικου τύπου, που χαρίζουν κομψότητα στο μνημείο. Εφτάπλευρη εξάλλου είναι και η ασίδα του ιερού. Στο τεταρτοσφαίριο της κόγχης παριστάνεται η Πλατυτέρα των Ουρανών με το Χριστό που φορεί σταχτοπράσινο φόρεμα μέσα σε λευκό μετάλλιο. Δεξιά της κόγχης ζωγραφίζονται ολόσωμοι οι άγιοι Ελευθέριος και Βλάσιος. Έχοντας ως κριτήριο τις δύο τοιχογραφίες του κύριου ναού τις οποίες τεχνοτροπικά τοποθετήσουμε στα τέλη του 16^{ου} ή στις αρχές του 17^{ου} αιώνα, τον κατάλογο της Πρόθεσης που μνημονεύει μητροπολίτες πολύ πριν το 1726, καθώς επίσης και τον σπάνιο για την περιοχή αρχιτεκτονικό τύπο του καθολικού, μπορούμε να τοποθετήσουμε χρονολογικά την ανέγερση του κτηρίου στην ίδια με τις δύο τοιχογραφίες εποχή.

5.11. ΠΡΟΦΗΤΗΣ ΗΛΙΑΣ ΔΡΑΓΑΜΕΣΤΟΥ

Πάνω σε λόφο της Βελούτσας, τρία περίπου χιλιόμετρα νότια του χωριού Δραγαμέστο, σημερινό Καραϊσκάκη υψώνεται το μοναστήρι του προφήτη Ηλία. Η παλαιότερη μαρτυρία γι' αυτό περιλαμβάνεται σε τουρκικό έγγραφο του 1704, που βρίσκεται στα Γ.Α.Κ., ενώ αμφίβολη είναι η χρονολογία 1562, κατά την οποία αναφέρει ως ηγούμενο τον Ευθύμιο ο συντάκτης του συναξαριού του αγίου Βαρβάρου και ηγούμενος της Μονής της Πόρτας Μπαμπίνης Ματθαίος. Σπουδαίο ρόλο έπαιξε το μοναστήρι στην επανάσταση του 1821. Ο ναός παρουσιάζει τριπλό ενδιαφέρον : 1. Για το αρχιτεκτονικό του σχήμα, 2. Για τοεικονογραφικό του πρόγραμμα και 3. Για το ιστορικό καντήλι, ένα από τα αξιολογότερα κειμήλια του Ξηρομέρου. Το καθολικό σχηματίζει ελεύθερο σταυρό με υπερυψωμένο κυλινδρικό τρούλλο και τρίπλευρη ασίδα, οι πλευρές της οποίας διακοσμούνται με αβαθή επιμήκη αψιδώματα που απολήγουν σε τόξο με διπλή καμπυλότητα. Υπάρχει οργανωμένο εικονογραφικό πρόγραμμα. Τα θέματα τοποθετούνται σε ζώνες που περιτρέχουν όλες τις πλευρές του ναού. Στο τεταρτοσφαίριο της κόγχης η Πλατυτέρα είναι νεότερη. Ζωγραφίστηκε το 1902, στο χώρο της παλαιάς, που προφανώς είχε καταστραφεί, πράγμα που σημαίνει ότι μέχρι τότε το μοναστήρι δεν είχε εγκαταλειφθεί. Εικονογραφικό ενδιαφέρον παρουσιάζει ο πεσσός που χωρίζει τον κύριο ναό και το νάρθηκα. Στο τέμπλο και προς το βόρειο τοίχο σώζεται σε προσκυνητάρι η λατρευτική εικόνα του ναού, έργο πιθανότατα των αρχών του 18^{ου} αιώνα. Δύο ξεχωριστά εικονογραφικά στοιχεία αξίζουν ιδιαίτερη προσοχή : 1. Ο ζωγράφος προσπάθησε στο εικονογραφικό πρόγραμμα του ναού να εντάξει ένα είδος «εικονογραφημένου Κυριακοδρομίου» με τις ανάλογες ευαγγελικές σκηνές. 2. Είχε ήδη επικρατήσει η συνήθεια να τοποθετούν στους πεσσούς που στηρίζουν τον τρούλλο ή την οροφή νεότερους αγίους ή νεομάρτυρες που ως «στύλοι της Ορθοδοξίας» στηρίζουν την εκκλησία. Από τα κειμήλια του μοναστηριού σώθηκε ασημένιο καντήλι, αφιερωμένο στον ξηρομερίτη οπλαρχηγό Γιάννου Βαρνακιώτη.

5.12. ΠΑΝΑΓΙΤΣΑ ΑΧΙΛΛΕΙΟΥ

Ανατολικά του χωριού Αχίλλειο ή Βασιλόπουλο Ξηρομέρου υψώνεται στην πλαγιά κομψός ναΐσκος αφιερωμένος στην Κοίμηση της Θεοτόκου. Οι ντόπιοι τον ονομάζουν Παναγίτσα και Αγία Τρίτη, γιατί γιορτάζει την Τρίτη ημέρα του Πάσχα. Ο τετράπλευρος εξωτερικά πυργίσκος στηρίζεται σε τύμπανο που υψώνεται στο σημείο συνάντησης των κεραίων του σταυρού με τρόπο που όλο το βάρος να πέφτει στα τόξα, που σχηματίζουν εσωτερικά οι δύο μακριές πλευρές του ναού και φτάνουν ως το δάπεδο. Ο ναός είναι κατάγραφος αλλά οι περισσότερες τοιχογραφίες είναι σχεδόν κατεστραμμένες. Στο ιερό μόλις διακρίνεται η Πλατυτέρα με το Χριστό στην αγκαλιά, ενώ στην καμάρα μπροστά από την αψίδα εικονίζεται η Ανάληψη και στο βόριο τοίχο το όραμα του Πέτρου της Αέξάνδρειας. Το τέμπλο είναι λιθόχτιστο και οι τοιχογραφίες του έχουν επιζωγραφιστεί σε μεγάλο βαθμό. Από τα δείγματα ζωγραφικής που υπάρχουν μπορούμε να υποστηρίξουμε πως η διακόσμηση του ναΐσκου έγινε στα μέσα ή στα τέλη του 17^{ου} αιώνα.

5.13. ΠΑΝΑΓΙΑ ΡΟΜΒΗΣ

Στη δυτική πλευρά των Ακαρνανικών, ανάμεσα σε δάση και γκρεμούς, βρίσκεται το μοναστήρι της Ρόμβης, που είναι αφιερωμένο το Γενέσιο της Θεοτόκου. Στον περιμαντρωμένο χώρο το καθολικό είναι χτισμένο στη βόρεια πλευρά, αλλά όχι στο κέντρο της μεγάλης αυλής με το ακανόνιστο σχήμα. Το καθολικό αποτελείται από μονόχωρη αίθουσα με ημικυκλική αψίδα ανατολικά. Στο τεταρτοσφαίριο της κόγχης εικονίζεται η Πλατυτέρα και στον κύλινδρο της αψίδας κάτω σε ζώνη η Μετάληψη και Μετάδοση των Αποστόλων. Εικονογραφικό ενδιαφέρον, ως προς την αναζήτηση του προτύπου, παρουσιάζει το θέμα του θόλου. Το λιθόχτιστο τέμπλο έχει τρεις εισόδους προς το ιερό.

5.14. ΑΓΙΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ Ο ΘΕΟΛΟΓΟΣ ΣΚΟΥΡΤΟΥ

Ανατολικά της Σκουρτού, στο δασικό δρόμο που βγάζει στο Λιγοβίτσι, υψώνεται σταιρεπίστεγος ναΐσκος της κατηγορίας Α2 κατά τον Ορλάνδο, αφού οι πλαϊνοί τοίχοι εσωτερικά, στο τμήμα που βρίσκεται κάτω από την εγκάρσια καμάρα, παρουσιάζουν μικρή εσοχή. Τον κύλινδρο της κόγχης διατρυπά μονόλοβο παράθυρο με πλίνθινο τόξο. Ο ναΐσκος είναι ασβεστοχρισμένος και δε φαίνεται να ήταν τοιχογραφημένος.

ΑΓΙΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ Ο ΘΕΟΛΟΓΟΣ ΣΚΟΥΡΤΟΥ

5.15. ΑΓΙΑ ΣΩΤΗΡΑ ΣΚΟΥΡΤΟΥ

Ανατολικά του χωριού, στο δάσος με τις βελανιδιές, βρίσκεται ο ναός του Σωτήρα, γνωστός στους κατοίκους της περιοχής ως «Αγία Σωτήρα». Είναι ερειπωμένος και διατηρούνται οι τοίχοι του σε ύψος 2μ. Παρουσιάζει δύο οικοδομικές φάσεις : α) Σε πρώτη φάση χτίστηκε το ανατολικό τμήμα στον τύπο του σταυρεπίστεγου με ημικυκλική αψίδα. Χρησιμοποιήθηκαν ελαφρά επεξεργασμένοι λίθοι, ενώ σε οριζόντιες στρώσεις τοποθετήθηκαν απλές σειρές πλίνθων. β) Σε δεύτερη φάση συμπληρώθηκε το δυτικό τμήμα στον τύπο του ελεύθερου σταυρού. Στην τοιχοποιία χρησιμοποιήθηκαν αργοί λίθοι και κομμάτια πλίνθων. Οι δύο οικοδομικές φάσεις θυμίζουν επεκτάσεις παλαιότερων βυζαντινών ναών, όπως της Μυρτιάς και των Αγίων Αποστόλων Νερομάνας που αναφέρθηκαν παραπάνω.

5.16. ΑΓΙΟΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΣΚΟΥΡΤΟΥ

Ανατολικότερα της Αγίας Σωτήρας σώζονται τα ερείπια του Αγίου Βασιλείου. Ο ναΐσκος είναι χτισμένος με αργούς λίθους. Ανατολικά εξέχει τρίπλευρη αψίδα, ενώ στις μακριές πλευρές εσωτερικά ανοίγονται τυφλές αψίδες, κάτω από την εγκάρσια καμάρα και στα πλάγια. Ανήκει στην κατηγορία Α3 των σταυρεπιστέγων κατά τον Ορλάνδο.

5.17. ΑΓΙΟΙ ΘΕΟΔΩΡΟΙ ΣΚΟΥΡΤΟΥ

Δυτικά του χωριού βρίσκεται ο ναός των Αγίων Θεοδώρων μισοερειπωμένος. Είναι σταυρεπίστεγος και ανήκει στην κατηγορία Α1 κατά τον Ορλάνδο. Η τοιχοποιία του είναι από αργούς λίθους, ανάμεσα στους οποίους παρεμβάλλονται κομμάτια πλίνθων. Οι πλάγιες πλευρές σώζονται ως το ύψος της στέγης και μας αποκαλύπτουν τη διαμόρφωσή της. Ο ναός διαθέτει ανατολικά τρεις κόγχες, από τις οποίες η κεντρική εξέχει με τη μορφή ημικυκλικής αψίδας. Στο νότιο τύμπανο της εγκάρσιας καμάρας το μονόλοβο τοξωτό άνοιγμα στέφεται από οδοντωτή ταινία, που συνεχίζεται και οριζόντια. Το μνημείο ήταν τοιχογραφημένο. Μόλις διακρίνεται στο τεταρτοσφαίριο της κεντρικής κόγχης παράσταση της Παναγίας ανάμεσα σε δύο ολόσωμες μορφές, πιθανότατα των αγίων Θεοδώρων. Στο Διακονικό διακρίνεται άγιος με έντονα περιγράμματα, ενώ στην κόγχη της Πρόθεσης απέμειναν ελάχιστα ίχνη.

5.18. ΖΩΟΔΟΧΟΣ ΠΗΓΗ ΑΡΧΟΝΤΟΧΩΡΙΟΥ

Στενόμακρος ναός, εσωτερικά καμαροσκέπαστος και με δίρριχτη στέγη εξωτερικά. Η τοιχοδομία του αποτελείται από ελαφρά επεξεργασμένες ασβεστόπετρες που τοποθετούνται σε οριζόντιες στρώσεις με λίγο κονίαμα. Της ίδιας κατασκευής είναι και η ημικυκλική αψίδα. Ο ναός παρουσιάζει εξαιρετικό ενδιαφέρον : α) για το εικονογραφικό πρόγραμμα β) για τον τρόπο με τον οποίο παρουσιάζεται η επιγραφή του κύριου ναού και γ) για τα πρόσωπα της επιγραφής. Χαριτωμένη παράσταση στο μέτωπο, πάνω από την τοξωτή Ωραία Πύλη, εικονίζεται ο Αναπεσών, που τον κρατούν δύο άγγελοι. Γενικά ο ζωγράφος που δούλεψε με το συνεργείο του το 1669 – 70 στο ναό, εφάρμοσε ένα ευρύ εικονογραφικό πρόγραμμα. Το 1670, αφού το 1669 τελείωσε η αγιογράφηση του κύριου ναού, με χρηματοδότη ίσως μόνο το Λογοθέτη, ζωγραφίστηκε και ο νάρθηκας με τις τοιχογραφίες.

5.19.ΑΓΙΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΑΡΧΟΝΤΟΧΩΡΙΟΥ

Ο ναός του Αγίου Γεωργίου βρίσκεται μέσα στο χωριό Αρχοντοχώρι. Αποτελείται από μονόχωρη ξυλόστεγη αίθουσα με χαμηλή ημικυκλική αψίδα. Οι τοίχοι είναι με αργολιθοδομή κι έχουν χτιστεί με νότια ασπροκόκκινη πέτρα. Η δίρριχτη στέγη είναι σκεπασμένη με κεραμύδια. Από τις τοιχογραφίες του ναού σώζονται, σε κακή κατάσταση, οι περισσότερες του ιερού και του λιθόχτιστου τέμπλου. Στο τεταρτοσφαίριο της κόγχης ζωγραφίζεται ως τη μέση η Πλατυτέρα με ανοιχτά τα χέρια της. Στο στήθος της σε μετάλλιο, τοποθετείται ο Χριστός που ευλογεί. Στο μέτωπο πάνω από την αψίδα, ζωγραφίζεται η Ανάληψη του Χριστού. Στης κόγχη της Πρόθεσης εικονίζεται ο Χριστός στην άκρα Ταπείνωση και δίπλα του σε δεύτερο επίπεδο ζωγραφίζονται ολόσωμοι η Παναγία και ο μαθητής του Ιωάννης. Το λιθόχτιστο τέμπλο υψώνεται ως τα δοκάρια της στέγης και ζωγραφίζεται ακόμη και εσωράχια. Έχει τρεις εισόδους προς το ιερό. Στο επάνω μέρος τα θέματα έχουν εντελώς καταστραφεί. Χαμηλότερα υπάρχει έξεργη λίθινη ταινία, ένα είδος κοσμήτη, και ζωγραφίζεται η πάνω ζώνη με τη Μεγάλη Δέηση και η κάτω με τους προφήτες. Ο Άγιος Γεώργιος ανηκει στις εκκλησίες του χωριού που χτίστηκαν και ζωγραφίστηκαν στο δεύτερο μισό του 18^{ου} αιώνα, μαζί με τον Άγιο Δημήτριο, τον Άγιο Νικόλαο τον εν Βουνένοις, και τον Άγιο Αθανάσιο.

5.20. ΑΓΙΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΑΡΧΟΝΤΟΧΩΡΙΟΥ

Ο ναός αποτελεί μονόχωρη αίθουσα με είσοδο από τα δυτικά. Είναι πετρόχτιστος με ημικυκλική αψίδα και δίριχτη στέγη που σκεπάζεται με κεραμίδια. Σώζονται τοιχογραφίες στο ιερό και στο λιθόχτιστο τέμπλο, που είναι χαμηλό και δεν υψώνεται ως τα δοκάρια της οροφής. Οι περισσότερες τοιχογραφίες είναι επιζωγραφισμένες και καλύπτουν την ανατολική πλευρά του ιερού. Στο τεταρτοσφαίριο της κόγχης εικονίζεται στο συνηθισμένο τύπο η Πλατυτέρα με το Χριστό στο στήθος σε μετάλλιο. Στο επιστύλιο του τέμπλου απλώνεται η Μεγάλη Δέηση. Στο κέντρο βρίσκεται ο Χριστός ως Σωτήρας, έθρονος, έχει στα γόνατά του ανοιχτό ευαγγέλιο και ευλογεί και με τα δύο χέρια. Οι τοιχογραφίες του Αγίου Δημητρίου όπως και του Αγίου Γεωργίου του ίδιου χώρου, ανήκουν στην τυπική ζωγραφική του δεύτερου μισού του 18^{ου} αιώνα.

5.21. ΠΑΝΑΓΙΑ ΖΑΠΑΤΙΝΑΣ

Νοτιοδυτικά του Αρχοντοχωρίου, σε απόσταση περίπου τεσσάρων χιλιομέτρων, υψώνεται σε χαμηλό λοφίσκο το μοναστήρι της Παναγίας Ζαπατίνας. Σώζεται ο μεγάλος περιτειχισμένος περίβολος και το καθολικό προς τη βορειοανατολική πλευρά του. Η μάντρα είναι χτισμένη με αργολιθοδομή και χρησιμοποιείται ασπροκόκκινη πέτρα της περιοχής. Το καθολικό είναι χτισμένο με την ίδια πέτρα, που τοποθετείται σε οριζόντιες στρώσεις χωρίς πλίνθους στους αρμούς. Πρόκειται για μονόχωρη αίθουσα με ημικυκλική αψίδα στην ανατολική πλευρά. Ο ναός ήταν τοιχογραφημένος, αλλά ελάχιστα ξεθωριασμένα πρόσωπα και χρώματα διακρίνονται, όπου επιτρέπει η νεότερη ασβεστόχριση. Στο τυφλό τοξωτό αψίδωμα της νότιας πλευράς διακρίνονται τέσσερις άγιοι : ο άγιος Σάββας, ο άγιος Αντώνιος και ο άγιος Κωνσταντίνος και η αγία Ελένη. Πρόκειται για απλοϊκή τέχνη του τέλους του 18^{ου} αιώνα.

5.22. ΑΓΙΟΣ ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΣ ΜΑΧΑΙΡΑ

Ο άγιος Χριστόφορος Μαχαιρά είναι ένας απλός μονόχωρος καμαροσκεπής ναός με ημικυκλική αψίδα, που εξέχει ανατολικά και με λιθόχτιστο τέμπλο. Τελευταία επεκτάθηκε προς τα δυτικά. Στον παλαιό ναΐσκο σώζονται δύο στρώματα τοιχογραφιών. Το νεότερο στρώμα επικάλυψε το παλαιότερο, αλλά και αυτό δέχτηκε επιζωγραφίσεις. Από το δεύτερο στρώμα διατηρούνται καλύτερα στην κλείδα της καμάρας ο Παλαιός των Ημερών, ο Παντοκράτορας και ο Μεγάλης Βουλής Άγγελος σε χωριστές ακτινωτές δόξες. Γύρω τους ζωγραφίζονται ως τη μέση προφήτες με ενεπίγραφα ειλητάρια στα χέρια. Στα πλάγια η ζώνη των ολόσωμων αγίων. Από τις συνθέσεις ξεχωρίζει μόνονη Γέννηση του Χριστού και κυρίως το λουτρό του νηπίου. Τ λίγα τμήματα, που δεν είναι επιζωγραφισμένα, αποκαλύπτουν δεξιότεχνη ζωγράφο με σχεδιαστικές δυνατότητες όχι τυχαίες, και με ικανοποιητική γνώση των συνδυασμών των χρωμάτων.

ΑΓΙΟΣ ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΣ ΜΑΧΑΙΡΑ

5.23. ΑΓΙΑ ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ ΠΑΛΙΑΜΠΕΛΩΝ

Κοντά στο δρόμο προς τη Βόνιτσα, στα βορειοδυτικά Παλιάμπελα, βρίσκεται ο ναός της Αγίας Παρασκευής, που ήταν καθολικό μικρού μοναστηριακού χαρακτήρα. Με μονόλιθους κατασκευάζεται το τοξωτό που στέφεται με ορθογώνιο πλαίσιο. Το έτος της αρχικής οικοδόμησης του ναού, το 1749, πρέπει να φιλοτεχνήθηκε και η μοναδική σήμερα τοιχογραφία στην κόγχη της Πρόθεσης. Ο Χριστός, στον τύπο της Άκρας Ταπείνωσης, περιβάλλεται από την Παναγία και τον Ιωάννη που μόλις διακρίνεται εξαιτίας του ασβεστωμένου στρώματος. Στη νότια πλευρά του ναού βρίσκονται τα ερείπια των κελλιών και 200μ. δυτικά του μοναστηριού διακρίνεται μισοκατεστραμμένη η κρήνη του.

5.24.ΚΟΙΜΗΣΗ ΘΕΟΤΟΚΟΥ ΚΑΣΤΡΟΥ ΒΟΝΙΤΣΑΣ

Στην περιοχή της Βόνιτσας υπάρχουν δύο κομποί ναοί, έργα του ίδιου αρχιτέκτονα. Είναι και οι δύο αφιερωμένοι στην Κοίμηση της Θεοτόκου. Ο ένας βρίσκεται στο δρόμο που από την πόλη της Βόνιτσας οδηγεί στο βενετσιάνικο φρούριο. Έχει σχήμα ελεύθερου σταυρού, στεγάζεται με καμάρες και στο σημείο συνάντησης των κεραιών υψώνεται ευρύς κυλινδρικός τρούλλος με ψηλό τύμπανο. Στη βόρεια πλευρά τοποθετήθηκε δίλοβο καμπαναριό με αετωματική απόληξη. Ο ναός είναι χτισμένος με ελαφρά επεξεργασμένες ασβεστόπετρες και κονίαμα. Ήταν κατάγραφος, όμως με τον καιρό και με τις διάφορες επισκευές, τα περισσότερα τμήματα των τοιχογραφιών κατέπεσαν μαζί με τα επιχρίσματα.

5.25.ΚΟΙΜΗΣΗ ΘΕΟΤΟΚΟΥ (=ΠΑΝΑΓΟΥΛΑ) ΒΟΝΙΤΣΑΣ

Ο δεύτερος ναός, που έχει το ίδιο αρχιτεκτονικό σχήμα, βρίσκεται πέντε χιλιόμετρα ανατολικότερα της Βόνιτσας στην πλαγιά, λίγο πιο πάνω από την Αλιγιώτισσα, στη θέση Αμαδερός. Σχηματίζει ελεύθερο σταυρό με καμάρες και κυλινδρικό τρούλλο στο κέντρο. Στο τεταρτοσφαίριο της κόγχης τοποθετείται η Πλατυτέρα με το Χριστό σε μετάλλιο και δύο αγγέλους στα πλάγια, επίσης σε μετάλλια. Όλες οι σκηνές χωρίζονται μετεξύ τους με χοντρές γραμμές. Στόχος του ζωγράφου ήταν να απεικονίσει, όσο ήταν δυνατό, περισσότερα θέματα και πρόσωπα, τάση που παρουσιάζεται στους περισσότερους αγιογράφους του 18^{ου} αιώνα που είναι συγχρόνως τοιχογράφοι και ζωγράφοι φορητών εικόνων.

5.26.ΑΓΙΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΠΑΛΑΙΡΟΥ

Νοτιοδυτικά της Πααλαίρου ή αλλιώς Ζεβέρδας, στα ριζά της δυτικής οροσειράς των Ακαρνανικών που είναι γνωστή με το όνομα Σέρεκας, βρίσκεται σε περίβλεπτη θέση, από το 1752, η μονή Αγίου Δημητρίου. Το καθολικό κατέχει τη νότια πλευρά του μοναστηριού, ενώ η παλαιότερη σειρά των κελιών είναι στη δυτική πλευρά χτισμένη το Φεβρουάριο του 1814 σύμφωνα με εντοιχισμένη εξωτερική επιγραφή. Το καθολικό είναι μονόχωρη λιθόχτιστη βασιλική με ημικυκλική αψίδα και δίρριχτη κεραμιδωτή στέγη. Ο ναός είναι κατάγραφος, διακοσμημένος από καλό τεχνίτη, αλλά η σημερινή κατάσταση των τοιχογραφιών από την υγρασία και την αιθόλη δυσχεραίνει οποιαδήποτε μελέτη. Το μοναστήρι διαθέτει πλήθος χρυσών και αργυρών αφιερωμάτων που φανερώνει ότι ένα διάστημα (δεύτερο μισό του 18^{ου} αιώνα και πρώτο μισό του 19^{ου} αιώνα), αποτέλεσε σημαντικό λατρευτικό κέντρο της περιοχής.

5.27.ΑΓΙΑ ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ ΣΤΑΝΟΥ

Ανατολικά της λίμνης Αμβρακίας, απέναντι από τη Στάνου, βρίσκεται σκαρφαλωμένος στην απότομη πλαγιά ο ναΐσκος της Αγίας Πααρασκευής. Πρόκειται για μικρό μονόχωρο ναό με ημικυκλική αψίδα και δίρριχτη στέγη, του οποίου το ανατολικό τμήμα φτάνει ως το άνοιγμα της σπηλιάς, που σχηματίζει ο απόκρημνος βράχος. Σημαντικές τοιχογραφίες είναι αυτή του Πέτρου της Αλεξάνδρειας. Σώζεται το επάνω τμήμα της μορφής του Πέτρου από τη σκηνή του οράματος. Ο πατριάρχης στα χέρια του κρατεί ανοιχτό ειλητάριο με το γνωστό ερώτημα : ΤΙΣ ΣΟΥ / ΤΟΝ Χ/ΗΤΟΝΙΑ ΣΩ/ΤΕΡ ΔΙΗΛΑΙ. Ο Χριστός – Παντοκράτωρ. Διακρίνεται το μισό σχεδόν πρόσωπο με το φωτοστέφανο και τμήμα του λαιμού και του αριστερού ώμου. Οι Στρατιώτες από την Ανάσταση. Εικονίζονται κεφάλια πολλών κοιμισμένων και ανέκφραστων στρατιωτών με κωνικές περικεφαλαίες, ασπίδες και όρθια δόρατα. Τονίζεται η προοπτική απόδοση με τρόπο ώστε να δημιουργείται η αίσθηση του πλήθους. Τα σωζόμενα μικρά τμήματα αποκαλύπτουν δόκιμο ζωγράφο του 16^{ου} αιώνα.

5.28. ΚΟΙΜΗΣΗ ΘΕΟΤΟΚΟΥ ΑΜΒΡΑΚΙΑΣ

Στο ερειπωμένο και έρημο σήμερα χωριό της Αμβρακίας σώζεται ο ναός της Κοίμησης της Θεοτόκου, που σύμφωνα με τη σκαλιστή επιγραφή στο υπέρυθρο της δυτικής εισόδου χτίστηκε το 1680. Πρόκειται για μονόχωρη αίθουσα με τρεις κόγχες στην ανατολική πλευρά, από τις οποίες η κεντρική εξέχει ανατολικά με τη μορφή ημικυκλικής αψίδας. Οι τοίχοι είναι χτισμένοι με ελαφρά επεξεργασμένες ασβεστόπετρες, που τελευταία ασβεστοχρίστηκαν. Ο ναός ήταν κατάγραφος με τοιχογραφίες της ίδιας εποχής (1680), αλλά με τη συνεχή ασβεστόχριση οι περισσότερες τοιχογραφίες καταστράφηκαν ή καλύφθηκαν. Η Πλατυτέρα είναι στον τύπο της Βλαχερνίτισσας με το Χριστό ως τη μέση που ευλογεί και με τα δυο χέρια στο τεταρτοσφαίριο της κόγχης, ο Χριστός μόνος στην Άκρα Ταπείνωση και ο φτερωτός Ιησούς Χριστός ως ο Μεγάλης Βουλής Άγγελος στην κόγχη του διακονικού, φανερώνουν την εκφραστική δύναμη του ζωγράφου.

5.29. ΜΕΤΑΜΟΡΦΩΣΗ ΣΤΑΝΟΥ

Στο παλαιό χωριό, που βρίσκεται πάνω από τπ καινούργιο, διατηρείται σε καλή κατάσταση η εκκλησία της Μεταμόρφωσης του Σωτήρα. Σε πλάτωμα της πλαγιάς, στο κέντρο περιμαντρωμένου περιβόλου, υψώνεται ο μονόχωρος ναός με ημικυκλική αψίδα ανατολικά και εγκάρσια αίθουσα δυτικά, που προεκτείνεται πέρα από τη βόρεια πλευρά. Ο ναός διαθέτει τρεις εισόδους, μια από κάθε πλευρά. Η βόρεια και η νότια είναι τοξωτές με μονόλιθα σκαλιστά περιθυρώματα. Στο υπέρυθρο της βόρειας σκαλίζεται επιγραφή με τη χρονολογία και με τα ονόματα του πρωτομάστορα και του κτήτορα.

5.30. ΑΓΙΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΣΤΑΝΟΥ

Κοντά στη Μεταμόρφωση βρίσκεται ο Άγιος Γεώργιος. Πρόκειται για μονόχωρη αίθουσα με ημικυκλική αψίδα, ανατολικά. Η στέγη είναι δίρριχτη και καταλήγει ανατολικά και δυτικά σε μισό κεντρί. Το ιερό χωρίζεται από τον κύριο ναό με λιθόχτιστο τέμπλο. Στο δάπεδο διατηρείται η επιμελημένη πλακόστρωση και μπροστά από το τέμπλο διαμορφώνεται περίτεχνο ομφάλιο με δύο λίθινες μόνιμες βάσεις για κηροπήγια στα πλάγια. Είναι τοιχογραφημένη μόνο η κόγχη του ιερού. Στο τεταρτοσφαίριο η Πλατυτέρα με το Χριστό που ευλογεί και με τα δύο χέρια και κάτω τέσσερις συλλειτουργούντες ιεράρχες από τους οποίους διακρίνεται ο Βασίλειος και ο Χρυσόστομος. Τα τεχνοτροπικά χαρακτηριστικά μας οδηγούν στο ζωγράφο της γειτονικής Μεταμόρφωσης, που πρέπει να εργάστηκε εδώ την ίδια εποχή, δηλαδή το 18^ο αιώνα.

5.31.ΑΓΙΑ ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ ΣΑΡΔΙΝΙΩΝ

Βόρεια του δρόμου Σαρδινίων – Βαρετάδας, ανάμεσα σε λοφίσκους, βρίσκεται η Μονή Αγίας Παρασκευής. Στο κέντρο περιμαντρωμένης αυλής υψώνεται το καθολικό, ενώ στη δυτική πλευρά διατηρείται διώροφο συγκρότημα λιθόχτιστων κελλιών με ξυλοδεσίες και εξώστες. Στις υπόλοιπες πλευρές τα κελλιά είναι ερειπωμένα. Ο ναός είναι σταυροειδής με οκτάπλευρο τρούλλο, που σε κάθε πλευρά του ανοίγεται από ένα μονόλοβο τοξωτό παράθυρο. Στη δυτική πλευρά του τρούλλου σώζεται σκυφίο με κυανόχρωμη διακόσμηση. Ο ναός παρουσιάζει ένα παραφορτωμένο εικονογραφικό πρόγραμμα σε πέντε ζώνες που περιτρέχουν όλες τις πλευρές. Στο τεταρτοσφαίριο της κόγχης η ένθρονη Θεοτόκος με το Χριστό στα γόνατά της εικονίζεται ανάμεσα σε δύο ολόσωμους αγγέλους που την προσκυνούν. Το ιερό χωρίζεται από τον κύριο ναό με απλό ξυλόγλυπτο τέμπλο. Στον τρούλλο εικονίζεται ο Παντοκράτορας και στο τύμπανο οι ουράνιες δυνάμεις και ολόσωμοι προφύτες. Αξίζει για την ιστορία να ξαναμεταγράψουμε εδώ δύο από τις έξι ιδιόχειρες σημειώσεις των αρματολών και κλεφτών της περιοχής Βάλτου, που όλες είναι γραμμένες στο βόρειο τοίχο της εισόδου από το νάρθηκα στον κύριο ναό, γύρω από την τοιχογραφία με τον άγιο Βάρβαρο.

5.32.ΠΑΝΑΓΙΑ ΒΑΡΕΤΑΔΑΣ

Μισή ώρα νοτιοδυτικά του χωριού Βαρετάδα προβάλλει στην πλαγιά πυκνού δάσους το μοναστήρι της Παναγίας, που είναι αφιερωμένο στην Κόιμήσή της. Το καθολικό ανήκει στον τύπο του μονόκλιτου σταυρεπίστεγου ναού με οκτάπλευρο τρούλλο. Η πλακοσκέπαστη στέγη εξωτερικά είναι δίρριχτη και η εγκάρσια κεραία καταλήγει σε αετώματα. Το καθολικό είναι περιτειχισμένο, και στη βορειοδυτική πλευρά σώζεται διώροφο κτίσμα με κελλιά. Στην κόγχη της Πρόθεσης εικονίζεται ο Χριστός στον τύπο της Άκρας Ταπείνωσης, χωρίς την Παναγία και τον Ιωάννη. Στο τεταρτοσφαίριο της κόγχης εικονίζεται η Πλατυτέρα με το Χριστό στην αγκυαλιά της. Οι τοιχογραφίες του εξωνάρθηκα είναι ζωγραφισμένες από τον ίδιο τον ζωγράφο του κύριου ναού.

5.33. ΜΟΝΗ ΔΡΥΜΟΝΑΡΙΟΥ ΦΛΩΡΙΑΔΑΣ

Ακολουθώντας το δασικό δρόμο προς τη χαράδρα, στη νότια της Φλωριάδας κι ανεβαίνοντας από εκεί άλλο τόσο δρόμο, σε τρία τέταρτα της ώρας, συναντά κανείς το Δρυμονάρι. Το μοναστήρι βρίσκεται μέσα σε πυκνό δρυμό, απ'όπου πήρε και την ονομασία του. Το καθολικό είναι χτισμένο σε διαφορετικά χρονικά διαστήματα. Ο χώρος του κύριου ναού με τον εσωνάρθηκα είναι κτίσμα πιθανότατα των αρχών του 17^{ου} αιώνα. Η παλαιότερη χρονολογία που σώζεται στο βημόθυρο είναι του 1639. Το τέμπλο του ναού είναι ξυλόγλυπτο με διακοσμήσεις φυλλωμάτων, κλάδων και σχηματοποιημένων ανθεμίων. Το επιστύλιο χωρίζεται σε δύο ζώνες. Στην πάνω ζώνη τοποθετείται η Μεγάλη δέηση, ο Χριστός ανάμεσα στην Παναγία, στον Πρόδρομο και στους δώδεκα Αποστόλους. Στη δεύτερη ζώνη το Δωδεκάορτο. Οι εικόνες του επιστυλίου έχουν τεχνοτροπική συγγένεια με τις παραστάσεις του βημοθύρου. Στο τεταρτοσφαίριο της κόγχης η Πλατυτέρα με το Χριστό στο στήθος. Κάτω ου συλλειτουργούντες ιεράρχες Ιάκωβος ο Αδελφόθεος, Βασίλειος, Χρυσόστομος και Γρηγόριος ο Θεολόγος. Αριστερά ολόσωμος ο διάκονος Στέφανος και δεξιά Ιωάννης ο Δαμασκηνός και ο άγιος Χαραλάμπης. Στην ψηλότερη ζώνη της βόρειας, δυτικής και νότιας πλευράς ιστορούνται οι μεγάλες παραστάσεις από το βίο του Χριστού. Σε ολόκληρη την πλευρά του εσωνάρθηκα ιστορείται η Δευτέρα Παρουσία. Στη λατρευτική εικόνα του μοναστηριού παριστάνεται η Κοίμηση της Θεοτόκου, όπου δεν λείπει και το επεισόδιο του Ιεφονία. Πίσω από τις πολλές επιζωγραφήσεις διακρίνεται το απλοϊκό ύφος. Η εικόνα είναι ενυπόγραφη και χρονολογημένη «Πανής Χριστός ζωγράφος, ΑΨΚΓ».

5.34. ΜΟΝΗ ΣΥΓΓΕΝΩΝ ΦΛΩΡΙΑΔΑΣ

Στα βόρεια του χωριού, σε χαμηλή πλαγιά βρίσκεται περιμαντρωμένο το καθολικό της Μονής Συγγενών¹⁸, που είναι αφιερωμένο στο Γενέσιο της Θεοτόκου. Πρόκειται για μακρόστενη μονόχωρη αίθουσα, που σε δεύτερη οικοδομική φάση έγινε επέκτασή της προς τα δυτικά και προστέθηκε και το καμπαναρίο με τοξωτά ανοίγματα. Ο αρχικός ναός χτίστηκε το 1722 και τοιχογραφήθηκε την ίδια περίπου εποχή. Οι περισσότερες τοιχογραφίες βρίσκονται σε κακή κατάσταση. Στο ιερό διακρίνονται ίχνη Πλατυτέρας, οι άγιοι Σίλβεστρος, Ρωμανός ο Μελωδός και Στέφανος, το όραμα του Πέτρου Αλεξανδρείας, ο Ιωνάς και ο Ιγνάτιος ο Θεοφόρος. Τον κύριο ναό περιτρέχουν τρεις ζώνες : Το Δωδεκάορτο πάνω, ο Ακάθιστος Ύμνος σε δεύτερη ζώνη και ολόσωμοι άγιοι κάτω στους σωζόμενους αγίους, όπως παραδείγματος χάριν : στον άγιο Μερκούριο (383), φαίνονται οι προσωπογραφικές ικανότητες του ζωγράφου. Το τέμπλο είναι ξυλόγλυπτο με φυτικές κυρίως παραστάσεις.

¹⁸ Κτήτορες, κατά την προφορική παράδοση του τόπου, ήταν μερικές συγγενικές οικογένειες της περιοχής.

5.35. ΜΟΝΗ ΡΕΘΑ

Σε χαμηλό λοφίσκο του Μακρυνόρους, που βρίσκεται στο κέντρο πυκνού και μαγευτικού δάσους με δρυς και πλατάνια, υψώνεται το μοναστήρι του Ρέθα, ένα από τα ιστορικότερα μνημεία της περιοχής του Βάλτου. Το καθολικό είναι χτισμένο στο κέντρο της αυλής και περιτοιχίζεται από χαμηλά κελλιά. Οι τοίχοι του ναού, μαζί και της πεντάπλευρης ασίδας, είναι κατασκευασμένοι με ελαφρά επεξεργασμένες ντόπιες ασβεστόπετρες, συναρμολογημένες με κονίαμα. Στην κόγχη της πρόθεσης ζωγραφίζεται η Άκρα Ταπείνωση, ενώ στη μισή κόγχη της βόρειας πλευράς εικονίζεται ο άγιος Ιωάννης ο Ελεήμων. Στον κεντρικό τρούλλο είναι κατεστραμμένες οι παραστάσεις του Παντοκράτορα, των ουράνιων δυνάμεων και των προφητών. Στην ψηλότερη ζώνη των πλαϊνών τοίχων του ναού ιστορούνται σκηνές από το βίο του Χριστού, που συμπληρώνουν το Δωδεκάορτο και σε δεύτερη ζώνη στηθάρια αγίων και χαμηλότερα ολόσωμοι άγιοι, που παρατακτικά αγκαλιάζουν τον εσωτερικό χώρο. Σε ολόκληρη σχεδόν την ανατολική πλευρά ιστορείται η Δευτέρα Παρουσία με όλες τις επιβήτικές σκηνές : το Χριστό και τους αποστόλους, την Ψυχοστασία, τους αγγέλους και την Ετοιμασία του Θρόνου, τους αγίους σε ομάδες, τον Παράδεισο, τους τέσσερις βασιλείς, τον άγγελο με τη σάλπιγγα, την προσωποποιημένη γη πάνω σε ζώο, την όραση του Δανιήλ, τους Κολασμένους και ανάμεσά τους «τον κρασόπουλο που βάζει νερόν εις το κρασί και πόλει και ξίκι».

5.36. ΑΓΙΟΣ ΘΩΜΑΣ ΕΜΠΕΣΣΟΥ

Κοντά στο χωριό Εμπεσός βρίσκεται το μοναστήρι του Αγίου Θωμά. Ο ναός είναι τρίκλιτη βασιλική με τρεις ημικυκλικές αψίδες που εξέχουν ανατολικά. Πάνω από το ορθογώνιο που σχηματίζουν οι τέσσερις κίονες υψώνεται οκταγωνικός τρούλλος. Η στέγη είναι δίρριχτη. Το μοναστήρι του Αγίου Θωμά χτίστηκε το 1700, από τον αρματωλό του Βάλτου Καπετάν Σταθά. Παλαιότερα σωζόταν υπέρυθρη επιγραφή που διάβασε ο Παπακυριακού. Το καθολικό τα τελευταία χρόνια ανακαινίστηκε. Σώζονται στο επιστύλιο του τέμπλου σε πρώτη ζώνη οι σκηνές του Δωδεκαόρτου και σε δεύτερη η Μεγάλη Δέηση. Δίπλα από το Χριστό ο ζωγράφος τοποθέτησε τον πάτρωνα του ναού απόστολο Θωμά, στη θέση της Θεοτόκου. Οι υπόλοιποι απόστολοι αναπτύσσονται αριστερά και δεξιά σε δύο ημιχόρια και στα άκρα τοποθετείται και ένας αρχάγγελος. Η τέχνη είναι απλοϊκή. Άλλου ζωγράφου είναι η παράσταση της Δευτέρας Παρουσίας στα πλάγια τυφλά τόξα της δυτικής πλευράς, ενώ στο αντίστοιχο κεντρικό τοποθετείται σκηνή με την Κοίμηση της Θεοτόκου.

5.37. ΑΓΙΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ ΣΠΟΛΑΪΤΑΣ

Κοντά στην παλαιά γέφυρα του Αχελώου, πάνω σε λοφίσκο, υψώνεται ο ναός του Αγίου Ιωάννου του Ριγανά. Πρόκειται για σταυροειδή με τρούλλο. Εσωτερικά το τετράγωνο που δημιουργούν τέσσερις, εφαπτόμενοι στις μακριές πλευρές πεσσοί στέφεται με τόξα. Τα τόξα και τα σφαιρικά τρίγωνα υποβαστάζουν τον ευρύ εξωτερικά και ελλειψοειδή εσωτερικά τρούλλο. Οι στέγες καλύπτονται με σχιστόπλακες. Στην ανατολική πλευρά δημιουργούνται τρεις κόγχες, από τις οποίες η κεντρική εξέχει. Η τοιχοποιία είναι από ελαφρά επεξεργασμένες ασβεστόπετρες που τοποθετούνται σε οριζόντιες στρώσεις με τη βοήθεια κανιάματος. Σύγχρονες προς το ναό πρέπει να είναι και οι τρεις εικόνες του τέμπλου. Η Παναγία στον τύπο της Κυρίας των Αγγέλων, ο Χριστός ως Παντοκράτορα και ο Πρόδρομος.

5.38. ΠΑΝΑΓΙΑ ΠΑΠΑΔΑΤΟΥ

Ο μικρός μονόχωρος ναός της Παναγίας «Μαυρομάτας» στο χωριό Παπαδάτου Ξηρομέρου ήταν παλαιό μοναστήρι και σήμερα κοιμητηριακός ναός. Ο ναός είναι πανομοιότυπος με το καθολικό της Ρόμβης. Εξωτερικά η αίθουσα έχει δίρριχτη πλακόστρωτη στέγη και εσωτερικά ένα εγκάρσιο τόξο και δύο πλαϊνά, που είναι εντοιχισμένα στις μακριές πλευρές, και σχηματίζουν σφαιρικά τρίγωνα που φέρουν πολύ ανοιχτό θόλο. Στο λιθόχτιστο τέμπλο δύο τοξωτά ανοίγματα οδηγούν από τον κύριο ναό στο ιερό. Εκεί εικονίζονται οι μορφές της Πλατυτέρας με το Χριστό σε μετάλλιο, η Μετάδοση και η Μετάληψη των Αποστόλων, και οι συλλειτουργοί ιεράρχες στην κόγχη, ο Στέφανος, ο Μλχισεδέκ και η Άκρα Ταπείνωση, όπου διακρίνονται μισοσβησμένα τα ονόματα πολλών μοναχών. Στον κύριο ναό ο Παντοκράτορας περιβάλλεται από μορφές αγγέλων, προφήτες και ευαγγελιστές. Από την πολυκαιρία πολλές σκηνές καταστράφηκαν ή μόλις διακρίνονται.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ολοκληρώνοντας αυτή την πτυχιακή εργασία είμαστε σε θέση να κατανοήσουμε ποια είναι τα βυζαντινά και μεταβυζαντινά μνημεία της Αιτωλίας και της Ακαρνανίας, τα μνημεία δηλαδή που αποτελούν το νομό Αγρινίου. Αναδεικνύεται η πολιτισμική κληρονομιά του Αγρινίου μέσα από τα χαρακτηριστικά των ναών και των μοναστηριών που υπάρχουν από τη βυζαντινή και μεταβυζαντινή περίοδο ως τις μέρες μας. Με τη χρήση των εικόνων (για όποια μνημεία υπάρχουν) επιτυγχάνεται μια οπτική επικοινωνία των αναγνωστών αυτής της πτυχιακής εργασίας και σχηματίζεται μια γενική εικόνα για τα μνημεία που περιγράφονται. Γίνονται αναφορές για ιστορικά γεγονότα, τοπωνύμια της περιοχής που χρησιμοποιούνται μέχρι σήμερα καθώς και ονόματα ανθρώπων που έπαιξαν καθοριστικό ρόλο για την εξέλιξη των πραγμάτων. Η καταγραφή όλων των βυζαντινών και μεταβυζαντινών μνημείων έχει ως στόχο να αναδείξει την επιρροή της βυζαντινής και αργότερα της μεταβυζαντινής περιόδου για την περιοχή του Αγρινίου και της Αιτωλοακαρνανίας. Σημαντικά για την περιοχή είναι όλα τα μνημεία που αναφέρθηκαν, αφού το καθένα έχει μοναδική αξία και έχει προσφέρει σημαντικά αγαθά στο παρελθόν. Από τα στοιχεία που διαθέτουμε, αλλά και από τα χαρακτηριστικά των ναών, γίνεται αντιληπτό ότι κατά τη βυζαντινή και μεταβυζαντινή εποχή κυριαρχούσε ο ρυθμός της τρίκλιτης βασιλικής με τρούλλο. Οι ναοί ήταν διακοσμημένοι με τοιχογραφίες από την καθημερινή ζωή, με αγίους, με την Παναγία την Πλατυτέρα των ουρανών και το Χριστό. Οι ζωγράφοι εκείνης της εποχής είχαν εμπνευστεί από την κατάσταση που επικρατούσε τότε στην περιοχή, άλλοι ήταν πιο έμπειροι, ενώ άλλοι λιγότερο. Η ιστορική αναδρομή που γίνεται στην αρχή μας δίνει στοιχεία και πληροφορίες για την περιοχή του Αγρινίου και τις περιόδους που διήνυσε μέχρι να φτάσει στη βυζαντινή. Τα μοναστήρια που λειτουργούν σήμερα είναι πολύ σημαντικά για τους κατοίκους της περιοχής, καθώς τους βοηθούν να κατανοήσουν την πολιτισμική τους κληρονομιά και να αντιληφθούν τι πρέπει να πράξουν για να βρίσκονται στο δρόμο του Θεού. Οι μοναχοί που ζουν σήμερα στα μοναστήρια έχουν πολλές γνώσεις να προσφέρουν στους νέους ανθρώπους της περιοχής, ώστε να μπορούν να κατανοήσουν ευκολότερα την ιστορία του τόπου τους. Μέσα από την εργασία αυτή φαίνεται η διαχρονική αξία που έχουν όλα τα μνημεία, και όλα μαζί, αλλά και το καθένα ξεχωριστά για την περιοχή του Αγρινίου.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αβραάμ Κ. (1957). *Ρουμελιώτες Αγωνιστές του Εικοσιένα*. Αθήνα
- Αλεξόπουλος Α.Γ. (1958). *Κουρήτες και Αιτωλοί*. Αθήνα
- Άμαντος Κ. (1950). *Σχέσεις Ελλήνων και Τούρκων*. Αθήνα
- Αντωνιάδη - Μπιμπίκου Ελ. (1979). *Ερημωμένα χωριά στην Ελλάδα ένας προσωρινός απολογισμός, «Η οικονομική δομή των Βαλκανικών χωρών στα χρόνια της Οθωμανικής κυριαρχίας ιε' - ιθ' αι.»*. Αθήνα : Ασδραχά
- Αχειμάστου – Ποταμιάνου, Μ. (1983). *Η Μονή των Φιλανθρωπηνών και η πρώτη φάση της Μεταβυζαντινής ζωγραφικής*. Αθήνα
- Βακαλόπουλος Α. (1961). *Ιστορία του νέου Ελληνισμού*. Θεσσαλονίκη : Νικολαΐδου
- Βακαλόπουλος Α. (1966). *Η πορεία του γένους*. Αθήνα
- Βακαλόπουλος Απ. (1961). *Ιστορία του νέου Ελληνισμού*. Θεσσαλονίκη
- Βαρβιτσιώτης Θ.Γ. (1999). *Λεξικόν Αρχαίων Ελλήνων γ' έκδοση*. Αθήνα
- Βασιλάκη – Μαυρακάκη Μ. (1976). *Ο ζωγράφος Ξένος Διγενής και η εκκλησία των αγίων πατέρων στα Απάνω Φλώρια Σελίνου της Κρήτης* Ηράκλειο
- Γαζής Α. (1839). *Λεξικόν της ελληνικής γλώσσας*. Αθήνα
- Γερολυμάτος Σ.Γ. (1994). *Αγρίνιο, οι δρόμοι που γράφουν ιστορία*. Αθήνα
- Γιαννόπουλος Ι. (1971). *Η διοικητική οργάνωσις της Στερεάς Ελλάδος κατά την Τουρκοκρατία*. Αθήνα
- Γκιόλιας Μ. (1972). *Κοσμάς ο Αιτωλός και η εποχή του*. Αθήνα
- Γκιόλιας Μ. (1999). *Ιστορία των αρχαίων Ευρυτάνων*. Αθήνα : Πορεία
- Δασκαλάκης Α. (1964). *Ο ελληνικός λαός κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας*. Αθήνα
- Διόδωρος Σικελιώτης (1997). *Ιστορική βιβλιοθήκη*. Αθήνα
- Δοκανάρης Ν. (1987). *Ο στρατηγός του αγώνα της ανεξαρτησίας*. Ιωάννινα : Δωδώνη
- Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος – Λαρούς – Μπριτάνικα (1991). Αθήνα : Πάπυρος
- Ζαχαρόπουλος Ν. (2000). *Η παιδεία στην Τουρκοκρατία*. Θεσσαλονίκη : Πουρνάρα
- Ζώρας Γ. (1975). *Ο Ελληνικός Ρωμαντισμός και οι Φαναριώται*. Αθήνα
- Καλιαμβάκος Ι.Δ. (1902). *Η ιστορία της Ιεράς Μονής Κοζΐτσης η Κοίμηση της Θεοτόκου Αμπελακιωτίσσης*. Αθήνα

- Κατσαρός Β. (1977-1978). *Η κτητορική επιγραφή του ναού της Κοιμήσεως της Θεοτόκου στην περιοχή Αμαδερός της Βόνιτσας*. Αθήνα
- Κίσσας Σ. (1983). *Η Μονή Αγίων Αποστόλων Νερομάνας Αιτωλίας*. Θεσσαλονίκη
- Κωνσταντίνος Δ. (1981). *Νεότερα στοιχεία σε βυζαντινούς ναούς της Αιτωλοακαρνανίας*. Αθήνα
- Μαρίνος Κ. (2003). *Αποκουρίτες αγωνιστές του εικοσιένα έρευνα στα αρχεία του αγώνα*. Αθήνα : Βαγενάς
- Μεταλληνός Γ. (1993). *Τουρκοκρατία οι Έλληνες στην Οθωμανική αυτοκρατορία*. Αθήνα
- Μεταλληνός Γ. (2003). *Παγανιστικός ελληνισμός η Ελληνορθοδοξία*. Αθήνα : Αρμός
- Μιχαλόπουλος Φ. (1968). *Κοσμάς ο Αιτωλός ο Εθναπόστολος*. Αθήνα : Ι. Μητροπόλις Αιτωλίας και Ακαρνανίας
- Μποκόρος Θ. (1969). *Αιτωλοακαρνανία : Μνημεία, Ήρωες, Θρύλοι*. Αθήνα : Νικολαΐδης
- Μπούρας Χ.Θ. (1968). *Άγιος Στέφανος Ριβίου Ακαρνανίας*. Αθήνα
- Νερανζτής Ι. (2000). *Προϊστορικές φυλετικές λατρείες Αιτωλών και Αγραίων*. Αθήνα : Βασιλόπουλος
- Νεραντζής Ι. (2001). *Η χώρα των Αιτωλών συμβολή στη γεωπολιτική της οργάνωση*. Αθήνα : Ίφιτος
- Νίκας Σ. (1992). *Εκκλησία, ο λαός του θεού σε πορεία*. Αθήνα : Σαράτσης – Σκλήβας
- Νικόδημος ο Αγιορείτης. (1961). *Νέον Μαρτυλόγιον*. Αθήνα : Αστήρ
- Νικολαΐδης Ν. (2001). *Ιερά βασιλική και σταυροπηγιακή μονή Μαχαιρά*. Κύπρος : Ιερά μονή Μαζαιρά
- Ντεσάρμ Π. (1884). *Ελληνική μυθολογία* Αθήνα : Συρόπουλοι και Κουμουνδουρέας
- Οι φωτογραφίες ανακτήθηκαν από το διαδίκτυο :
(https://www.google.com/webhp?source=search_app)
- Ορλάνδος Α. (1935). *Η Παναζιώτισσα της Γαυρολίμνης*. Αθήνα
- Ορλάνδος Α. (1935). *Ο Άγιος Δημήτριος της Βαράσοβας*. Αθήνα
- Ορλάνδος Α. (1935). *Οι σταυρεπίστεγοι ναοί της Ελλάδας*. Αθήνα
- Ορλάνδος Α. (1952). *Η ξυλόστεγος παλαιοχριστιανική βασιλική της Μεσογειακής λεκάνης*. Αθήνα

- Ορλάνδος Α. (1953). *Η Εν Ελλάδι εκκλησιαστική αρχιτεκτονική επί Τουρκοκρατίας. L' Hellenisme Contemporain*. Αθήνα
- Ορλάνδος Α. (1958). *Μοναστηριακή αρχιτεκτονική*. Αθήνα
- Ορλάνδος Α. (1961). *Η εν Αιτωλία της Μυρτιάς*. Αθήνα
- Ορλάνδος Α. (1961). *Η παρά το Ζαπάντι βασιλική της Μεγάλης Χώρας*. Αθήνα
- Ορλάνδος Α. (1961). *Ο εν Ακαρνανία βυζαντινός ναός της Παλαιοκατούνας*. Αθήνα
- Ορλάνδος Α. (1961). *Το Φρούριον του Αγγελοκάστρου*. Αθήνα
- Παλιούρας Α. (1977). *Η ζωγραφική εις τον Χάνδακα από 1550 – 1600*. Αθήνα: Θησαυρίσματα
- Παλιούρας, Α. (1985). *Βυζαντινή Αιτωλοακαρνανία*. Αθήνα : Αρσινόη
- Παλιούρας, Α. (2004), *Βυζαντινή Αιτωλοακαρνανία. Συμβολή στη Βυζαντινή και Μεταβυζαντινή μνημειακή τέχνη*. Ίφιτος.
- Παλιούρας, Α. (2013), *Αιτωλία, αποκαλύπτοντας τον Βυζαντινό πολιτισμό μέσα από τις ανασκαφές*. Πασχέντη.
- Πάλλας Δ. (1953). *Η Ανάγλυφος στήλη του βυζαντινού μουσείου Αθηνών*. Αθήνα
- Παπαγεωργίου Α. (1974). *Κύπριοι ζωγράφοι του 15^{ου} και 16^{ου} αιώνα*. Λευκωσία
- Παπαδόπουλος – Κεραμεύς Α. (1963). *Λόγος εις άγιον Βάρβαρον*. Βρυξέλλες
- Παπαδόπουλος Χρυσ. (1926). *Των επισκόπων και Πατριαρχών Κωνσταντινουπόλεως χρονολογικός πίναξ*. Αθήνα
- Παπαδόπουλος Σ. (1968). *Essai d'interpretation du theme iconographique de la paternite dans l' art Byzantin*. Παρίσι
- Παπαϊωάννου Κ.Σ. (1977). *Τα ελληνικά μοναστήρια σαν αρχιτεκτονικές συνθέσεις*. Αθήνα
- Παπακυριακού Σωφρ. (1924). *Χριστιανικά μνημεία εν Ακαρνανία*. Αθήνα
- Παπαντωνόπουλος Δημ. (1873). *Πεντηκονταετηρίς της Ελληνικής Επαναστάσεως του έτους 1821*. Αθήνα
- Παπαρρηγόπουλος Κ. (1885). *Η ιστορία του ελληνικού έθνους*. Αθήνα : Μπούρα
- Παπασαλούρος, Φ. (2006). *Βλοχός, η ακρόπολη των Θεστιέων από το μύθο στην ιστορία*. Δήμος Θεστιέων : Πνευματικό κέντρο δήμου Θεστιέων
- Παπατρέχας Γ. (1991). *Ιστορία του Αγρινίου*. Αγρίνιο : Δήμος Αγρινίου

- Παπατρέχας Γ. (1997). *Αρματολισμός και κλεφτουριά στην Ακαρνανία και Αιτωλία*. Αγρίνιο : Δήμος Αγρινίου
- Παυσανίας . (1992). *Λακωνικά*. Αθήνα : Κάκτος
- Πέκιος Α. (1880). *Πνευματική άποψη της Τουρκοκρατούμενης Ελλάδος*. Κωνσταντινούπολη : Ζέλιτς και υιών
- Πελεκανίδης Στ. (1953). *Βυζαντιναί τοιχογραφίαι*. Θεσσαλονίκη
- Πιομπίνος Φ. (1979). *Έλληνες αγιογράφοι μέχρι το 1821*. Αθήνα
- Πούλος Ι. (1950). *Η εποίκηση των Αλβανών εις Κορινθίαν*. Αθήνα
- Πρωτονοτάριος Π. (1982). *Η Νομισματοκοπία του βυζαντινού κράτους της Ηπείρου*. Αθήνα
- Ράνσιμαν Σ. (1979). *Η μεγάλη εκκλησία είναι αιχμαλωσία*. Αθήνα : Μπεργαδή
- Ρωμαιοί Α.Κ. (1952). «*Τα ελληνικά και η αρχιτεκτονική*». Αθήνα : Νέα εστία
- Σάθας Κ.Ν. (1896) *Τουρκοκρατούμενη Ελλάς*. Αθήνα
- Σοφιανός Ζ.Δ. (1972). *Άγιος Νικόλαος ο εν Βουναΐνη*. Αθήνα.
- Στεργιόπουλος Κ. (1939). *Η αρχαία Αιτωλία*. Αθήνα : Απατσίδη
- Στεφανίδης Β. (1970). *Εκκλησιαστική ιστορία*. Αθήνα : Αστήρ
- Φέσσα, Α. *Ιστορική αναδρομή Αγρινίου : ο συνδετικός κρίκος Αιτωλίας και Ακαρνανίας στοΣτερεά Ελλάδα*
- Χαβέλλας Θ.Α. (1883). *Ιστορία των Αιτωλών συνέχεια από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι το 1829*. Αθήνα
- Χατζηδάκη –Μπαχάρα Θεανώ. (1982). *Les peintures murales de Hosios Loukas. Les chapelles occidentales*. Αθήνα
- Χατζηδάκης Μ. (1953). *Συμβολή στη μελέτη της Μεταβυζαντινής ζωγραφικής*. Αθήνα
- Χριστόπουλος Τάκης. (1964). *Το μοναστήρι της Αμπελακιώτισσας στη Ναυπακτία*. Ναύπακτος
- Χρυσός Ε. (1976). *Η προαγωγή της επισκοπής Ιωαννίνων σε μητρόπολη*. Ήπειρος.